La

Lietuvos BARAS

LIETUVOS MIESTŲ IR MIESTELIŲ ATSTATYMAS

Neperijodinis leidinys

7

KEMPTEN, 1948 V 21

Aguvos BARAS

LIETUVOS MIESTŲ IR MIESTELIŲ ATSTATYMAS

Neperijodinis leidinys

7

KEMPTEN, 1948 V 21

LIETUVOS NACIONALINĖ M. MAŽVYDO BIBLIOTEKA

PRATARTIS

Dar prieš 1946 m. pradžią Kemptene neperiodiškai pasirodančio "Alguvos Baro" redakcijai buvo atėjusi mintis, patelkus kolonijoje gyvenančias intelektualines pajėgas, surengti įvairiais mūsų tautos ateities klausimais diskusijų ciklą, pavadintą - "Būsimoji Lietuva." Anuomet tvirtai tikėta, kaip ir šiandien tebetikima, kad lietuvių tauta anksčiau ar vėliau vėl atgaus savo trokštamąją laisvę. Dėl to į kalbamąjį diskusijų ciklą buvo įtraukta ištisa eilė klausimų, įvairiopai liečiančių būsimąją nepriklausomąją Lietuvą, kurios atstatymas ateityje, be abejo, pareikalaus daug, labai daug sunkaus ir planingo darbo. Savaime aišku, lietuviai tremtiniai negali būti nusigręžę nuo tos ateities: kiek ir kaip tai įmanoma stovyklinio gyvenimo sąlygomis, ir jie dabar rengiasi didžiajam Lietuvos atstatymo darbui. "Būsimosios Lietuvos" diskusijų ciklo rengėjai ir dalyviai tarėsi šiuo bei tuo prisidėsią prie to rengimosi.

Nuo Lietuvos kaimo ir žemės ūkio klausimo norėta pradėti diskusijos; bet to klausimo prelegentui nespėjus greičiau pasirengti, laiko negaištant, pirmuoju klausimu imta Lietuvos miestų bei miestelių atstatymo programa, kuriai pagrindinis pranešėjas buvo doc. dipl.inž.K.Kriščiukaitis. Buv. "Vytauto" bendrabučio /Prinz Franz Kaserne/ valgyklos salėje net keturis vakarus /1946 m. sausio 4-7 d./ truko išsamus pranešimas ir gyvos diskusijos tąja problema.

Doc.dipl.inž.K.Kriščiukaičiui pageidaujant ir sutikus, šį "Alguvos Baro" numerį skiriame urbanizmo klausimui, paskelbdami platesniajai viešumai profesoriaus padarytąjį pranešimą - "Lietuvos miestų bei miestelių atstatymas" - iš Kemptene buvusių "Būsimosios Lietuvos" diskusijų ir santraukliai pridėdami tų diskusijų dalyvių pastabas. Tuo būdu čia pateikiama mūsų urbanizmo klausimu žiupsnys medžiagos, kuri vienu ar kitu atžvilgiu gali praversti tam, kas domisi Lietuvos miestų bei miestelių ateitimi arba kas studijuoja apskritai mūsų urbanizmo dalyką. Dėl to, papildant svarstomąjį klausimą, čionai priedu pridedama dar ir programa apie urbanistinio projekto sudarymo eigą, kaip kad toji programa buvo sudaryta Kaunov.D.Universitete.

"Alguvos Baro". Redakcija

Doc. dipl. inž. K. Griščiukaitis.

Lietuvos miestų bei miestelių ATSTATYMAS

ĮŽANGINĖS PASTABOS

Lietuva yra žemės ūkio kraštas, tad "Alguvos Baro" redakcijos organizuojamą diskusijų ciklą pritiktų pradėti nuo būsimosios Lietuvos žemės ūkio problemų svarstymo bei diskutavimo. Bet, redakcijos pakviestas, išdrįsau tą diskusijų ciklą pradėti nuo kituose kraštuose taip svarbios temos, būtent, nuo miestų planavimo problemos, kuri ir mūsų kraštui ne mažiau svarbi ir aktuali, ypač turint galvojo faktą, kad daugelis mūsų miestų bei miestelių per antrąjį pasaulinį karą buvo apgriauti arba net ir visai sugriauti. Taigi jau dabar reikia susirūpinti jų atstatymo problemomis, kad, atėjus laimingai valandai grįžti savo kraštan, turėtume ir šiai problemai spręsti aiškią programą bei gaires. Atstačius vėl nepriklausomą Lietuvą, jos apgriautų ar sugriautų miestų atstatymo ir tvarkymo problema iškils visu opumu tarp kitų neatidėliotinų reikalų.

Visiems gerai žinoma miestų reikšmė valstybės ekonominiam ir apskritai kultūriniam plėtojimuisi. Tačiau, kaip reikia miestus tvarkyti, kad jie iš tikrųjų galėtų vaidinti savo vaidmenį, žino tik nedaug kas - daugiausia to klausimo specialistai. O daugeliui tik dabar tepradeda aiškėti ar jau paaiškėjo, kad taip tvarkyti savo miestus, kaip buvo daroma iki šiol, yra tikrai nepateisinama.

Kiekvienos problemos sprendimas, - ypač jei jos tikslingas vykdymas labiau susijęs ne tik su tinkamu projekto sudarymu, bet ir su visuomenės opinija, - žymiai palengvėja, kai tą problemą įsisąmonina ir eilinis pilietis. Miestų atstatymas bei perplanavimas, reikalaudami nemažos pinigų sumos, yra kaip tik viena iš tokių problemų. Kadangi mūsų krašto piniginiai ištekliai tikrai daug mažesni, nekaip daugelio Vakarų Europos kraštų, tai savo miestų bei miestelių tvarkymui 100% remtis tų kraštų panašaus dydžio miestų tvarkymo pavyzdžiais būtų ne tik netikslu, bet, galima sakyti, tiesiog neįmanoma. Be to, čia prisideda dar ir skirtingos nuo kitų kraštų mūsų tradicijos bei papročiai, kurių nepaisyti miestų tvarkyme taip pat negalima, nes ši problema yra socialinio pobūdžio. Juk tinkamiausias miestų sąvokos apibrėžimas buvo pasiūlytas dviejų sociologų, būtent: Jean Brunhes ir Deffontaines, jis visų dabar pripažintas ir pareiškiamas taip: miestu bus kiekviena apgyvendinta vietovė, neatsižvelgiant į gyventojų skaičių, jei jos gyventojų daugumos pagrindinė darbo vieta bus pačioje vietovėje, tuo tarpu kai kaime pagrindinė gyventojų darbo vieta yra laukuose.

Kiekvienam, kas buvo užsienyje, krenta į akis mūsų miestų skirtinga išvaizda, kai palygina juos su užsienio panašaus dydžio miestais. Kiekvienam tuoj iškyla klausimas: kodėl taip yra ir kas čia

kaltas? Norint suprasti, kodėl mūsų krašto miestų bei miestelių struktūra yra taip skirtinga nuo Vakarų Europos miestų bei miestelių, pravartu mesti žvilgsnį į Lietuvos miestų vystymąsi istorijos būvyje. Tos istorijos pažinimas padės mums nustatyti klaidas, kurios padarytos miestus tvarkant; padės mums per tų klaidų analizę prieiti ir prie sintezės - būsimojo mūsų miestų tvarkymo pagrindinių gairių nustatymo. Reikia čia pradėti nuo Lietuvos urbanizmo istorijos pagvildenimo ir, pasimokant iš klaidų, įstatyti Lietuvos urbanizmą į tiesias vėžes.

MŪSŲ MIESTŲ VYSTYMOSI ISTORIJON ŽVELGIANT

Pačių pirmųjų, daugiau patikimų žinių apie dabartinio Lietuvos ploto gyventojus galima aptikti I ir II amž. po Kr. graikų ir romėnų rašytojų raštuose, kur to ploto gyventojai vadinami įvairiais vardais, pvz.: sarmatais, žemaičiais, sūduviais ir pagaliau aisčiais, t.y., rytų gyventojais. Kad ano meto romėnų rašytojai galėjo šį tą žinoti apie Lietuvą, būtų pagrindo spėti iš fakto, kad Žemaitijoje, netoli nuo Švėkšnos, XX amž. pradžioje viename piliakalnyje buvo rasta II amž. romėnų pinigų. Atrodo, kad lietuviai tais laikais bus turėję prekybinių santykių ir su Krimo garikiškomis kolonijomis.

Tarp VI ir X amž. po Kr. apie Lietuvą žinių istoriniuose archyvuose tuo tarpu rasta labai nedaug. Be Karolio Didžiojo žvalgo pranešimo, kuriame minimi už slavų žemių, anapus Vyslos, gyveną lietuviai /jų vardas, atrodo, čia buvo pavartotas pirmą kartą/ ir vienos kitos žinutės Skandinavų kronikose, - nieko ligi šiol daugiau nebuvo surasta. Tik jau nuo X amž. archyvuose vis dažniau susiduriame su lietuvių vardu, daugiausia ryšium su rusų kunigaikščių žygiais Lietuvon. Pvz., 983 m. Vladimiras, vėliau pavadintas Šventuoju, buvo įsibrovęs į lietuvių žemes - jotvingų kraštan; vėliau, tarp 1038-40 m. lietuvių žemėse pasirodo Jaroslavas. Šiuose rusų metraščiuose slypi šiek tiek žinių apie lietuvių būdą, papročius ir buitį. Iš jų konstatuojamas įdomus faktas, kad lietuviai anais laikais gyveno atskiromis šeimomis viensėdžiuose ar kaimuose, bet ne miestuose, kurių tada Lietuvoje nebuvo.

Vėliau Lietuvos teritoriją pradeda užpuldinėti lenkų kunigaikščiai. Lenkų metraščiai irgi kalba apie miestų nebuvimą Lietuvoje: "miestų pas juos nėra, jie lyg laukiniai žvėrys nepažįsta miestų sienų" - taip parašyta viename lenkų metraštyje. Lietuvius tais laikais nuo priešų saugojo ne miestų sienos, kaip buvo kitur, bet pati gamta - neperžengiamos balos bei girios. Miestų nebuvimas Lietuvoj tais senovės laikais turėjo atsiliepti lietuvių visuomeninio gyvenimo būdui bei santvarkai. Lietuviai nepažinojo monarchinės santvarkos, kuri buvo įsigalėjusi kituose kraštuose. Metraščiai niekur nemini lietuvių vadų vardų, ir atrodo lyg tų vadų nebūta. Iš tikrųjų lietuviai gyveno patriarchališkai: kiekviena šeima gerbė vyriausiąjį šeimos narį ir klausė jo įsakymų, tačiau neįsijungadama į kokią atskirą valstybinę santvarką. Savotiškas vienijimo faktorius buvo religija, kuriai vadovaująs vyr. kunigas Krivė-Krivaitis turėjęs didelį autoritetą. Pasitaikydavo, kad tose vietose, kur senovėje buvo šventovės bei ramovės, ilgainiui atsirasdavo ir miestų. Tiesa, karo metu būdavo statoma laikinųjų sutvirtinimų patogiose tam reikalui vietose, daugiausia pačios gamtos parengtose /Ipato metraštis/. Istoriniai Vakarų Europos šaltiniai taip pat konstatuoja miestų nebuvimą tuometinėje Lietuvoje, bet kartu vis dėlto nurodo, kad buvę didesnių kaimo pobūdžio vietovių /villa, pagus, vicus/. Sakysim, Dues-

burgo kronikoje, kur jis aprašo prūsų užkariavimą, visiškai neminima miestų, bet vis dėlto čia paminimi tam tikri sutvirtinimai /castra, firma/.

Pagal istorinius šaltinius ar net pagal padavimus, Lietuvos miestų pradžia siekia XIII amžių, kai ypač pagausėjo svetimų tautų skverbimasis į Lietuvos teritoriją. Pirmosios tvirtovės atsiranda paupiais, kaip palei Nemuną, Nevėžį, Dubysą ir kt. Nors Kauno tvirtovė, kaip padavimai sako, ir buvo įkurta 1030 m., tačiau jokių istorinių žinių apie tai nesama. Tuo metu, XII amž. gale, ypač XIII amž. pradžioje, atsiranda ir vadų, pradėjusių telkti atskiras lietuvių šeimas bei kiltis į valstybę, kurios galia ėmė taip greit augti, jog jau po 100 metų pasirodo stipri Lietuvos valstybė su Didžiuoju Kunigaikščiu priešakyje. Iškilo valstybė, kuriai teko atlikti net istorinę misiją: apginti Europą nuo Rytų barbarų - mongolų invazijos, o Rytus - nuo vokiškojo "Drang nach Osten". Vietoj patriarchalinės atsiranda feodalinė santvarka, tačiau su stipria centrine valdžia. Kuriasi vienas paskui kitą ir miestai, paprastai atskirų kunigaikščių ar bajorų būstinės. Tų miestų, geriau sakant, pilių sienos daugiausia būdavo medinės, bet vienur kitur pradeda atsirasti jau ir tikrų mūrinių pilių, galingesniųjų feodalų būstinių, pvz.: Utenoj, Giedraičiuose, Ašmenoj, Kernavėj, Ukmergėj, Alšėnuose, Krėvėj ir kt.

Kunigaikščiui Jogailai 1386 m. vedus Lenkijos karalaitę Jadvygą, Lietuvos ir Lenkijos personalinė unija pakirto natūralią Lietuvos valstybės stiprėjimo raidą. Lietuvon ima brautis lenkų įtaka, dėl kurios vis labiau ir labiau išryškėja Lietuvos gyventojų luominis pasiskirstymas, sudarkydamas nuo senovės laikų buvusį žmonių pasitikėjimą savo vadu - kunigaikščiu, pasitikėjimą, pagrįstą abipuse pagarba, o ne gryna jėga ar baime. Dėl to žemesnieji sluoksniai - "žmonės" nutola nuo miesto ir, galima sakyti, net jo bijo, nes valdovas jiems atrodo skriaudėjas, o ne jų gynėjas, kaip kad buvo anksčiau. Tos baimės negalėjo sumažinti net vėliau duotosios kai kuriems miestams privilegijos - Magdeburgo teisės. Įvairios privilegijos, suteikiamos bajorams, ilgainiui pakenkė net Didžiojo Kunigaikščio autoritetui, ir vietoj stiprios centrinės valdžios įsigali palaida bajorų valdžia, kuri galop priveda prie visiško valstybės žlugimo.

Nors, kaip jau sakyta, miestų Lietuvos teritorijoje atsiranda jau XIII amžiuje, t.y., tuo laiku, kai Paryžiuje stovėjo jau tokia puošmena kaip Notre Dame katedra, bet tai nebuvo miestai tikrąja žodžio prasme, kaip tai buvo Vakarų Europoje. Vakaruose tų laikų miestai buvo nelyginant savotiška bendrovė, turinti tam tikrą savo teritoriją, atskirtą siena nuo kitos teritorijos, o jos gyventojai sudarydavo tam tikrą luomą, turintį savo savivaldybę. Lietuvoje gi tuomet miestų gyventojai kokio atskiro luomo nesudarė; galima sakyti, nuo kaimo gyventojų jie skyrėsi tik savo profesija - prekyba ar amatais. Magdeburgo teisių suteikimas atskiriems miestams nepataiso padėties, nes toji teisė, kaip importuotas dalykas, buvo svetima krašto papročiams bei tradicijoms. Vakarų Europoje miestai gauna tą teisę po ilgos kovos natūraliu būdu, patys, galima sakyti, išugdydami jos nuostatus; tuo tarpu Lietuvos miestams suteiktoji teisė ėjo į naudą ne tiek jų gyventojams, kiek tų plotų savininkams: Didžiajam Kunigaikščiui ar bajorui, kuriems miestų įkūrimas tampa savotišku bizniu savo iždui papildyti. Atsitikdavo net taip, jog Magdeburgo teisės būdavo suteikiamos veik tuštiems plotams, pvz., kokiam dvarui, šalia kurio paprastai būda-

vo kuriami miestai, o patiės miesto taip ir neatsirasdavo. Tuo būdu miestų teritorijos savininkai dažnai elgdavosi siauraregiškai, visiškai nepaisydami jau tais laikais išryškėjusios pagrindinės miesto atsiradimo sąlygos, būtent: nesuprasdami ar nenorėdami suprasti, kad miestų atsiradimas yra ekonominių viso krašto funkcijų, bendros viso krašto gerovės augimo išdava. Todėl dirbtinai atsiradęs miestas dažnai būdavo kraštui svetimas organizmas ir ilgainiui arba išnykdavo, arba, geriausiu atveju, virsdavo tik bažnytkaimiu. Taip atsitikdavo dar ir dėl to, kad turtingesnieji miestiečiai,matydami privilegijuotą bajorų luomo gyvenimą, patys stengdavosi kaip įmanydami, net ir papirkimu, įsimušti į tą luomą, silpnindami tuo būdu miestus.

Ypač gausiai ėmė rastis miestų XV amž.gale ir XVI amžiuje, kada aptilo iš kaimyninių tautų puldinėjimai ir atėjo, palyginti,ramūs laikai. Nors ir palengvėl, pradėjo augti prekyba ir aplamai kilti krašto gerovė. Vis dėlto ir tais laikais didesnių miestų Lietuvoje neišauga. Buvo atsiradę tik nedidelių miestų ar miestelių, kurių gyventojai tuo tesiskyrė nuo kaimo gyventojų, kad be žemės ūkio versdavosi dar ir prekyba bei amatais. Tiesą sakant, miestai ir nebuvo tiek reikalingi mūsų kraštui, kaip tai buvo Vakarų Europoje, nes Lietuvos ūkio lygis tada buvo toks, kad jis pats patenkindavo savo interesus, mažai teduodamas gaminių eksportui už to ūkio ribų. Todėl ir pakakdavo turėti nedidelio miestelio rinką,kurioje amatininkai ir kaimo gyventojai galėdavo pardavinėti negausius savo darbo vaisius. Be to, amatininkai ir negalėdavo pateikti daug gaminių eksportui, nes jiems reikėjo mokėti žemės savininkui tam tikrą duoklę /čyžę/, ir jie tegalėdavo parduoti tik tą savo gamybos dalį, kuri atlikdavo duoklę sumokėjus. Taigi Lietuvos miestai dar buvo ne gamybos, bet prekybos vieta, kai tuo tarpu Vakarų Europoje jau visur buvo pereita nuo viduramžio atskirų miestų ūkio prie tobulesnio viso krašto ūkio, ir ryšium su tuo tenai miestai įgauna kitokį ekonominės struktūros vaizdą.

Apie XVI amž. vidurį prasidėjo tuščių Suvalkų krašto plotų kolonizacija. Tais laikais Suvalkų kraštas buvo kaip ir ištisas girių plotas ir tik Paprūsėje, pradedant maždaug Vilkaviškiu, buvo plotų be miškų; todėl kolonizacija prasideda nuo sienos, o paskui plečiasi į Suvalkų krašto vidurį iš abiejų jo pusių, nuo Nemuno ir nuo sienos. Tiesa, būta ir kito veiksnio, skatinusio pradėti kolonizaciją nuo vakarų į rytus, būtent: noras nustatyti tikslias ribas tarp vokiečių ir lietuvių kolonizacijų, kurios kaip tik ir susidūrė toje, anksčiau veik neapgyventoje, vietoje ir kurių dėka čia buvo sulaikytas vokiečių "Drang nach Osten", jau beveik tada išnaikinęs vakaruose gyvenančius prūsus. Kolonizacijos vykdymo uolumu pagarsėjo karalienė Bona, paskutinio jogailaičio Zigmanto Augusto motina, kuriai tos žemės priklausė. Tos žemės buvo valdomos iš Jurbarko, todėl daugumas kolonistų atėjo iš Žemaitijos, kur Bona irgi buvo turėjusi daug dvarų. Būdama italų tautybės, ji gerai suprato kolonizacijos reikšmę valstybės turtams padidinti. Ogi jos sūnus Zigmantas Augustas, įvykdęs žemės reformą, įvesdamas valakų sistemą ir tuo būdu panaikindamas žemės valdyme įsikerojusią netvarką, žymiai palengvino kolonizaciją - naujų dvarų ir naujų miestų įkūrimą. Žymiausias Bonos kūrinys, be abejo, yra Virbalis, kurio plane mes matome aiškią valakų sistemos įtaką, būtent: panašią į kvadratą centrinę aikštę su gatvėmis jos kampuose, kitos gi gatvės, nutiestos statmeniškai į pagrindines, irgi sudaro taisyklingą planą. Tokius pat planus turi vėliau įkurtieji miestai - Vilkaviškis

ir K.Naumiestis, kitos italės - Cecilijos Renatos, Vladislovo IV žmonos paverstas miestu iš Dulibaičių kaimo. Vidury Suvalkų girių buvo tais laikais dar vienas miestelis - Pilviškiai, atsiradęs maždaug pusiaukelyje tarp sienos ir Kauno, kur tas kelias kerta žymiausią Suvalkų krašto upę - Šešupę. Tačiau, nors to miestelio padėtis ir buvo patogi, jis neišaugo tik dėl to, kad muitinė buvo Jurbarke ir todėl užsieniečiai pirkliai turėdavo keliauti aplinkiniais keliais išilgai sienos, o paskui Nemunu.

Naujieji miestai Lietuvos teritorijoje atsirasdavo paprastai, kaip jau sakyta, šalia dvaro kaip svarbiausias šaltinis dvarininko iždo pajamoms papildyti. Pasitaikydavo, kad vietoje šalia vienas kito atsirasdavo du miestai, pvz., Starapolė šalia Kvietiškių dvaro ir Marijampolė šalia vienuolyno. Ir tik vėliau šie miestai susiliejo ir Marijampolės vardu išaugo į Suvalkų krašto sostinę, nes tam buvo palankių sąlygų, kadangi šis miestas yra krašto centre.

Be valakų reformos, miestų augimą skatino ir pakitusi ekonominė konjunktūra, nes,1453 m. turkams užėmus Bizantiją, iš pagrindų pasikeitė prekybinių kelių kryptys - iš Juodosios jūros į Baltijos jūrą, t.y. per Lietuvą. Bet vėliau prasidėjęs vadinamasis Šiaurės karas Rusijos su Švedija žymiai pablogino padėtį, ypač apie 1710 m. ėmus Lietuvoje siausti marui ir išmirštant daug žmonių.

Didelį vaidmenį miestų santvarkoje suvaidino ir žydai. Pirmieji žydai Lietuvoj atsirado dar Vytauto laikais ir gavo iš Didžiojo Kunigaikščio privilegiją: jie priklausė tik jam ar jo vietininkui, panašiai kaip ir bajorai, tik kunigaikštis ar jo vietininkas galėjo juos teisti, o aplamai žydo asmuo buvo, panašiai kaip ir bajoro, apsaugotas įstatymo. Kadangi Lietuvoje nebuvo didelių miestų, nebuvo ir stipraus miestelėnų luomo, kuris kovotų dėl savo teisių, kaip kad Vakarų Europoje, tai žydams čia buvo žymiai lengviau, nekaip kitur, už pinigus gauti sau privilegiją, nes jie buvo daug turtingesni už negausius vietinius finansistus. Be to, pastarieji daugiausia buvo nelietuviai, o atėjūnai iš Rytų, ir tuo būdu žydai gana greit pradėjo vyrauti ekonominiame gyvenime, nes padėdavo Didžiajam Kunigaikščiui išgauti iš Lietuvos ūkio kiek galint daugiau pajamų. Palaikydavo juos ir bajorai, nes ir šiems žydai, kaip smuklių laikytojai, padėjo pataisyti savo iždą. Žydams įsigalėti Lietuvoj padėdavo ir tradicinė lietuvių tolerancija kitos tikybos žmonių atžvilgiu, ir, ja pasinaudodami daug žydų XVII amž. iš Ukrainos nuo kazokų persekiojimo atbėgo į Lietuvą ir visiškai čia įsigalėjo amatuose, o ypač prekyboje. Tiesa, ir Lietuvos istorijoje buvo laikotarpis, nors ir labai trumpas /1495-1503 m./, kai žydai buvo iš Lietuvos išvaryti ir jų turtai konfiskuoti Didžiojo Kunigaikščio naudai, bet vėliau tie turtai jiems buvo vėl sugrąžinti.

Valstiečiai, jausdami, kad kunigaikštis ir bajorai užtaria žydus, duodami jiems didesnių privilegijų, ir kad dėl to žydai valstiečiams yra tiesiog nenugalimas konkurentas amatuose bei prekyboje, - nustoja iš viso domėtis amatais bei prekyba, o to rezultatas - miestelėnų luomas Lietuvoj tebuvo menkas ir daugiausia susidaręs iš žydų. Tatai, be abejo, negalėjo neatsiliepti į miestų santvarką, išvaizdą ir kultūrą: miestas, kurio gyventojų dauguma buvo svetimtaučiai, kraštui tampa svetimu organizmu ir dėl to negalėjo taip normaliai plėtotis, kaip kad Vakarų Europoje, kur miestų gyventojų tautybė nesiskyrė nuo kaimo gyventojų. Nors Lietuvos miestuose jau ir buvo susikūrę negausingų amato cechų, bet jie žydų pirklių ir visokių šunmeisterių tiek buvo susilpninti, jog galų gale turėjo

likviduotis. Apeidami muitų užtvaras, parduodami pigesnes užsienio prekes ir brangiai mokėdami už vietos žaliavą, žydai galutinai sužlugdo Lietuvos miestų smulkiąją pramonę ir dėl to miestiečiai emigruoja į kaimą. Miestai pradeda smukti, daugelis net nustoja Magdeburgo teisių ir virsta bažnytkaimiais, kuriuose svarbiausią vietą turi ne tiek bažnyčia, kiek smuklė, paprastai irgi žydo laikoma. Juk visiems yra žinoma vyskupo Valančiaus akcija prieš panašias smukles. 1764, 1768, 1775 m. konstitucijų ir 1791 m. seimo pastangos atgaivinti miestus nepasisekė, nors prekyba ir buvo pripažinta taip pat bajorams tinkamu darbu: miestų atgaivinti tai jau nebegalėjo, nes pati valstybė gyveno paskutines savo dienas.

1793 m., kai Lietuva galutinai pateko į rusų jungą, buvo aiškus Lietuvoje gyventojų susiskaldymas į priešingus luomus; kuriuose pasireiškė: galutinai sulenkėjusi aristokratija; miestelėnai, kurių daugumą sudarė žydai ir kiti svetimtaučiai, ir pilka valstiečių masė, daugiausia baudžiauninkai. 1831 ir 1863 m. bandymai išsilaisvinti iš rusų jungo negalėjo būti sėkmingi, nes daugumas gyventojų nepasitikėjo savo vadais, pasidariusiais svetimos dvasios. Rusai, aišku, neturėjo intereso pakelti Lietuvos miestų ekonominiam lygiui: nerūpėjo jiems grąžinti normalias sąlygas miestų augimui, kad miestai papildytų kaimą, o kaimas - miestą, kai tarp jų esti ekonominė ir kultūrinė pusiausvyra. Rusų viešpatavimo laikais miestai pasilieka veik tokie pat, kaip ir buvo; tik rusų gaivalas juose padidėjo, o žydai miestuose dar labiau sustiprėjo, nes rusų valdžia 1795 m. buvo įsakiusi visiems žydams per metus išsikelti iš kaimo į miestus. Tiesa, ne visi žydai parsikraustė į miestus, bet vis dėlto žymioji jų dalis susirinko tenai, kur pradėjo verstis lengvesniais amatais, pvz., siuvėjų, kurpių, auksakalių ir kt., palikdami sunkesniuosius amatus krikščionims. Kaip konstatuoja tuometinis rusų generalgubernatorius Friesel'is, žydai buvo blogesni amatininkai; jie konkuravo kitiems amatininkams pigia kaina, bet blogesniu darbu /A.Janulaitis, Žydai Lietuvoje. 1923 m./.

Kas kita buvo Suvalkų krašte. Jis 1795 m. atiteko Prūsijai. Naujoji valdžia tuo pradėjo tirti esamąją padėtį. Iš tų laikų turime neblogai parašytą veikalą: Holsche, Geographie und Statistik von Neu- und Suedostpreussen /1801 m./, kur sakoma, kad naujoji provincija nėra turtinga, nes neturi vertingos žaliavos, dėl to ir pramonės. Miestai tenai buvo nedideli. Sakysim, didžiausieji to laiko miestai pažymimi - K.Naumiestis, turėjęs vos 2320 gyventojų, iš jų 70% žydų, ir Kalvarija su 2705 gyventojais, kurių dauguma irgi žydai, o krikščionys vertėsi žemės ūkiu. Visi kiti miestai turėjo mažiau kaip 2000 gyventojų, pvz.: Marijampolė - 1178, Virbalis - 1630, Vilkaviškis - 1804 gyventojus. Ne visur žydai buvo turtingi, savo turtingumu prasikišo vien tik K.Naumiesčio žydai, kurie 1800 m. net buvo išnuomoję visas to miesto pajamas už 1200 dukatų, kaip tatai nurodo J.Totoraitis savo "Sūduvos istorijoje".

Tyrinėjimai parodė, kad nors apgyvendintų vietovių dauguma ir vadinosi miestai ir turėjo miestų teises, bet iš tikrųjų miestais nebuvo, nes susidarė tik iš bažnyčios, keleto smuklių ir trobelių. Dėl to norėta sumažinti miestų skaičių, paliekant tik turtingesniuosius, o kitus paverčiant bažnytkaimiais, juoba, kad pasitaikydavo net tokių miestų, kur mokesčių surinkdavo mažiau, negu jų rinkimas atseidavo. Buvo sudaryta net komisija tam klausimui tirti 1797 m. Jos uždavinys buvo išaiškinti, kas kliudo miestams augti. Tačiau komisijos darbai ėjo labai lėtai, nes per pusantrų metų tebuvo ištirti tik du miestai. Nebelaukdiant komisijos darbo pabaigos,

nemaža miestų buvo paversta kaimais, būtent, tie miestai, kurie nekėlė jokios abejonės dėl savo struktūros pobūdžio. Valdžia, naikindama miestus, vis dėlto stengėsi, kad jie patys prašytųsi paverčiami kaimais. Pasirodė, jog tų miestų teritorijos savininkai - dvarininkai visiškai nesipriešino, kad jų miestai virstų kaimais: mat, tuomet jie galėjo turėti daugiau pelno iš svaigalų pardavinėjimo, tuo tarpu anksčiau kaip tik svaigalų pardavinėjimas buvo skatinęs dvarininkus gauti savo kaimui miesto teises /Lenkijos ir Prūsijos įstatymų skirtingumai/. Kitiems miestams palaikyti buvo sumanyta įvesti akcizas - mokestis prie miestų vartų už įvežamus ir išvežamus daiktus; bet tas sumanymas ir liko sumanymu, nes nė vienas miestas sienų neturėjo. Buvo susirūpinta ir miestų statyba, pvz., 1796 m. karalius paskyrė pagal tuos laikus žymią pinigų sumą paskoloms tiems, kurie statys gerus mūrinius namus, pagal patvirtintą planą. Gaunant paskolą, krikščionys turėjo pirmenybę. Statantieji namus trejiems metams buvo laisvi nuo mokesčių ir nuo butų sekvestro. Buvo nustatyta ir statybos tvarka, atsižvelgiant į įvairių atstumų ir gatvės platumo išlaikymą, be to, neleista stogus dengti gontais ir reikalauta pristatyti ugniasienius ir kt. Bet vėliau pasirodė, jog miestelėnai yra tiek neturtingi, kad net ir su paskola negali pastatyti mūro namų. Todėl vėliau buvo leista išimtinais atsitikimais statyti ir medinius trobesius, bet visuomet turėjo būti prisilaikoma taisyklių dėl pamatų, stogo, ugniasienio ir kt. Kad ir taip, vis dėlto vyriausybė palaikė mūrinių namų statybą, paskirdama specialių premijų jų statytojams bei darbininkams. Būdavo skiriama premijų ir už viešbučių statybą tokiuose miestuose, kur galėdavo susilaukti daugiau turistų ar šiaip keliaujančių pirklių.

Tyrinėjant miestų augimo kliūtis, tarp kita ko patvirtintas įdomus faktas, jog kaimui miestas nebuvo jau taip labai reikalingas vien tik dėl to, kad kaimo smuklių laikytojai, paprastai žydai, varė ir kitą prekybą kaime, tuo aprūpindami kaimiečius reikalingais daiktais; o javus supirkinėdavo bajorai ir siųsdavo juos upėmis į užsienį. Dėl to jau 1797 m. buvo pareikštas pageidavimas suvaryti prekybą ir amatus į miestus, kaip kad buvo Vakarų Europoje; buvo suvaržyta prekyba kaime, ypač žydams, o 1805 m. net įsakyta žydams krautuvininkams persikelti į miestus. Žydai ir šiaip įstatymais tada buvo suvaržyti, sakysim, jiems vesti reikalinga buvo leidimo, žydą amatininką kontroliavo krikščionis amatininkas-meistras, žydas negalėjo turėti baudžiauninkų ir pan.

Tačiau per trumpą valdymo laiką /iki 1807 m./, - dar gal ir dėl to, kad per tą laikotarpį teko statyti gaisro sunaikintus miestus /K.Naumiestį/, o svarbiausia, tur būt, dėl to, kad kaimo ekonominis pajėgumas buvo perdaug menkas, - Prūsijai nepavyko, tvarkant Suvalkų krašto miestus, pasiekti gerų rezultatų. 1807 m. Napoleonui sumušus Prūsiją, Suvalkų kraštas buvo prijungtas prie naujai įkurtosios Varšuvos kunigaikštystės, o kartu su šiąja 1815 m. atiteko Rusijai. Nuo to laiko visa buvusioji Lietuvos valstybė priklausė Rusijai iki 1918 m., kai vėl atstatyta nepriklausoma Lietuvos valstybė.

Kad rusams nelabai rūpėjo Lietuvos miestų ugdymas, matyti jau ir iš to fakto, kad tiesiant įvairius susisiekimo kelius būdavo paisoma tik strateginių ir tranzitinių tikslų. Tie keliai, o ypač geležinkeliai, buvo labai dažnai tiesiami toli nuo miestų, nuo 1 net iki 5-6 km; dėl to prie geležinkelių stočių išaugdavo pakrikai statomi miesteliai, be jokio organiško ryšio su pagrindiniais mies-

tais, pvz., Kybartai šalia Virbalio, net didesnis miestas už Virbalį; Subačius, Vilkaviškis, Rokiškis ir kt. Išaugo prie geležinkelio stočių ir visiškai naujų miestų, pvz., Radviliškis, Mažeikiai ir kt. Sakysim, toks Radviliškis išaugo net visiškai miestui netinkamoje vietoje, balose, be upės ir kitų geografinių patogumų, todėl jo planą tinkamai tvarkyti ateityje bus, atrodo, labai sunku.

Vis dėlto rusai XIX amž. pradžioje buvo išleidę šiokias tokias taisykles miestams tvarkyti. Antai, 1820 m. Statybos Policijai išleistose taisyklėse yra pažymėta, kad gatvių plotis nustatomas pagal iš anksto patvirtintą planą. Bet tos taisyklės veikė tik Lenkijos karalystėje, o Lietuvoj - tik Suvalkų krašte, kuris priklausė tai karalystei. Berods, 1868 m. buvo išleistas Statybos Istatymas, galiojęs su mažais pakeitimais pas mus iki 1940 m. rusų okupacijos, kuriame apie miestų planavimą kalbama tik str. 177-184. 177 str. sakoma: "miestai statomi tik pagal atitinkamų įstaigų patvirtintus planus". Šis straipsnis turi ištisą eilę Senato paaiškinimų, padarytų iki 1907 m. Paaiškinimais Nr.Nr. 2 ir 3 /1893 ir 1903 m./ nustatomos miestų ribos: kad jos apima ne tik užstatytus kvartalus, bet ir laukus, jei tie plotai priskirti prie miesto. Paaiškinime Nr.8 /1892 m., vėliau patvirtintas/ pasakyta, kad laikinai galima leisti statyti namus ir tokiuose plotuose, kurie pagal planą numatomi gatvėms ir aikštėms, jei miestas neturi lėšų tiems plotams išpirkti iš savininkų. Paaiškinimu Nr.10 /1900 m./ nurodomas miestų planų tikslas, būtent: planuoti gatves, aikštes ir kitus miesto viešuosius plotus tokiu būdu, kad išeitų tobulesnis planavimas, negu kad buvo anksčiau; tačiau tas patvirtintas planas neduoda miestui teisės pretenduoti į šiuos plotus, jų neišpirkus. Paaiškinime Nr.11 /1895 m./ apibrėžiama miesto sutvarkymo sąvoka: kad miesto sutvarkymą reikia suprasti kaip patvirtinto plano įvykdymą, t.y., gatvių praplatinimą, naujų gatvių nutiesimą ir kt. Paaiškinimas Nr.13 /1903 m./ nurodo, jog negalima užstatyti kokios nors gatvės, prieš tai nesutvarkius tos miesto dalies plano. Paaiškinimas Nr.14 sako, kad sklypo suskirstymas į mažesnius sklypus ir tų mažesniųjų sklypų užstatymas negali būti laikomas nusižengimu prieš patvirtintą planą. Tas paaiškinimas ypač įdomus, nes iš jo aiškėja, kad patvirtintas miesto planas suprantamas labai siaurai, būtent, vien tik kaip gatvių planas, neliečiant pačios kvartalų parceliacijos.

Str.178 numato plano pakeitimo eigą. Jis irgi turi keletą Senato, iš gyvenimo praktikos išėjusių, paaiškinimų.

Str.179 suteikia didelio sklypo savininkui teisę parceliuoti jį pardavimui. Sklypai gali būti įvairaus dydžio, reikia tik žiūrėti, kad, juos užstatant, nebūtų trobesių sugrūdimo apsaugai nuo gaisro. Iš Senato paaiškinimų verta paminėti tik IV /1903 m./, kur nurodoma, kad miestas, tvirtindamas sklypo parceliaciją, neturi teisės reikalauti iš sklypo savininko nemokamos sklypo dalies nusavinimo.

Str.180 nurodoma, kad tvirtovės rajonai turi atskiras taisykles užstatymui. Lietuvos teritorijoje tokios taisyklės tebuvo išleistos tik Kaunui.

Str.181-184 liečia gatvių, aikščių, tiltų ir kitų dalykų įrengimą ir palaikymą miestuose. Str.181 nurodo, kad šis įrengimas ir palaikymas priklauso miestų savivaldybėms ir yra policijos priežiūroje. Senato paaiškinimas Nr.1 iškelia tų savivaldybių teisę tam

reikalui leisti privalomus įsakymus, o iš paaiškinimo Nr.8 aiškėja, kad gatvių grindimo pataisymas yra namų savininkų, o aikščių grindimo - jau pačių savivaldybių prievolė. Įdomus paaiškinimas ir Nr. 13, iš kurio aiškėja, kad magistralių įrengimo palaikymas miestuose yra ne vien savivaldybių prievolė: savivaldybė palaiko tik tą magistralių įrengimo dalį, kuri nėra reikalinga už miesto ribų, pvz., šaligatvius, ogi pagrindinis įrengimas ir jo palaikymas yra atitinkamų įstaigų prievolė.

Str.182 ir 182' liečia vien tik Petrapilį ir Novočerkaską, todėl mums nėra įdomūs.

Str.183 yra labai įdomus, nes pagal jį gatvių platumas turi būti bent 10-15 sieksnių, t.y. 21-31,5 m. Pastaboje prie šio str. nurodyta, kad mažesnio pločio gatves galima daryti tik tada, kai reikės griauti daug namų arba nusavinti brangias nuosavybes; bet visi kiti gatvėms keliami reikalavimai galioja ir šiuo atveju./Atrodo, svarbiausia čia turėta galvoje namų aukštis./ Įdomu, kad čia nedaroma jokio skirtumo tarp gyvenamųjų ir kitos rūšies gatvių.Senato paaiškinimai prie šio straipsnio taip pat būdingi, pvz., paaiškinimai Nr.Nr.1 ir 2 /1902 ir 1904 m./, kuriais nurodoma, kad negalima šaligatvyje daryti laiptų iš rūsio, net ir palapinės, bet tik tuo atveju, kai gatvės plotas bus miesto nuosavybė. Paaiškinime Nr.3 /1904 m./ vėl matome savivaldybės bejėgiškumą gatvės užstatymo tvarkymui, kai toji gatvė nurodyta plane, bet jos plotui išpirkti trūksta lėšų. Šiuo atveju savivaldybė neturi teisės drausti statyti namų net ir būsimosios gatvės vietoje. Tas pat kalbama ir paaiškinime Nr.4 /1899 m./. Įdomus paaiškinimas ir Nr.6 /1902m./, kur nurodoma, kad savivaldybė negali žeminti gatvės lygio pagal savo norą, jei tai apsunkins ja naudotis.

Str.184 kalba tiesiog kuriozišKai: "gatves reikia tvarkyti nuo namų iki namų, kad jose nebūtų nei iškilimų, nei duobių"!

Kaip matome Statybos Istatymas dalyje, kur liečiamas miestų planavimas bei tvarkymas, yra visiškai primityvus. Net ir turint patvirtintą planą, negalima buvo miestų tinkamai tvarkyti, kadangi savivaldybės visur ir visada turėdavo susidurti su neaprėžtos nuosavybės teise, prieš kurią turi nusilenkti net ir viešasis reikalas, jei tam reikalui stigs pinigų.

Vis dėlto iš rusų viešpatavimo laikų yra užsilikę kai kurių Lietuvos miestų planai, patvirtinti net paties caro. Tie planai labai primityvūs, be jokios aiškios idėjos sudaryti, griežtai laikantis kokios nors vienos sistemos, daugiausia stačiakampinės. Nė viename plane, išskyrus, ir tai tik iš dalies, Kauno naujamiesčio planą, mes matome visišką neprisitaikymą prie vietos sąlygų, o ypač prie reljefo. Čia mes matome visišką pagrindinio urbanizmo dėsnio ignorancijją - prisitaikymo dėsnio. Tie planai, galima sakyti, yra tik gatvių ir aikščių schemos, sudarytos tam, kad matininkai galėtų vietoje nužymėti tiesiomis linijomis einančias gatves. Gatvių gi užstatymas ir ilgis, atrodo, buvo paliktas Dievo valiai arba,geriau sakant, sklypų savininkų valiai, nes, kaip jau anksčiau sakyta, savivaldybės buvo visiškai bejėgės miestams tvarkyti: miestuose visur ir visada viešpatavo neaprėžtos nuosavybės teisė.

Nagrinėjant tuos rusų planus, vis dėlto galima pastebėti juose kai kurių ypatingumų. Sakysim, mažne visur matome kvadratines aikštes, perkirstas per vidurį gatvėmis ir pavadintas rinkomis.Toks planavimas visiškai svetimas Lietuvai, kur aikštės prototipu buvo ūki-

ninko sodyba, t.y., irgi kvadratinis ar stačiakampinis kiemas, bet keliai kerta tą kiemą tik kampuose, o ne per vidurį. Be to, ir pačioms rinkos funkcijoms reikalingas yra laisvas nuo judėjimo plotas aikštės viduryje. Dažnai tokios aikštės viduryje buvo pastatoma cerkvė, pvz., Kaune Įgulos bažnyčia. Kitas gi panašias aikštes ilgainiui būdavo nepaprastai sunku sutvarkyti, sakysim, kaip skverą prie Kauno pašto ar Vienybės aikštę Kaune, kurioj iki 1922 m. irgi buvo rinka. Įdomu, kad ir kituose Rusijos miestuose tokios aikštės tuo laiku beveik visur buvo planuojamos.

Visų tų rusų planuotų Lietuvos miestų teritorijos ribos buvo visai atsitiktinės ir galėjo būti mažesnės ar didesnės, nes nieko bendra planai neturėjo su vietos sąlygomis. Pvz., ką bendra turėjo Panevėžio planas su upės vingiu toje vietoje, ar iš viso buvo tinkamai išnaudoti gražūs Nevėžio krantai miestui papuošti? Vietoj gražios krantinės, mes matome plane privačios nuosavybės sklypus, daugiausia nešvariai laikomus, nes, miestui neturint kanalizacijos, visi nešvarumai ir namų ūkio liekanos buvo nuleidžiami į Nevėžį, užteršiant ir taip maža vandens teturinčią upę. Paėmus kito Lietuvos miesto, Raseinių, planą krinta į akis toks pat vaizdas, būtent, visiškas nepaisymas vietos sąlygų. Ir šito miesto ribos yra visiškai atsitiktinės, nors pati plano forma ir rodo svarbiausių judėjimų kryptis: Ariogala - Viduklė ir Raseiniai - Kražiai. Bet tatai, atrodo, bus įvykę atsitiktinai, nes visuomet magistralinės reikšmės keliai greičiau užsistato už kitas gatves. Plane matome tas magistrales perkirstas skersinėmis gatvėmis, prieštaraujant urbanizmo taisyklėms, o gan gražus ežeriukas prie vienuolyno ir pro jį tekąs upeliukas visiškai neįjungtas į miesto planą. Vietoj to, kad būtų miesto papuošalas, tas upeliukas tik darko vaizdą, nes teka visai prie pat statybos linijos, apsunkindamas tuo būdu kvartalų užstatymą, ir pats teršiamas namų ūkio liekanomis ir nuo gatvių sutekančiomis srutomis. Raseinių plane pastebime ir anksčiau minėtąsias kvadratines aikštes; vienoje iš jų esama cerkvės, o kita pavadinta naująja rinka, nors toms funkcijoms visiškai netinka. Trečiame pavyzdyje, Zarasų plane, pasirodo kitoks vaizdas: radialinė sistema. Bet ką bendra turi tas radialinis, šiaip gana gražus planas su ežerų grupės išraižytais krantais. Zarasų plane radialinių gatvių centras, atrodo, buvo paimtas atsitiktinėje vietoje, jis drąsiai galėjo būti ir kitoje vietoje. Gražūs ežero krantai buvo palikti privačiai nuosavybei ir todėl teršiami ūkio atmatomis, o prie ežero tegalima prieiti tik radialinių gatvių galuose. Bet viską nustelbia Telšių, caro patvirtintas, stačiakampinis planas. Kiekvienas, kam teko būti Telšiuose, gali įsivaizduoti, koks būtų miesto tiesiųjų gatvių vaizdas toje kalnuotoje vietoje, jei būtų buvęs nelaimei tas planas įvykdytas. Tačiau, matyti, ar pati gamta pasipriešino tokio plano įvykdymui, ar gal plano vykdytojai pabūgo milžiniškų išlaidų žemės darbams, ar kokia kita buvo priežastis, kad planas laimei liko neįvykdytas. Tikrai sunku paaiškinti, kodėl carui būdavo pristatomi tvirtinti tokie planai, kurių autoriai, atrodo, nė karto nebuvo buvę savo planuojamame mieste.

Tik Kauno naujosios dalies 1848 m. caro patvirtintame plane išryškinama šiokia tokia idėja. Nors visas stačiakampinės sistemos planas buvo visiškai svetimas gražiajam Nemuno slėniui su natūraliu Žaliojo Kalno šlaitų amfiteatru, tačiau šiame plane matome racionalų kvartalų fasadinį užstatymą, paliekant kvartalų vidų laisvą vidaus žaliajam, nors ir neviešam, plotui. Nuo to pirminio užstatymo pasiliko kai kurie dviaukščiai namai su frontonais Laisvės Alėjos

kertėse, prie Maironio ir Mickevičiaus gatvių. Bet ir toji užstatymo idėja pasilieka tik popieriuje, nes atitinkamos statybos kontrolės įstaigos buvo bejėgės kovoti, kai statybos įstatymas leido sklypą užstatyti net iki 80-85% su vidiniais 136 m.^{2}/min./ kiemais. Dėl to šiandien matome Kauno naujosios dalies kvartalus užstatytus ir kiemo flygeliais. Tuo būdu vietoj gražaus bendro, nors ir suskirstyto tvoromis, žaliojo ploto dabar turime daugiausia nešvariai laikomus kiemus.

Kaip tais laikais būdavo atliekamas naujų gatvių pratiesimas, aiškiai galima matyti iš Prezidento gatvės pavyzdžio Kaune. Toji gatvė atsirado XIX amžiuje, kai buvo nutiestas per Kauną naujasis Petrapilio-Varšuvos plentas. Tai parodo du Kauno miesto planai - 1830 ir 1848 m. Pirmajame plane Prezidento gatvės dar nėra, o antrajame ji jau figūruoja, tačiau gatvė buvo nutiesta, o nuosavybių sienos toje vietoje paliktos senos, matyti, dėl didelio sunkumo perskirstyti sklypus, neturint atitinkamo įstatymo. Dėl to šiandien prieš akis turime tokį vaizdą: Prezidento g-vėje, apstatytoje trijų aukštų namais, visur butuose pasitaiko trikampinės formos kambarių, tuo tarpu kai senesniuose Lukšio ir Ugniagesių gatvių namuose kambariai visur yra normalūs - stačiakampiniai, nes nuosavybių sienos su tomis gatvėmis sudaro maždaug statų kampą.

Turint visa tai galvoje ir žinant, be to, visą bendrąją rusų politiką Lietuvoje, nėra ko stebėtis, kad, pirmajam pasauliniam karui kilus, miestai buvo tokie pat, kaip kad rusų viešpatavimo pradžioje, nors šis nelaisvės laikotarpis ilgesnis kaip 100 metų.

Pirmasis pasaulinis karas užgriuvo Lietuvą visa savo našta. Žymi dalis krašto gyventojų pasitraukė į Rusijos gilumą. Daug miestų buvo sunaikinta, pvz., Šiauliai nudegė net iki 75%. 1915-16 m. buvo kilęs net badas. Vis dėlto iš vokiečių okupacijos laikų yra užsilikęs Kauno naujamiesčio perplanavimo eskizas, kuris įdomus tuo, kad jo autorius, gerai suprasdamas puikią Kauno padėtį, mėgina pataisyti nevykusį rusų planavimą. Autorius suprojektuoja plane kompozicinę ašį /Daukanto g./, kurios padėtis beveik sutampa su natūralaus vietos kalnų amfiteatro simetrijos ašimi, o jos galo daro laiptus į Žaliąjį Kalną, pastatydamas tenai kaž kokį viešą pastatą. Tame plane nutiesta ir ovalinės formos gatvė /Ožeškienės-Putvio g./ paraleliškai su kalno amfiteatro šlaitais ir statmeniškai į kompozicinę ašį. Nuo geležinkelio stoties iki Kęstučio g-vės, maždaug apie kalėjimą, padaryta tiesioji gatvė, pratęsus Vytauto prospektą; pratęsus dar Kęstučio g-vę iki Seimo, Nemuno ir Prezidento g-vių susikirtimo, sudaroma aiškiai plane išreikšta susisiekimo arterija tarp stoties ir senamiesčio. Miško g-vė irgi pratęsiama iki Nemuno. Laisvės Alėją pratęsus iki Pilies rajono per praplatintą Lukšio g-vę, sudaroma antroji ašis - reprezentacinė gatvė, statmeniška pagrindinei plano ašiai. Nauji tiltai numatomi prie Kanto g. ir prie Karmelitų bažnyčios, Žukausko g. ašyje. Kalno šlaitai ir visas Žaliasis Kalnas projekto autoriaus numatomi vilų rajonui ir atitinkamai išplanuoti kaip grynai gyvenamasis rajonas.

NEPRIKLAUSOMOJOJ LIETUVOJ IR OKUPACIJOMS PRASIDEDANT

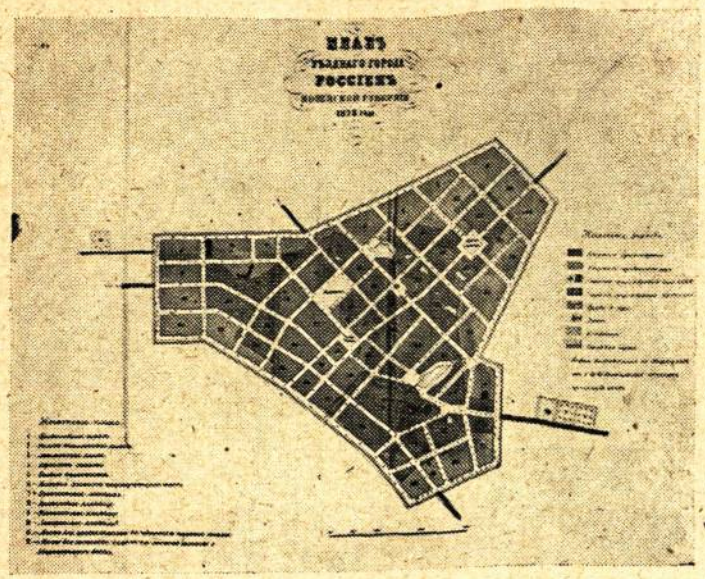
1918 m. vasario 16 d. aktu atstatyta nepriklausoma Lietuvos valstybė turėjo labai daug įvairių, beveik nenugalimų sunkumų. Karo sunaikintas ūkis negalėjo duoti kiek reikiant lėšų net ir būtiniausiems reikalams, pvz., administracijai, kariuomenei organizuoti, jau

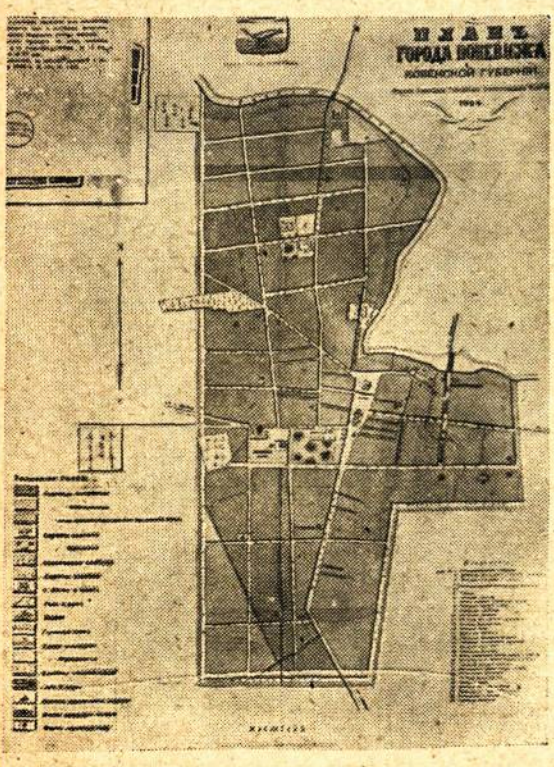
nebekalbant apie svarbiuosius taikos meto darbus krašto ūkiniam pajėgumui ir taip pat sunaikintiems miestams atstatyti. Bet miestų atstatymo darbas galėjo prasidėti tik 1921 m., kada vasario 4 d. tais metais buvo išleistas Atstatymo Komisariato įstatymas, paskelbtas Vyriausybės Žinių Nr.56/503/. To komisariato, kuris buvo sudarytas prie vidaus reikalų ministerijos, uždavinys buvo planingas ir kultūringas Lietuvos miestų ir kaimų atstatymas /§ 1/. To tikslo siekdamas, jis gamina sunaikintiems ar naujai statomiems miestams arba esantiems miesteliams bei jų dalims ir atskiroms sodyboms racionalius planus ir kt. Be to, buvo numatyta ir dailės komisija /§ 7/ prižiūrėti pateikiamųjų projektų meninei vertei. Tačiau Atstatymo Komisariato, kuris pakeitė nuo 1919 m. liepos mėn. buvusį prie vidaus reikalų ministerijos Techninkos Statomąjį Departamentą, nedaug tebuvo padaryta urbanizmo srityje, nes stigo ne tik krašte, bet ir pačioje įstaigoje specialistų, be to, trūko lėšų tam reikalui. 1925 m. birželio 4 d. komisariato vardas buvo pakeistas į daug kuklesnį vardą - Statybos Inspekciją, taip pat vidaus reikalų ministerijos žinioje /Vyr.Ž.Nr.192/1303/.

Atstatymo Komisariato, o paskui Statybos Inspekcijos vadovybei aiškiai buvo suprantamas jau pribrendęs statybos įstatymo reformos reikalas, bet, nesant specialiai tam reikalui atsidėjusių žmonių - specialistų, tos reformos nesusilaukta. Pasitenkinta vien tik vieno ar kito įstatymo straipsnio pakeitimu, pvz.: 1929 m. birželio 25 d. pakeistas 210 str., liečiąs pasenusių trobesių, jei jie netinka gyventi, nugriovimą savininko sąskaita /Vyr.Ž.Nr.304/2036/; be to, buvo atsisakyta ir 181 str. Senato paaiškinimo Nr.8, ir visą gatvių grindimo pataisymą paima savivaldybė, tuo būdu sudarant sąlygas geriau tam darbui organizuoti. Nors, atrodo, ir menkas buvo pakeitimas, bet jis turėjo be galo didelę reikšmę, nes įgalino išvalyti mūsų miestus bei miestelius, šalindamas apgriuvusias lūšnas ir tuo būdu prisidėdamas prie mūsų miestų bent išorinio vaizdo pakeitimo gerojon pusėn.

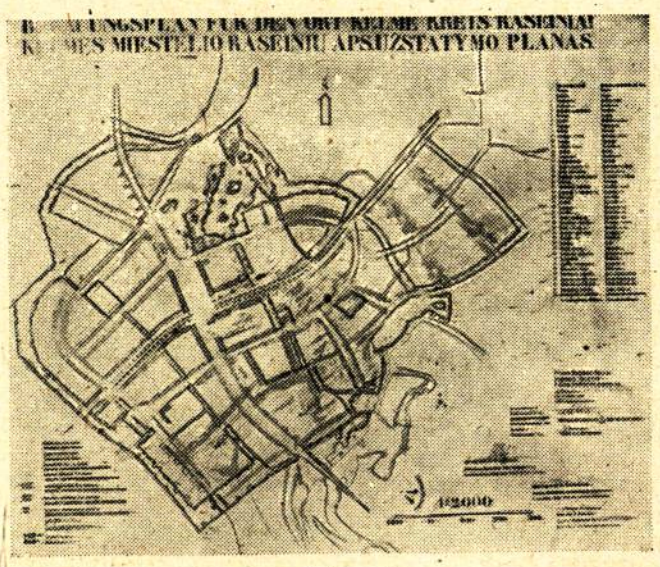
Tvarkyti miestus kliudė ir jų esamojo stovio planų nebuvimas. O kad tokius planus būtų įmanoma pagaminti, reikėjo gerai paruošto matininkų kadro. Bet tuo metu matininkų buvo nedaug ir, be to, jie visi buvo apsivertę darbais kaime, ūkininkus skirstydami viensėdžiais ir vykdydami žemės reformą, turėjusią kraštui gyvybinės reikšmės ir todėl įrašytą pirmojon darbų eilėn.

Kaunas, tapęs laikinąja Lietuvos sostine, labai pagyvėjo, ėmė smarkiai augti, ir todėl reikėjo neatidėliojant susirūpinti jo tvarkymu. Atsikuriančioji Lietuvos valstybė iš rusų ir vokiečių okupantų Kauną paveldėjo kaip seną apleistą tvirtovės miestą su visomis tvirtovės miesto neigiamybėmis, o dauguma miesto gyventojų buvo svetima Lietuvos nepriklausomybės idėjai. Tad pirmasis uždavinys buvo - atlietuvinti miestą, padidinant ekonominį lietuvių amatininkų ir valdininkų pajėgumą. Aplink Kauną dideli plotai rusų laikais buvo priklausę buvusiai Tvirtovės Valdybai, o paskui juos perėmė Lietuvos valstybė. Kadangi visas žemutinis miestas beveik visiškai buvo gyvenamas svetimtaučių, tai sumanyta Žaliojo ir Vytauto kalnų tvirtovės žemes išdalyti už nedidelį atlyginimą lietuviams. Dėl to 1923 m., tuometinio Kauno miesto burmistro J.Vileišio rūpesčiu, buvo pakviestas danas urbanistas arch.Fr[illegible]sen as tai būsimajai Kauno daliai išplanuoti. Kai jis atvyko, tuoj paaiškėjo, kad rimtam projektui parengti trūksta būtiniausių davinių, o visų pirma esamosios padėties geodezinės nuotraukos. Bet, nepaisant to, pasitenkinta negausia esamąja medžiaga, ir atsirado Žaliojo ir Vytau-

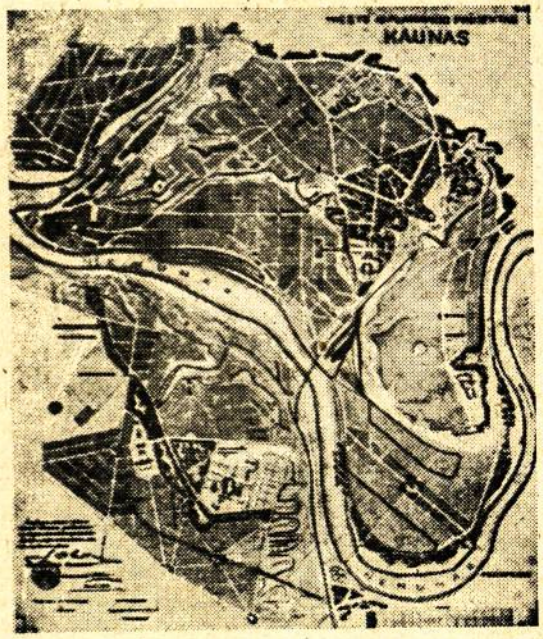

ПЛАНЪ
уѣзднаго города
РОССІЕНЪ
Ковенской губерніи

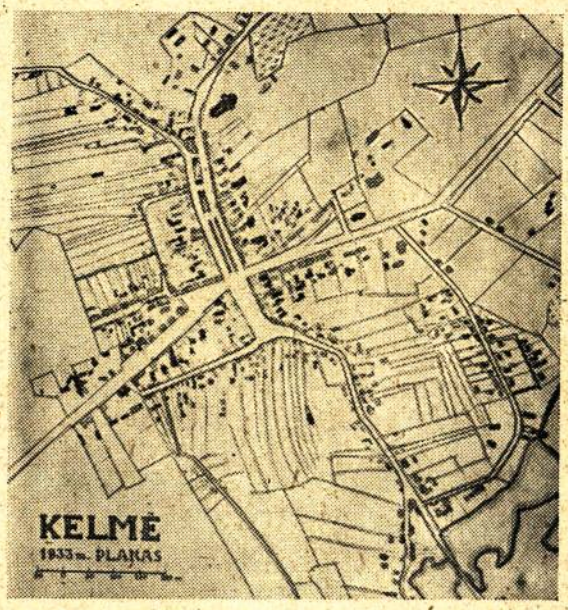

ПЛАНЪ
ГОРОДА ШАВЛИ
КОВЕНСКОЙ ГУБЕРНІИ.

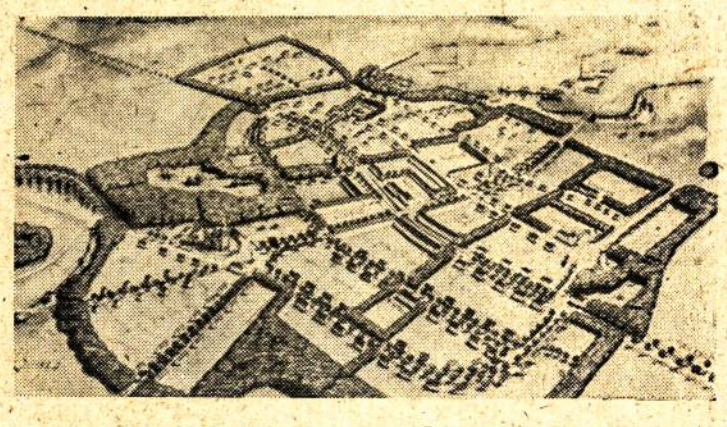

ПЛАНЪ
гг. НОВОАЛЕКСАНДРОВСКА
КОВЕНСКОЙ ГУБЕРНІИ.
1907 г.
N
S
ОЗЕРО
ОЗЕРО

Kauno apiplanavimas 1917 m.

KELMĖ
1933 m. PLANAS

VILNIUI
PLANAS V.A.U. KAUNE

to kalnų išplanavimo eskizas. Pagrindinė to projekto idėja yra tokia: Žaliojo Kalno centre, - toje vietoje tuomet buvo bala ir gyveno pora mažaženių ūkininkų, - prie pusiau apvalios aikštės statomi valstybinių įstaigų trobesiai ir nuo jų per ąžuolyną nutiesiama gatvė, kurios galas, maždaug toje vietoje, kur dabar radijo stotis, iš abiejų pusių užstatomas atskirai stovinčiais trobesiais numatytam universiteto miestui. Apie įstaigų kvartalą buvo suplanuoti gyvenamieji kvartalai radialine sistema. Apatiniame mieste Kęstučio g-vė irgi pratęsiama iki Seimo g-vės, panašiai kaip ir 1917 m. vokiečių eskize, bet tokios aiškios magistralės čia nėra. Nors projektas buvo ir silpnas, mažai apgalvotas, vis dėlto šiokią tokią idėją jis turėjo, būtent: išplanuoti toje vietoje visiškai naują lietuvišką miestą, administracinį ir mokslo miestą, apačioj paliekant svetimtaučių komercinį miestą. Tačiau apie 1925 m. prasidėjusi šioje vietoje statyba buvo vykdoma visai ne pagal sudarytąjį projektą. Vietoj didelių valstybinių įstaigų pastatų, dygo vienas paskui kitą maži paskiri namukai, ir tokiu būdu iš Frandseno plano maža kas beliko: visai svetima mažiems namams statyti radialinė sistema, ir vietoj monumentalios pusapvalės aikštės dabar tėra tik tuščias nesutvarkytas plotas, kuriame pražūna tie nedideli namukai. O pasipriešinus krašto apsaugos ministerijai, kuriai kažkodėl rūpėjo būtinai Vytauto kalne pastatyti radijo stotį, universitetą pradėjo statyti kitoje miesto dalyje - Aleksoto kalne. Universitetui tenai J.Vailokaičio buvo padovanotas 15 ha sklypas, bet to sklypo žymioji dalis netrukus buvo sekvestruota aerodromui praplėsti.

Vėliau prasidėjusi valstybinių trobėsių statyba urbanistiniu atžvilgiu buvo atliekama chaotiškai. Parinkdavo naujiems trobesiams vietas ne ten, kur panaši statyba tiko, o ten, kur kalbamuoju momentu būdavo valdžios sklypas arba sklypas, kurį galima buvo pigiai pirkti. Dėl to statyba, kad ir nebloga, skyrium paėmus, nesudarė nė vieno urbanistinio ansamblio. Panašiai dėjosi ir kituose miestuose. Net ir esamieji mieste senieji urbanistiniai ansambliai būdavo darkomi. Sakysim, buvo sugadinta Kauno Rotušės aikštės išvaizda, pristačius Jėzuitų gimnazijai trečią ir ketvirtą aukštus, pastačius Vyskupų rūmus ir Bažnytinį muziejų, be to, dar "sumoderninus" kai kuriuos fasadus, padarant pirmame aukšte dirbtinio granito tinką. Visa tai padaryta pro pirštus žiūrint į Inžinierių ir Architektų Sąjungos protestą, kuris, atrodo, bus buvęs palaikytas tik atskirų asmenų intryga. Ir kas iš to išėjo? Ogi: gražioji Baltoji Gulbė ir Jėzuitų bažnyčia buvo nustelbtos keturių aukštų gimnazijos ir Vyskupų rūmų, nes dingo lyginamasis mastelis tarp aukštos Rotušės ir neaukštos aplinkinės statybos. Šia proga čia įdomu priminti, jog ir kitose, daug senesnėse valstybėse yra pasitaikę panašių dalykų, pvz.: šv.Jadvygos bažnyčios Berlyne užstatymas, Kölno katedros aikštės "apnuoginimas" ir kt.

1924 m. pradėta vykdyti Kauno miesto kanalizacijos ir vandentraukio statyba, kuri be pertraukos didesniu ar mažesniu mastu ėjo iki antrojo pasaulinio karo.

Negalima nepaminėti ir 1920 m. Kauno didžiojo gaisro, kada sudegė iki 30% senamiesčio tarp katedros ir Vilijampolės tilto. Po tos nelaimės buvo puiki proga tam rajonui perplanuoti, bet, nesant parankėj projekto ir atitinkamo įstatymo, teko pasitenkinti tik kai kuriose vietose statybos linijos atitraukimu, pvz., Jonavos g-vėj. Daugumoj vietų namai atstatyti, kur anksčiau buvo buvę, o tame rajone esantis gražusis Benediktinų vienuolynas taip ir liko apstatytas iš visų pusių biaurios išvaizdos trobesiais, nes savivaldybė

ne tik kad neturėjo lėšų tiems sklypams išpirkti, bet, nesant atitinkamo įstatymo, nebūtų galėjusi nugalėti savininkų sauvalės dėl išpirkimo kainų nustatymo. Vėliau, kai gaisras palietė ir Vilijampolę, vėl buvo puiki proga perplanuoti šiam chaotiškam Kauno priemiesčiui, bet ir vėl negalėta nieko padaryti dėl tos pat priežasties.

1931 m. gegužės 2 d. išleistas Savivaldybių Istatymas /Vyr.Ž.Nr. 356/2419/. Pagal jį savivaldybės be kita ko dar rūpinasi šiais vietos viešaisiais reikalais; pagal § 3 p.29 planuoja miestus ir kitas miesto pobūdžio vietoves, planuoja jų mūro kvartalus, kuriuose draudžiama statyti mediniai namai arba daryti medinių namų kapitalinis remontas, ir planuoja jų rajonus fabrikams, dirbtuvėms ir kt. pramonės įmonėms steigti; pagal § 5 savivaldybės turi teisę, įstatymo nustatyta tvarka, leisti gyventojams įsakymus. Tuo būdu miestų planavimo reikalas pereina savivaldybių žinion. Vyriausybė, išleisdama šį įstatymą ir žinodama, kad savivaldybėms visų pirma turi rūpėti savo miestų planavimas bei išvaizda, manė, kad tuo būdu gal palengvės sunkus planavimo lėšų klausimo sprendimas. Tačiau apgailestaujant tenka pripažinti, kad nors bendroji miestų išvaizda žymiai gerėjo, bet su planavimu nedaug pažengta priekin. Tai buvo dėl to, kad stigo specialistų. Be to, miestų tarybos, spręsdamos kokiam nors perplanavimui lėšų klausimą, žiūrėdavo į jį labai siaurai, vien tik iš ekonominės kalbamojo momento pusės. Sakysim, kaip sunkiai ėjo lėšų gavimo klausimo svarstymas, kai buvo pribrendęs reikalas sutvarkyti Parodos g-vės ir Vytauto prospekto kampui, kuris ir liko nesutvarkytas ligi karui prasidedant. Iš kitos pusės, miesto taryba skyrė lėšų Vytauto prospekto nepaprastai plačiam, judėjimo neatitinkančiam grindimui, nors čia grindinys galėjo būti padarytas žymiai siauresnis, paliekant iš šonų žaliąsias juostas: būtų buvę ir pigiau, ir gražiau, o atlikusių lėšų būtų užtekę gretimų gatvių grindiniui sumoderninti ar kitam svarbesniam reikalui. Žinoma, ne vien tik miestų tarybos, kurios susidėdavo iš įvairaus išsilavinimo žmonių ir mažai tenusimanė planavimo reikale, buvo čia kaltos. Svarbiausioji priežastis čia buvo - tai atitinkamai parengto modernaus statybos įstatymo nebuvimas; be to, nebuvimas tikrai autoritetingos centrinės įstaigos naujiems statybos sumanymams kontroliuoti. Esamoji prie vidaus reikalų ministerijos Statybos Inspekcija neturėjo tam reikalui nei atitinkamai parengto personalo tiek kokybės, tiek kiekybės atžvilgiu, nei teisių, dėl to ji negalėjo turėti tokio autoriteto ir galios, kokių reikalinga tokiai įstaigai. Paskirų asmenų ar net ir draugijų kišimasis į tą klausimą buvo laikomas intrygavimu ir todėl visiškai nebuvo svarstomas. Pvz., parenkant vietą Kauno tiltams, visiškai nekreipta dėmesio į Inžinierių ir Architektų Sąjungos memorandume iškeltus samprotavimus, ir dėl to tiltai buvo pastatyti netinkamose vietose, prieštaraujant gyvenimo patyrimo sukurtoms urbanizmo taisyklėms. Klausimas atitinkamų įstaigų buvo sprendžiamas labai siaurai, būtent: pastatyti tiltus taip ir tokiose vietose, kad jų statybos išlaidos būtų ko pigiausios, be atsižvelgimo į ateities išlaidas ilgųjų magistralių praplėtimui bei palaikymui, nekalbant jau apie judėjimo nepatogumą per senamiestį. Panašiai atsitiko ir su Prienų tiltu: ir jam išrinkta tokia vieta, kad visas, nemažas šioje vietoje, tranzitinis judėjimas nukreiptas per patį miesto centrą ir eina nepatogiu, net pavojingu zigzaginiu keliu.

Nuo 1934 m. V.D.Universitete buvo įvestas specialus urbanizmo kursas, bet jam tiek maža buvo skiriama laiko, jog apie rimtas studijas negalėjo būti nė kalbos. Tik 1940 m., kai po ilgai lauktos Technikos Fakulteto reformos atsirado du techniškieji fakultetai, prie Statybos Fakulteto buvo įkurtas specialus Architektūros Skyrius, kuriame nuo

1941 m. jau dėstytas pilnas urbanizmo kursas; tačiau dėl karo sąlygų negalėta kaip reikiant organizuoti studentų pratybų, taip svarbių šioje mokslo šakoje.

1938 m. Lietuvos inžinierių ir architektų kongrese buvo perskaityti net du referatai urbanizmo klausimu. Tas klausimas virto populiariu, ir juo buvo rimtai susirūpinta. Čia nemaža prisidėjo tais metais įvykęs Palangos gaisras. Nors ir anksčiau būdavo mėginama perplanuoti sudegusių miestelių chaotiškus planus, bet tas darbas sunkiai ėjo, nes nebuvo tam reikalui atitinkamo įstatymo. Vis dėlto vienoje kitoje vietoje pasisekė šis tas padaryti, pvz., arch. Stulginskio sudegusios Luokės miestelio dalies perplanavimas. Dabar visiems pasidarė aišku, kad tokia padėtis ilgiau nebepakenčiama, juo labiau, kad iškilo reikalas perplanuoti ne kokį mažą miestelį, o reprezentacinį Palangos kurortą. Ir štai 1938 m. liepos 5 d. tampa Lietuvos urbanizmui istorinė diena, nes tą dieną buvo išleistas taip ilgai lauktas miestų žemėms tvarkyti įstatymas /Vyr.Ž.Nr.614/4330/.

Šis naujas įstatymas - nepaprastai pažangus, palyginant jį su anksčiau išėjusiais įstatymais; dėl to jis žymiai palengvino miestų bei miestelių tvarkymą. Įvade iškeltas to įstatymo tikslas yra platus: 1/neužstatytų ir netaisyklingai užstatytų žemių pertvarkymas statybai tinkamais sklypais; 2/pertvarkymas žemių, nutiesus naują arba praplatinus seną gatvę, įsteigus naują arba padidinus seną aikštę; 3/žemių pakeitimai, sklypams suteikiant statybai tinkamą formą; 4/žemės sienų ištiesinimas; 5/statybai netinkamų sklypų arba jų dalių prijungimas prie gretimų sklypų.

Beveik visi įstatymo straipsniai yra nepaprastai svarbūs ir todėl čia verti paminėjimo, būtent:

Str.2, kuris reikalauja, kad žemės tvarkymas būtų suderintas ar su esamuoju ar su numatomuoju užstatymo planu, tuo būdu panaikindamas dažnai pasitaikantį matininkų sauvaliavimą, skirstant žemę sklypais.

Str.3 yra labai svarbus, nes iš pagrindų naikina taip nepaprastai urbanizmui žalingą neaprėžtos nuosavybės teisę, suteikdamas savivaldybei, o ypač vidaus reikalų ministeriui galią tiesiog įsakyti žemių pertvarkymą vykdyti, neatsiklausiant tų žemių savininkų sutikimo.

Str.4 vėl aprėžia nuosavybės teisę sukeičiant žemes, nors str.5 reikalauja, kad naujai sukeistosios žemės vertė būtų tokia pat, kaip ir prieš sukeitimą.

Pagal str.9 teisme iškeltoji byla dėl nuosavybės teisių tvarkymo darbų nesulaiko.

Ypač svarbūs str.10, 11 ir 12, nes jie numato, kad išlaidos atlyginamos žemės savininkų proporcingai plotui ir turimai naudai iš perplanavimo.

Str.14-23 imamai liečia tvarkymo įstaigų kompetenciją, todėl jie čia plačiau neminimi.

Str.26-44 liečia projekto sudarymą ir iš jų čia paminėtini šie: 27 str. nurodo sklypo formą ir didesniųjų sklypų parceliavimą ateityje. 28 str. reikalauja daug vieno savininko mažų sklypų sujungti į vieną didesnį sklypą. Svarbūs yra 33 ir 34 str., nes numato vieno statybai tinkamo sklypo sudarymą bendroje nuosavybėje, jei kiekvienas savininkas turi per maža žemės statybiniam sklypui sudaryti; o jei ir tos žemės būtų per maža, - tai priverstinį jų nusavinimą už

LIETUVOS NACIONALINĖ M. MAŽVYDO BIBLIOTEKA

atitinkamą atlyginimą ir prijungimą prie kitų sklypų. 39 str. irgi svarbus, nes leidžia be savininko sutikimo jo netinkamą sklypą prijungti prie kaimyno sklypo, jei to kaimynas nori, o atvirkščiai - už atitinkamą atlyginimą. Bet ypač pažymėtini 40 ir 41 str., nes leidžia, tvarkant žemę imti iš savininkų viešiesiems reikalams iki 30% nemokamai, proporcingai seniau turimos žemės vertei, ir toji žemė yra laisva nuo skolų. Paminėtinas ir 42 str., kuriuo nustatomas atlyginimas iš tų, kurie turi netiesioginės naudos iš gretimojo rajono sutvarkymo.

1939 m. liepos 10 d. buvo išleistos ir kalbamojo įstatymo taisyklės /Vyr.Ž.Nr.651/4751/, kurios nemažiau svarbios. Jose esama nemaža straipsnių, ne tik aiškinančių įstatymo straipsnius, bet ir duodančių kai kur grynai praktiškų nurodymų projekto sudarymo darbe. Antai, 27 str. duoda ištisą eilę normų gatvėms ir sklypams, pvz.: magistralėms nustatytas min. 12 m, o gyvenamosioms gatvėms - 8 m; sklypo frontas turi būti ne mažesnis kaip 12 m uždaros statybos rajone /ploto min. 400 m^2/, ne mažesnis kaip 20 m atviros statybos rajone /ploto min. 500 m^2/ ir kurortuose - 25 m /ploto min. 1000 m^2/. Nors tos normos ir svarbios projektą sudarant, bet ne su visomis galima sutikti. Pvz., gyvenamųjų gatvių plotis gali būti ir mažesnis vienos krypties gatvelėse ar vadinamuose kurčiagaliuose /aklosiose gatvėse/. Aplamai, mano nuomone, urbanizmo įstatyme neturėtų būti panašių privalomųjų normų, nes ne kiekvienai vietai tinka tokios pat normos, be to, urbanizmas dirbtinumo nemėgsta. Gal ir galėtų būti fiksuota tarptautinės važiuojamosios juostos norma - 3 m. ir stovėjimo - 2,5 m, kurios turi būti privalomos tik magistralinėse gatvėse, o kitos normos kiekvienai vietovei gali būti nustatomos atitinkamų įstaigų.

Iš taisyklių straipsnių paminėtini: Str.1, kuris nurodo, kokios vietos laikytinos miestiškojo pobūdžio trobesiais užstatytinomis, būtent: valsčiaus būstinės, bažnytkaimiai ir neūkinio pobūdžio grupinės sodybos. Iš to matyti, kad šis įstatymas apima gana plačius objektus ir tik gryno kaimo jis neliečia, nes šiam reikalui išleistas specialus įstatymas/Vyr.Ž.Nr.647/4717,1939 m. birželio 5 d./ ir prie jo taisyklės /Vyr.Ž.Nr.687/5142, 1940 m. sausio 13 d./. Įdomus yra 8 str., kuris aiškina statybinio sklypo sąvoką, būtent, kad statybinis sklypas turi turėti sienas statmeniškas statybos linijai, gilumą ne mažesnį kaip pusantrokart paimtą min. fronto platumą ir min. plotą /pagal 27 str./.

Str.28 kelia susidomėjimo tuo, kad nurodo, kas gali sudarinėti tvarkymo projektus urbanistiniu atžvilgiu, būtent: architektai, statybos ir geodezijos inžinieriai, matininkai ir statybos technikai. Mano nuomone, vis dėlto ne kiekvieną projektą galima duoti sudarinėti matininkams ar statybos technikams. Aikščių projektus, vadinas, ir aplinkinių sklypų parceliaciją urbanistiniu atžvilgiu atlikti turėtų vien tik architektai ir architektūros srityje dirbą inžinieriai, nes tas darbas - ne vien tik ploto uždavinys, bet yra trijų matavimų, vadinas, daugiau meno uždavinys. Kad ši mano nuomonė teisinga, rodo Vilijampolės naujosios dalies planas, atsiradęs dėl tos pat priežasties, kaip ir Frandseno projektas. Kai meti akį į šių dienų Vilijampolės planą, tuoj pastebi jo radialinę sistemą su centru tos dalies pakraštyje. Gal būt, planuotojų turėta prototipu tos dalies planavimui Paryžiaus Etoile aikštė, bet visiškai nežinota ar nesuprasta panašių aikščių planavimo principų. Radialinė sistema visiškai netinka šiai miesto daliai. Ji gal būtų ir tikusi, jei jos centras būtų buvęs prie Petro Vileišio tilto. Mat, kiekvienas

telimas į centrą turi būti kuo nors pagrįstas, ar tas centras yra aukščiausioj vietoj /Etoile aikštė/, ar jis yra prie judėjimo paskirstymo vietų, pvz., tiltų, stočių ar pan., ar, pagaliau, jis yra geometriniame centre /Renesanso idealūs miestai/. Jis jokiu būdu negali būti prie kalno papėdės, nes čia geografinės vietos sąlygos reikalautų pailgos formos aikštės net ir tuo atveju, kai ši vieta būtų judėjimo paskirstymo vieta. Kada Frandsen'as projektavo Žaliajame Kalne apvalią aikštę, jis manė sutelkti joje administracijos centrą, sujungtą tiesia gatve su mokslo centru; bet kada iš jo plano buvo paimtas tik fragmentas ir, be to, užstatant jį visiškai kitokiu būdu, tai išėjo tik radialinės sistemos parodija, panašiai kaip ir Vilijampolėje.

Str.34-36 numato žemės įkainojimo dėsnius. Str.37 nurodo ateityje parceliuotino sklypo didumą: frontas turi būti toks, kad galima būtų sudaryti bent du min. platumo sklypus. Str.38 numato būtiną nestatybinių vieno savininko sklypų sujungimą į vieną statybinį sklypą. Idomūs yra ir 48-50 str., nes čia nurodoma koeficientų tvarka nuo 1 iki 4,3, atsižvelgiant į turimą naudą iš perplanavimo, atlyginus už perplanavimą. Str.51 ir 52 irgi numato koeficientus nuo 1 iki net 15, apskaičiuojant 30% nuo žemės vertės; tuo būdu žemė viešiesiems reikalams imama ne vien tik pagal turimą plotą, bet ir pagal iš perplanavimo turimą naudą. Str.53 numato tą atvejį, kai perplanavimo tiesiogiai nepaliestų sklypų savininkai gali būti pritraukti prie išlaidų atlyginimo, jeigu jų sklypai turėtų netiesioginės naudos iš perplanavimo.

Su apgailestavimu reikia pastebėti, kad tokiu pažangiu įstatymu nebuvo kada daugiau pasinaudoti, nes netrukus išsiliepsnojęs antrasis pasaulinis karas pagriebia ir Lietuvą į savo sūkurius. Bet tais laikais įvyksta ir džiugių faktų: 1939 m. spalio 29 d. Lietuvos kariuomenė įžengia į senąją Lietuvos sostinę - Vilnių. Atgavome brangųjį savo istorinį miestą, kuriame tiek urbanistinių tradicijų. Jis turi ne tik grynai architektūrinių, bet jau ir urbanistinių ansamblių. Su Vilniumi mūsų urbanistai gauna gausų urbanistinį aruodą čia pat Lietuvoje; dėl to jiems beveik atkrenta reikalas važiuoti į užsienius studijuoti planavimo pavyzdžių, nes Vilnius architektūros atžvilgiu yra Vakarų kultūros avanpostas rytinėje Europoje.

Bet ir Vilnių reikėjo tuojau tvarkyti, nes lenkų okupacijoj jis buvo gerokai apleistas, tik nuo garsiojo ultimatumo meto pradėta juo šiek tiek rūpintis. Reikėjo išryškinti esamuosius miesto architektūrinius, o ypač urbanistinius ansamblius. Lenkų pradėtas Vilniaus tvarkymas buvo vis dėlto neblogas. Sakysim, senamiestyje daugelio gatvių senas iš lauko akmenų grindinys buvo pakeistas ne asfaltu, kaip paprastai daroma, bet labai tinkančiu senam barokiniam miestui klinkerio grindiniu, nuo kurio senojo Vilniaus gatvės gauna nepaprasto jaukumo. Tik tenka apgailestauti, kad klinkeris buvo panaudotas nevisiškai geras, ir jau po poros metų kai kur jis ištrupėjo. Kadangi Lietuva klinkerio neturi, tai grindinį taisyti teks greičiausia iš importuotos medžiagos. Aplamai, tokio miesto tvarkymo uždavinys nėra lengvas, nes, tvarkant urbanistinių ansamblių aplinkumą, galima ne tik juos išryškinti, bet ir nustelbti. Paskyrus Vilniaus miesto architektoriaus vieton plačiai Lietuvoj žinomą didelio masto architektorių V.Landsbergį-Žemkalnį, tvarkymo darbas prasidėjo visa sparta ir buvo varomas iki nelemtosios 1940 m. birželio 15 d., t.y., iki bolševikų okupacijos. Buvo atlikti šie darbai: Katedros aikštės ir Napoleono aikštės perplanavimai, įpusėtas Rotušės aikštės perplanavimas, Pylimo gatvės praplatinimas ir kiti

mažiau svarbūs darbai, nekalbant apie generalinio plano sudarymo darbus.

Apžvelgiant tuos darbus, reikia pasakyti, kad ypač gerai nusisekė Napoleono aikštės perplanavimas. Kaip žinoma, šioje aikštėje XIX amž. pradžioje buvo pastatytas pastatas vyskupams gyventi. Vėliau jame gyveno rusų generalgubernatoriai, jų tarpe ir garsusis Muravjovas, kuriam šioje aikštėje buvo atsiradęs ir paminklas. Napoleono trikampinės aikštės šonuose yra dar dvi aikštės, būtent: senos universiteto bibliotekos stačiakampinis cour d'honneur ir iš kitos pusės - pailgos formos aikštė tarp Jėzuitų namų, Bonifratrų bažnytėlės ir reprezentacinių rūmų parko tvoros; taigi čia turima reikalo su aikščių grupe. Be reprezentacinių rūmų, šioje vietoje esama dar kitų žymių pastatų: universitetas, konsistorija su gražiu portiku, Bonifratrų bažnytėlė ir Jėzuitų namai. Reikėjo visus šiuos pastatus surišti į vieną urbanistinį ansamblį, nenustelbiant betgi svarbiausiojo pastato. Klausimas buvo šitaip išspręstas: pirmiausia buvo pašalinta geležinė aukšta iš statinių /štachetų/ tvora prieš svarbiausiąjį pastatą, atidengiant tuo būdu rūmus iš aikštės pusės; prie pat rūmų buvo padaryta terasa, tuo būdu rūmus išskiriant iš kitų trobesių, nes jie atsidūrė aukščiausioje vietoje ir, be to, visai atviroje. Pačios aikštės paviršius suskirstytas į dvi dalis: prieš rūmus ir prieš parko tvorą. Pirmoji dalis išgrįsta didelėmis kvadratinės formos plytomis, kurios nepaprastai derinosi su rūmų fasadu /nuo Universiteto g-vės ji atskirta neplačia gėlynų juosta/. Ogi antroji dalis palikta šalia, ir žaliasis žolės kilimas irgi nepaprastai tiko šviesiam parko tvoros fonui ir viršum jos aukštiems parko medžiams. Tik gaila, kad kažkodėl buvo nukirsta šioje vietoje stovėjusi medžių bei krūmų grupė, kuri labai tiko tai aikštės vietai, nes turėjo fonui šviesią parko tvorą ir, galima sakyti, parką jungė su aikšte į bendrą ansamblį. Reikia manyti, kad ilgainiui toji klaida bus atitaisyta, pasodinus kalbamoje vietoje naują tamsios spalvos krūmų grupę. Judėjimui pro rūmus Bonifratrų bažnytėlės linkui buvo paskirta įstrižai einančioji juosta. Konsistorijos kieme augąs gražus medis dar labiau įsiderino į bendrąjį urbanistinį ansamblį. Universiteto aikštelę reikia dar tinkamai išgrįsti; geriausiai čia tiktų klinkeris ar mažesnės plytos. Aikštelę - skverą prie Bonifratrų bažnytėlės reiktų taip pat pertvarkyti, tam reikalui panaudojant neaukštus krūmus ir žolę, nes šiam nedideliam pastatui jie labiau tiktų negu medžiai. Jėzuitų aikštės, geriau sakant, gatvės sutvarkymui, atrodo, pravartėtų panaudoti žolę ir gėlynus arčiau parko tvoros, judėjimui paliekant juostą arčiau paties pastato.

Neblogai pavyko ir Katedros aikštės perplanavimas. Aikštės pažeminimas labiau išryškino pačią katedrą: tamsiame medžių fone ji pasidarė tartum didesnė ir aukštesnė; be to, prieš pastatą padarytoji terasa į bendrą ansamblį įjungė ir bokštą, kuris anksčiau tai vietai atrodė beveik svetimas, nes per aikštę judėjimas ėjo tarp jo ir katedros, skirdamas juos į du savarankiškus elementus. Vykęs yra dalykas taip pat medžių ir apskritai žalumynų nustūmimas į pakraštį, nes padaro aikštę jaukesnę. Gerai, kad pačios aikštės paviršiaus planavimui panaudotos didelės plytos. Tik, man atrodo, nereikėjo daryti taip išryškintos antros ašies aikštės pažemintai daliai, nes kiekviena ašis turi turėti kokį nors užbaigimą, o šiuo atveju to nėra, nes toliau esąs parkas negali duoti tokio užbaigimo. Atrodo, kad ateityje prieš parką maždaug Pilies g-vės ašyje, turėtų būti sudarytas koks nors akcentas aikštės ašiesužbaigimui

kokio nors paminklo pavidalu arba, dar geriau, neaukšto skulptūrinio fontano pavidalu, nes aukštas paminklas galėtų nustelbti, palyginti, neaukštą katedrą. Aplinkiniai trobesiai irgi derinasi į svarbiausiąjį katedros trobėsį. Tik vienas XX amž. pradžioje ar XIX amž. gale atsiradęs keturių aukštų gyvenamasis namas /prie Vysk. Matulevičiaus g-vės/ sudaro bendrajam ansambliui disharmoniją,nes savo sunkiaisiais balkonais darko rimtas aikštėje dominuojančio empiro formas. Dėl to reiktų palinkėti miesto tvarkytojams ateityje tą disharmoniją pašalinti, pakeitus tame name sunkiuosius balkonus mažiau puošniais metaliniais balkonais.

Apie Rotušės aikštės perplanavimą negalima kalbėti, kol jis dar nebaigtas. Pylimo g-vės praplatinimui buvo pasinaudota jau anksčiau minėtasis Statybos Istatymo 210 str., nes šioje vietoje stovėjo keletas beveik gyventi netinkančių lūšnų. Tyrinėjant Vilniaus senamiesčio gatves, įvairiose vietose /pvz., Šv.Mykolo g-vėj/ rasta tarp stilingų senųjų namų ar aukštų tvorų rusų viešpatavimo laikais pastatytų "modernių" namų, nepaprastai darkančių šių istorinių gatvių vaizdą. Pritaikyti šiems namams 210 str. nebuvo įmanoma,nes namai, palyginti, buvo nauji ir tiko gyventi. Dėl to miesto architektas buvo bejėgis ką nors čia padaryti, nes stigo atitinkamo įstatymo straipsnio. Toks straipsnis turėtų būti naujame statybos įstatyme, nes tik drastiškomis priemonėmis galima pašalinti tą disharmoniją; reikia tokius namus tiesiog nugriauti, nes jie tose istorinėse gatvėse negali būti pakenčiami.

Sudarant Vilniaus generalinį planą, senamiestis buvo traktuojamas kaip koks istorinis muziejus, ir visas ekonominis gyvenimas iš jo perkeliamas į Tauro kalną, kur Mindaugo ir Vytautienės g-vių kampe suprojektuotas naujasis miesto centras. Naująjį miestą nuo senojo skiria kalnų šlaitų, dabar užstatytų, žalioji juosta ir apačioje esanti magistralinė Pylimo g-vė. Senamiestyje buvo numatyta kai kuriose vietose praplatinti Vilniaus, Šv.Jono ir Didžiąją gatves, padarant namų apačioje arkadas su šaligatviais po jomis,o dabartinius šaligatvius priskiriant prie važiuojamosios juostos.Reikia manyti, kad arkados ne tik kad nesudarkytų senamiesčio gatvių vaizdo, bet atvirkščiai - žymiai jas pagražintų. Vilniaus pramonės rajonas numatytas prie Vilkapėdės priemiesčio, kur esama patogios ir uostui vietos, be to ši vieta yra žemiau miesto.

Arch.Žemkalnio rūpesčiu, du V.D.Universiteto studentai pasiėmė diplominiams darbams temas iš urbanizmo srities, būtent: K.Šalaševičius - Žvėryno perplanavimą, o M.Kleinas - Vilniaus miesto pramonės rajono planavimą. Nors šie du projektai yra akademinio pobūdžio ir sudaryti ne Architektūros Skyriaus diplomantų, bet jie ateities Vilniaus planavimui galės būti panaudojami kaip rimta medžiaga.Pvz., Žvėryno perplanavimo klausimą sprendžiant, paaiškėjo, kad už jo,būtent, Karoliniškės kaime, yra labai patogi vieta būsimajam zoologijos sodui, nes kalbamoji vieta turi visų sodui išplanuoti reikalingų elementų, o ypač gerą tekantį vandenį. Vilkpėdės rajoną studijuojant, konstatuotas faktas, kad, nors ši vieta ir tinka pramonės rajonui, bet čia bus sunku įrengti geležinkelio privažiavimo kelius, nes terenas labai nelygus. Dėl to šis klausimas ateityje turėtų būti rimtai išstudijuotas, nes be geležinkelio privažiavimo čia nebūtų galima išsiversti. Koks nors statybos skyriaus diplomantas, pvz., galėtų pasiimti tokią temą diplominiam darbui.

Sudarant Vilniaus miesto generalinio plano projektą, renkant jam medžiagą, paaiškėjo daug įdomių faktų iš miesto aprūpinimo sri-

ties, pvz., kad miestas pienu aprūpir[illegible]as būdavo tiek primityviai, jog daugiau kaip pusę viso pieno žmonės pristatydavo pėsčiomis, sukardami net iki 25-30 km. Apskritai, prieita išvadas, kad Vilniaus aprūpinimui ateityje reiktų nutiesti naują geležinkelį per Ukmergę į Panevėžį, nes artimesnės apylinkės neįstengs aprūpinti miesto.

Kiti Vilniaus krašto miestai bei miesteliai dar mažiau buvo tvarkomi ir dar daugiau apleisti. Nors dabartiniai kai kurių miestelių planai ir įdomūs, bet, neturint parankėj apie juos reikalingos medžiagos, tuo tarpu nieko negalima konkrečiau pasakyti ir apie jų perplanavimo principus.

Kauno generalinis planas pradėtas rengti dar 1938 m., kada planavimo skyriaus vedėju buvo paskirtas arch.J.Kovalskis, o jo padėjėju - dipl.inž.A.Prapuolenis, kuris, gaila, atrodo, bus žuvęs per didįjį Dresdeno bombardavimą. Vėliau, pasitraukus arch.Kovalskiui, inž.Prapuolenis tapo planavimo skyriaus viršininku. Kauno plano bendrieji bruožai buvo tokie: Administracinis ir komercinis miestas paliekamas apačioje. Pramoninis rajonas suskirstomas į tris: vienas Petrašiūnuose, antras Žem.Šančiuose, o trečias - chominis Vilijampolėje /Mikaliņavoje/. Maisto fabrikai paliekami senoje vietoje - Aleksotė, o lentpiūvės perkeliamos prie Nevėžio žiočių, nes daugumas žaliavų buvo ir ateity bus gabenama Nevėžiu ir Nerimi ir dėl to norima išvengti to gabenimo prieš srovę net 10 km. Uostas numatytas Vilijampolėje prie Neries žiočių. Dėl centrinės geležinkelių prekių stoties dar galutinai nesusitarta, nes yra du varijantai: vienų siūloma ją telkti Aleksote, o kitų - prie Ukmergės plento. Aerodromai numatyti du : civilinis Aleksote ir karinis prie Ukmergės plento už prekinės stoties. Gyvenamieji rajonai numatyti Žaliajame Kalne, abejuose Šančiuose, Panemunėje ir Vilijampolėje. Perkūno g-vės gale numatytas viadukas per Tunelio g-vę į Aukšt.Šančius, tuo būdu juos žymiai priartinant prie miesto centro. Numatoma pastatyti keletą tiltų, būtent: per Nerį prie Utenos g-vės ir per Nemuną prie Birštono g-vės, prie Karmelitų bažnyčios, Šančiuose prie Napoleono kalno ir Panemunėje prie Vičiūnų į Petrašiūnus. Kauno-Vilniaus autostrada įjungiama į miesto planą palaipsniui, pradedant nuo Petrašiūnų ir baigiant Ukmergės plentu. Žemutiniame mieste numatyta kompozicinė ašis - Daukanto g-vė, ją praplatinus iki Laisvės Alejos pločio /apie 30 m/. Iš Žaliojo Kalno pusės numatoma tai ašiai baigmė - didelio viešojo trobesio pavidalu, kurio užpakalinis fasadas sutaptų su Putvio g-vės statybos linija, o prieš priešakinį fasadą, tos naujos gatvės ašyje, būtų didelė reprezentacinė aikštė, išgrįsta kvadratinėmis plytomis, terasų pavidalo. Kitas tos kompozicinės ašies galas pasibaigtų Nemuno saloje, kur, atitinkamai ją sutvarkius ir apsaugojus nuo pavasarinių potvynių, yra numatytas centrinis parkas su sporto pastatais. Apatinio miesto kvartalai numatomi apšvarinti, pašalinus jų viduje esančius trobesius ir paliekant ten viešą žaliąjį plotą su įvažiavimais iš skersinių gatvių. Laisvės Aleja numatoma prailginti iki Pilies rajono, praplatinus Lukšio g-vę iki Laisvės Alejos pločio ir atidengus gražųjį Benediktinų vienuolyną. Aplink Pilį, upių santakoje, yra taip pat numatytas parkas iš neaukštų medžių bei krūmų, kad neuždengtų nepaprastai gražaus senamiesčio vaizdo su daugeliu bokštų, kurie sudaro įdomų miesto siluetą. Didelę problemą sudaro Kauno geležinkelių mazgo perplanavimas; šis klausimas tebėr svarstymo ir bandomųjų eskizų stadijoje.

Negalima palikti nepaminėjus ir Klaipėdos miesto. Kada 1923 m. sausio 15 d. Klaipėdos kraštas sugrįžo prie Lietuvos, tai nedidelis

medžio prekybai pritaikytas uostas, gavęs platų užnugarį, beveik visiškai nebetiko naujajam uždaviniui. Bet iš karto neturėta lėšų uostui pritaikyti tam reikalui. Tik vėliau, po kelerių metų, buvo įvykdyta naujojo baseino statyba; bet kad ir žymiai praplėstas uostas, po kiek laiko jis jau ir vėl buvo per mažas Lietuvos eksportui ir importui priimti. Dėl to jo praplėtimą reikėjo vykdyti toliau, panaudojant visą pajūrio plotą tarp Dangės upės ir Švyturio. Bet prieš pat karą paaiškėjo, jog ir šio praplėtimo nebepakanka: imta ieškoti galimybių uostui praplėsti į pietus nuo Dangės upės prie Smeltės priemiesčio. Pačiame priemiestyje suprojektuotas naujas gyvenamasis rajonas su katalikų bažnyčia centre, O Klaipėdos miesto centre taip pat vyko didelė statyba, kur tarp kitko buvo pastatyti Prekybos Instituto rūmai ir Raud.Kryžiaus ligoninė, kurie visiškai pakeitė stoties rajono vaizdą.

Reikia pabrėžti, kad visoj Lietuvoj iki pat karo pradžios plačiu mastu ėjo įvairių mokyklų ir ligoninių statyba. Ne visur joms buvo parenkamos tinkamos miestų vietos, nes tų miestų generalinių planų neturėta.

Antrasis pasaulinis karas Lietuvos urbanizmo istorijai atnešė vieną įdomų ir reikšmingą faktą. 1939 m. rugsėjo gale į Lietuvą atbėgo ir čia buvo internuota nemaža žymių Lenkijos architektų ir urbanistų-praktikų. L.R.Kryžiaus rūpesčiu, jie buvo apgyvendinti Birštono kurorte ir gavo pasiūlymą to kurorto generaliniam ir užstatymo planams sudaryti. Birštono kurortas prieš pirmąjį karą buvo buvęs privati nuosavybė. Nors jo vandenys ir išgarsėjo dar prieš 100 metų didele gydomąja galia, bet to kurorto įrengimas buvo visiškai primityvus. Nepriklausomojoj Lietuvoj Birštonas perimtas valdžios žinion ir perduotas administruoti L.R.Kryžiui, kuris, kiek iš kuklių lėšų buvo įmanoma, pradėjo kurortą tobulinti ir iki antrojo karo buvo į jį sudėjęs jau daugiau kaip 3.000.000 litų. Kadangi kurortas neturėjo užstatymo plano, tai statyba jame buvo vykdoma visiškai netvarkingai. 1938 m. žemės ūkio ministerijoj buvo iškilęs sumanymas praplėsti kurortą kitoje Nemuno pusėje esančiame puikiame miške. Buvo net jau ir planas sudarytas ir pradėtas vykdyti. Šį sumanymą reikia, be abejo, priskirti prie pačių neigiamiausių sumanymų Lietuvos urbanizmo istorijoje. Tuometinis L.R.Kryžiaus architektas V.Žemkalnis, protestuodamas prieš šį sumanymą, pasiūlė Birštoną plėsti tame pat krante, kur jis dabar yra. Mat, čia esąs miestelis toli gražu dar nėra užsistatęs. O anapus upės, pagal jo sumanymą, turi palikti pačios gamtos sukurtas natūralus miško parkas. Kaip priešingą pasiūlymą, jis greitosiomis, trūkstant būtiniausios medžiagos, sudarė provizorinį kurorto praplėtimo planą, kuris, kad ir gana primityvus ir vykdyti netiko, vis dėlto padėjo sustabdyti miško naikinimą anapus Nemuno. Su apgailestavimu tačiau tenka pažymėti, kad daugely vietų tame miške buvo jau prakirstos gatvės ir net suspėta pastatyti keliolika namų - vilų.

Taigi, atsiradus lenkams atbėgėliams, Birštono kurorto perplanavimo klausimas buvo jau visiškai pribrendęs. Sumanymui pasinaudoti netikėtai atsiradusiais specialistais pritarė ir valdžios organai, juo labiau, kad ir patys atbėgėliai mielai sutiko imtis to reikšmingo darbo. Tuo būdu buvo išspręstas aktualus ir ilgai laukęs sprendimo klausimas, reikalavęs specialiai atsidėjusių žinovų urbanistų darbo. Buvo nutarta klausimą spręsti uždaro konkurso būdu. Tame konkurse dalyvavo dvylika iš internuotųjų lenkų architektų bei urbanistų, ir jo rezultatai buvo puikūs. Arch.Ploskio I premiją gavęs projektas pateikė labai įdomų sprendimą, būtent: jame

buvo griežtai atskirti du kurorto rajonai: gydomasis ir gyvenamasis. Ypač gi gerai išspręstas miestelio centro sutvarkymas, kuris autoriaus suprojektuotas plačios, iš abiejų pusių apstatytos prekybos ir administracijos trobesiais gatvės pavidalu; nors tos gatvės ilgis padarytas ir per didelis, bet lengvai galima tą ilgį sumažinti, nedarkant pačios idėjos. Gydomojo centro išplanavimas irgi gana įdomus, nes jame išnaudojamos visos esamos vietos sąlygos. Arch.Brodos II premiją gavęs projektas yra įdomus bandymas suprojektuoti gydomajam centrui, pasinaudojus dabartine parko aleja kaip kompozicine ašimi. Miestelio centras irgi įdomiai sutvarkomas pailgos aikštės pavidalu. Projektas ypač kelia susidomėjimo iš ekonominės pusės, nes jam įvykdyti, atrodo, reikėtų mažiausia lėšų.Arch. Werzbickio III premiją gavusis projektas netoks įdomus, nors ir jame esama įdomaus detalių sprendimo, pvz., sanatorijų situacijos.Kituose projektuose irgi buvo įdomių detalių, kuriomis būtų galima pasinaudoti galutinį projektą sudarant. Vispusiškai apsvarsčius kalbamuosius projektus ir sudarius galutiniam projektui parengti programą, buvo pasiūlyta toliau dirbti ne tik generalinį planą,bet ir svarbiausių trobesių, pvz., viešbučio /kurhauzo/ ir vonių trobesio, projektus. Šį klausimą irgi nutarta spręsti konkurso būdu. Rezultatai buvo taip pat neblogi. Bet tolimesnį kūrybinį darbą žiauriai nutraukia bolševikų okupacija, nes beveik visi lenkų architektai buvo suimti ir nuo to laiko nežinia kur pražuvo. Kai kurie iš nesuimtųjų architektų pereina dirbti į Kauno ir Vilniaus įstaigas, iš kur mažne visi 1941 m. birželio 14 d. paimti ir išvežti į Rusijos gilumą.

Šventosios uosto projekto taip pat negalime užmiršti nepaminėję. Vokiečiams 1939 m. kovo 22 d. vėl užgrobus Klaipėdos kraštą, pasidarė aktualus Šventosios uosto klausimas. Arch.dipl.inž.Mačiulskio dar prieš tai sudarytasis to miesto projektas naujomis aplinkybėmis jau nebetiko. Dėl to, vispusiškai apsvarsčius to uosto klausimą pagal naujus gyvenimo reikalavimus, buvo pavesta lenkų atbėgėliui arch.Espenhanui sudaryti pagal visiškai naują programą Šventosios miesto su 30.000 gyventojų generalinį ir užstatymo projektus. Ir čia sulaukta rezultatų: buvo gautas neblogas projektas.Tačiau dėl karo sąlygų nebuvo beįmanoma jo vykdyti. Užplūdęs mūsų kraštą bolševizmas sutrukdė tolimesnį šio miesto planavimo darbą. Vis dėlto projektu buvo pasinaudota, duodant V.D.Universiteto diplomantams temas.

Kaip jau sakyta, urbanistinį darbą labai kliudė dirbti esamosios padėties plano nebuvimas. Dėl to kai kurie miestai, kaip Kaunas, Panevėžys, Telšiai ir kt., tuo susirūpino ir arba savo jėgomis, arba privačiais užsakymais tokius planus pasigamino. Nemaža miestų pradėjo kanalizacijos darbus, pvz., Ukmergė, Šiauliai ir kt. Karas, nors ir nevisiškai sustabdė tuos darbus, bet gerokai juos sumažino.

Bolševikų okupacijos metu rimtas urbanistinis darbas buvo neįmanomas, nes Sov.Sąjungoje, lygiai kaip kiekviename darbe, taip ir urbanistiniame viešpatavo grynai centralistinė sistema. Centre tonai projektuojami užstatymo planai miestų, kuriuose, atrodo, patys projektuotojai visiškai nėra buvę. Sakysim, 1938 m. TSRS architektų suvažiavime per pranešimus toks faktas konstatuotas iš Petrazavodsko miesto. Pasirodo, kad to miesto planas buvo pagamintas kažkur Leningrade ar Maskvoje, o paskui atsiųstas vykdyti; bet vietoje paaiškėjo, kad projektuotojai visiškai nebuvo atkreipę dėmesio į išraižytą to miesto tereną, todėl planas negalėjo būti vietoje

be didelių pataisų įvykdytas. "Vsio gladko bylo na bumage da zabyli pro ovrag", - išsireiškė suvažiavime to miesto atstovas. Panašiai okupantai elgiasi ir Lietuvoje: jie siunčia iš centro atstovus tuo tarpu į Kauną ir Vilnių gauti projektavimui medžiagos. Kadangi Kauno generalinio plano projektas jau gerokai pavarytas į priekį /arch.Kovalskio pranešimas 1938 m. Lietuvos inžinierių ir architektų kongrese/, tai pasisekė apsiginti nuo Kauno planavimo centralizavimo. Tačiau Vilniaus pradėtasis generalinio plano sudarymo darbas buvo sustabdytas ir galėjo būti pradėtas tik po bolševikų išvijimo.

Kaip "rimtai" bolševikai žiūrėjo į urbanistinį darbą, galima spręsti iš vieno tiesiog anekdotiško atsitikimo. Berods, 1941 m. pavasarį į Vilnių pas arch.Žemkalnį iš TSRS atvyko kažkoks pilietis su pasiūlymu įvairiose to miesto dalyse pastatyti Leninui ir Stalinui paminklus. Į architekto klausimą, kas tuos paminklus projektuos, atsakyta, jog paminklai esą jau gatavi, ir čia pat parodytas albumas, kuriame buvo atvaizduotos Lenino ir Stalino standartinės figūros 2, 3, 4 m ir daugiau aukščio. Pasak to piliečio, tereikią tik išrinkti mieste paminklams vietą, ir savaime paaiškėsiąs figūros didumas! Vargais negalais pasisekė kalbamuoju piliečiu su jo "paminklais" nusikratyti. Tuo būdu per bolševikmetį, be griaunamojo darbo, nieko teigiamo urbanizme nepasiekta.

Vydami bolševikus, kraštan įsibrauna vokiečiai. Vos kiek įvykiams aprimus, tuojau ryžtasi parengti sugriautųjų miestelių atstatymo projektus, bet vėl sutikta nemaža kliūčių: svarbiausia, kad daugelyje vietų nebuvo esamosios padėties plano. Tačiau gana trumpu laiku suskubta parengti atstatymo projektų eilei miestų bei miestelių: Kelmei, Tauragei, Žarėnams, Šėtai ir kt., kurių esamosios padėties planai buvo pagaminti jau anksčiau. Projektų sudaryme atsižvelgta į likusius nesunaikintus trobesius, jei tatai buvo įmanoma nenusižengiant urbanizmo taisyklėms. Bet taip pat teko atsižvelgti ir į grynai vietos sąlygas, skirtingas nuo kitų kraštų. Pvz., Kelmės miesto projektą sudarant, teko palikti tranzitinę magistralę Šiauliai-Tauragė per patį miesto centrą, kadangi tuo tarpu judėjimas tenai ne toks didelis, o magistralės ar paties miesto perkėlimas kiton vieton, palyginus su nauda, perbrangiai atseitų. Ilgainiui, judėjimui padidėjus, numatyta dviejų magistralių susikirtime gatves padaryti vieną viršum kitos, nes terenas tenai leidžia tatai įvykdyti. Projektas turi šiokių tokių minusių, nors ir lengvai pataisomų. Sakysim, galima būtų, atrodo, apseiti be kai kurių gatvių /plano dešinėj pusėj/, sumažinus jų skaičių ir kartu sumažinus persikirtimų skaičių su svarbiausiąja magistrale, o tada sumažėtų išlaidos grindimui ir eksploatacijai.

Daugelis matininkų buvo pasiųsta į provinciją esamųjų padėčių planams sudaryti. Pradėtas net ir krašto planavimas, kiek karo sąlygos ir neaiški ateitis leido. Deja, 1943 m. įsakymu iš Berlyno visi taip gražiai pradėtieji darbai buvo sustabdyti, pamatuojant tuo, kad karo metu ne laikas planavimui, o reikią dirbti tiktai su karu susijusius darbus. Neatsižvelgiant į tą draudimą, planavimo darbai nebuvo visiškai sustabdyti. Statybos Direkcijos personalas, kiek varžomos sąlygos leido, atliekamu laiku varo toliau pradėtąjį darbą. Kauno miesto geležinkelių mazgo perplanavimo tyrinėjimas pereina į V.D.Universitetą, kur adjunktams Kiškinui ir Likevičiui buvo patvirtinta tokiam darbui tema. Mokslas universitete su "baigiančiais" studentais, kad ir labai sunkiomis sąlygomis, taip pat ėjo toliau. Diplomantų buvo pateikta apie 10 miestelių paminėtinų

projektų. Nors tie darbai akademinio pobūdžio, bet ateityje galės būti panaudojami kaip labai rimta medžiaga tų miestelių perplanavimui, juoba, kad daugeliui sudaryta net po 2-3 varijantus. Bet šį kuklų vokiečių okupacijos meto darbą nutraukia antrą kartą užplūstąs mūsų kraštą bolševizmas. Didelė dalis šviesuomenės turėjo iš krašto pasitraukti, stengdamasi išvengti 1941 m. išvežtųjų tautiečių likimo. Krašto ūkis dar labiau apgriautas, o mūsų vietose daug miestų bei miestelių bus virtę griuvėsiais. Tuo liūdnu įvykiu ir baigiasi kuklioji, palyginti su kitais kraštais, Lietuvos urbanizmo istorija.

KO LAUKIAMA ATEITYJE

Kokią gi išvadą galėtume padaryti iš Lietuvos urbanizmo istorijos? Ką reiktų daryti, kad nebepasikartotų mūsų urbanizmo vargai?

Visų pirma negalima užmiršti, kad dėl svetimo gaivalo įsivyravimo mūsų miestuose jie pasidarė visiškai nepanašūs į Vakarų Europos miestus nei savo išvaizda, nei struktūra. Dėl to, norint šitą nenormalumą atitaisyti, ateityje reiktų visais kultūringais būdais stiprinti lietuviškąjį elementą Lietuvos miestuose, skatinant tautos prieauglį labiau susidomėti amatais bei prekyba, teikiant jam stipendijų mokslui išeiti ir prieinamų kreditų, kolei jaunieji amatininkai bei prekybininkai pakankamai sustiprės, kad ir be ypatingos pagalbos iš šalies galėtų verstis savo profesijoje. Tuo būdu atsiradęs kraštui savas miestelėnų luomas tikrai pagelbės miestus kaip reikiant atstatyti ir sutvarkyti, taip pat pakelti, aplamai, iki šiol gana žemą mūsų miestų, o ypač miestelių kultūrą. Iš kitos pusės, reikia konstatuoti, kad per Lietuvos nepriklausomąjį laikotarpį nors ir padaryta urbanizmo srityje daug klaidų, bet kartu per tą laiką taip pat pasiekta tokios pažangos, kuri ne be pagrindo galėtų stebinti pašalietį. Ir ne lietuvių kaltė, kad dar trūko laiko baigti urbanizmą įstatyti į tinkamas vėžes. Tačiau, šiaip ar taip, tvarkant toliau tą sritį, reiktų pasimokyti iš praeities klaidų ir liūdno patyrimo: pasistengti kiek galint greičiau pašalinti visas praeityje pastebėtas kliūtis.

Panagrinėjus praeities darbus, bus jau paaiškėję, kad urbanistinį darbą dirbti kliudė: svetimųjų šeimininkavimas mūsų krašte; gero statybos įstatymo nebuvimas; specialistų stoka; nebuvimas ne tik krašto planavimo, bet net ir paprastų geodezinių nuotraukų; pagaliau nebuvimas rimtos, tikrai autoritetingos centrinės įstaigos su gerai parengtu personalu visam urbanistiniam darbui prižiūrėti ir jam vadovauti. Pirmosios kliūties pašalinimas, deja, ne vien mums priklauso. Reikia betgi turėti viltį, kad vis dėlto kilnieji Atlanto chartos nuostatai neliks amžiams vien tik popieriuje: galų gale kada nors bus pašalinta paskutinioji kliūtis jiems įgyvendinti - žiaurioji raudonojo fašizmo diktatūra. Visos kitos gi kliūtys pašalinti bus mūsų pačių reikalas.

Mano nuomone, čia reiktų pradėti nuo centrinės įstaigos organizavimo. Turint galvoje nedidelį mūsų krašto plotą, centralizavimas neatsilieps taip neigiamai, kaip kad TSRS milžiniškajame krašte. Atrodo, kad toje centrinėje įstaigoje turėtų susitelkti ne tik urbanistinis darbas, bet ir apskritai visa viešosios statybos techniškoji kontrolė. Plačių uždavinių turinčios įstaigos viršininkas, atrodo, turėtų įeiti į ministerių tarybą nuolatiniu pilnateisiu nariu, ministerio ar kitu kuriuo titulu. Gal galėtų būti įsteigta net nau-

ja technikos ministerija, tačiau, iš kitos pusės žiūrint, jos darbas gal sutiktų ir kliūčių, kadangi priklausytų nuo krašto politinio gyvenimo. Taigi centrinės įstaigos vadovas, atrodo, turėtų būti skiriamas respublikos prezidento, panašiai kaip ir valstybės kontrolierius, ir tik prieš prezidentą turėtų būti jis atsakingas.

Įstaigoje galėtų būti šie skyriai: krašto planavimo, urbanistinis /gal galėtų būti ir vienas planavimo skyrius/, antžeminės ir požeminės statybos skyriai. Visi šie skyriai savo darbe turėtų palaikyti tarpusavio ryšius, taip pat bendradarbiauti su atitinkamomis ministerijomis, administracijos ir mokslo įstaigomis. Nebūtinai jie savo jėgomis turėtų sudarinėti atitinkamų projektų, bet atskiriems darbams galėtų kviestis specialistų ir iš šalies. Tai net pačiam darbui būtų sveikiau, nes valdininkas lieka valdininku, o kanceliarinė rutina gali pakenkti darbui, jo kokybei. Tuo būdu gal nors iš dalies būtų pašalinta negerovė, kad beveik visi be išimties inžinieriai ir architektai Lietuvoje būdavo valdininkai. Nuolatiniam įstaigos personalui darbo ir be to užtektų, sakysim, kad ir ateities darbų programą nustatant ir kt. Ypačiai gi svarbu, kad tos rutinos nebūtų suvaržytas miesto planavimo skyriaus personalas, nes kitaip, kaip teisingai pastebi savo knygoje vokiečių urbanistas Kamillo Sitte, - menas turi tylėti. Geriausias būdas tam išvengti yra konkursų skelbimas planavimo darbams arba, atskirais atvejais, projektuotojų kvietimas iš šalies. Nuolatinis įstaigos personalas galėtų dirbti parengiamąjį darbą, kuris ne toks jau mažas, kaip iš karto atrodo. Be to, ir iš įstaigos kai kurie tarnautojai galėtų būti pakviečiami planavimo darbams, tačiau už atskirą atlyginimą ir tuomet jie neturėtų būti laikomi valdininkais, taip pat nemokėtina jiems projektavimo metu alga. To personalo dalyvavimo klausimas konkurse iš viso yra gana komplikuotas: atrodo, kad tas asmuo, kuris prisideda prie konkurso sąlygų parengimo, pats negalėtų jame dalyvauti, kadangi būtų labiau privilegijuotas už kitus konkurso dalyvius, kurie sąlygas gauna tik konkursą paskelbus. Jei vis dėlto įstaigos tarnautojas norėtų konkurse dalyvauti, tai jo nereiktų prileisti prie konkurso sąlygų rengimo. Kad toks tarnautojas nori dalyvauti konkurse, apie tai jis pats iš anksto turėtų pranešti įstaigos viršininkui.

Planavimui ar atskiriems trobesiams skelbiamieji konkursai turi turėti kruopščiai nustatytas, aiškias sąlygas. Juk mažne visi anksčiau Lietuvoje paskelbtieji konkursai neduodavo gerų rezultatų, dėl jų kildavo net ir kivirčų, vien tik dėl to, kad jie būdavo skelbiami be tinkamai parengtų sąlygų ir permaža skirdavo laiko projektavimui. Manyčiau, kad net ir vidaus konkursus skelbiant, turėtų būti prisilaikoma tarptautinių konkurso taisyklių. Ne tik teigiamai galėtų atsiliepti į konkurso rezultatus tų taisyklių laikymasis, bet ir pačios taisyklės, kai nuolat jų bus laikomasi, pasidarys įprastos. Tuo būdu, skelbiant tarptautinius konkursus, jau nebebus vietos tokiems skelbimams užsienio architektūros žurnaluose, kaip kad buvo Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo konkursą skelbiant, kai vokiečių architektų sąjungos organe "Die Baugilde" buvo uždrausta vokiečių architektams, tos sąjungos nariams, dalyvauti.

Lietuvos Inžinierių ir Architektų Draugijos arch. sekcija yra parengusi konkurso sąlygų taisykles, kurių pagrindan buvo paimtos tarptautinės taisyklės, bet jos atitinkamų organų nepatvirtintos, ir ši klaida turėtų būti atitaisyta. Turint galvoje ypatingas vietos sąlygas, konkursams reiktų skirti daugiau laiko, negu tai daroma užsienyje, nes mūsų architektai turėjo visai skirtingas darbo

sąlygas. Beveik visi jie tarnaudavo, taigi ir konkursui dirbti tegalėdavo tik atliekamu laiku. Be to, jie daug mažiau turėdavo literatūros už savo kolegas užsieniuose, turinčius savo žinioje turtingų bibliotekų.

Premijų dydis taip pat turi reikšmės geriems rezultatams gauti. Pas mus tos premijos būdavo labai menkos, tiesiog neapsimokėdavo konkurse dalyvauti, nes kartais išlaidos išeidavo didesnės už trečiąją premiją. Mat, dėl konkurso trumpo laiko tekdavo samdytis braižytojų grynai techniškajam darbui atlikti, tuo tarpu kai užsienio architektai labai dažnai turi savo nuolatinius biurus ir jiems to techniškojo darbo atlikimas daug mažiau atseina. Taigi mūsiškiai architektai negalėjo būti visai lygūs konkurentai užsieniečiams ne savo gabumų ar išsimokslinimo atžvilgiu. Dėl to manyčiau, kad trečiosios premijos dydis turėtų būti bent nemažesnis už normas eskiziniam projektui, o kitos premijos atitinkamai didesnės. Ligi šiol pas mus galiojusios atlyginimo normos buvo paimtos iš rusų architektų sąjungos, ir jos buvo labai primityvios, nes, be nuošimčių, daugiau nieko jose nebuvo, be to, ir kategorijomis paskirstymas buvo visiškai neteisingas. Dėl to Inžinierių Draugija dar 1938 m. buvo parengusi naujas atlyginimo sąlygas, į pagrindą paimdama vokiečių ir estų nuostatus. Tame projekte %% buvo palikti tokie pat, kaip anksčiau, bet tiksliau yra suskirstyti trobesiai kategorijomis, be to, normos praplėstos visų specialybių inžinieriams ir įvesti teisiniai nuostatai apsaugoti projektuotojo, lygiai ir užsakytojo interesams. Tačiau ir šis projektas nebuvo patvirtintas ir įgyvendintas. Dėl to reiktų arba jį neatidėliojant patvirtinti, arba parengti naują projektą, jeigu pirmasis dėl kokių nors priežasčių nepatiktų. Dažnai pasitaiką projektų pirkimai irgi turi būti sutvarkyti tuo būdu, kad už jucs būtų mokama ne mažiau atlyginimo kaip už eskizą.

Naujai suorganizuotos įstaigos, o ne burmistrų ar apskričių viršininkų, žinioje turėtų būti visi miestų bei apskričių inžinieriai. Apskrityse visuomet reikalinga bent po du inžinierius turėti, būtent: vieną statybos inžinierių ir vieną inžinierių architektą. Juk liūdnas patyrimas yra parodęs, jog vienam inžinieriui, turinčiam daugybę grynai administracinio pobūdžio darbų, visiškai nebelieka laiko kitam, ypačiai svarbiam, apskrities ar miesto statybos priežiūros arba, geriau sakant, kontrolės darbui. Kalbamoj statyboj išskiriamos dvi sritys: architektūros ir grynosios statybos, kaip kelių, tiltų ir pan. Dėl to tų sričių kontrolė žymiai palengvėtų, jei būtų du inžinieriai, o ne vienas, kaip ligšiol. Dideliems miestams, kaip tokiam Kaunui, Vilniui ir gal Klaipėdai, turi būti paskirti vyr.architektas ar vyr. miesto inžinierius, kurių žinioje būtų du skyriai: architektūros ir grynosios statybos. Turint galvoje sunkų ir atsakingą darbą, kurį turi dirbti visi šie inžinieriai, jiems algos turėtų būti nustatytos pakankamo didumo. Bet jiems būtinai reiktų uždrausti vykdyti privačias statybas savo miesto ar apskrities ribose, nes kitaip - ne tik kad nukenčia kontrolė, bet ji, atrodo, iš viso neįmanoma. Tą pat galima pasakyti ir apie centrinės įstaigos personalą: jam irgi turėtų būti uždrausta projektuoti ir, juo labiau, prižiūrėti tas statybas, kurias ta įstaiga turi kontroliuoti, t.y. valdžios ir kai kurias privačias statybas, pvz., kampinius namus Kauno ir Vilniaus magistralėse. Jei tam personalui tokios statybos vis dėlto būtų pavestos, - nors su tuo ir reiktų kovoti, - tai per visą statybos laiką jis turėtų būti pasitraukęs iš įstaigos. Dėl to ir centrinės įstaigos personalui algos turėtų

būti nustatytos pakankamos, daug didesnės, negu iki šiol buvo mokama Statybos Inspekcijoje. Galima čia panaudoti ir asmens priedus, kurių didumas pareitų ne tiek nuo užimamos vietos, kiek nuo to asmens stažo bei patyrimo. Gal kai kam atrodys, kad čia mano iškeltasis algų klausimas yra perdaug menkas diskusijoms, bet praeityje dėl tos priežasties pasitaikydavusieji nenormalumai statybų priežiūrose verčia apie tai kalbėti.

Suorganizavus centrinę įstaigą, iš jos personalo tarpo tuojau reiktų išskirti visų jos skyrių atstovų komisiją, kuriai turėtų būti pavestas naujo statybos įstatymo parengimo darbas. Tan darban reiktų įtraukti iš šalies ekspertų, kitų sričių specialistų, pvz.: teisininkų, ekonomistų, savivaldybių atstovų ir kt., mokant jiems nuolatinį atlyginimą. Komisijos nariai turėtų dirbti vien tik tą darbą, nes priešingu atveju, kaip moko liūdnas praeities patyrimas, vargu mes naujo statybos įstatymo susilauktume. Tas įstatymas nebūtinai tuojau turėtų būti visais atžvilgiais tobulas; praktikoje jį vykdant, pastebėtąsias klaidas galima būtų atitaisyti atitinkamų straipsnių pakeitimu. Istatymo parengimui pavyzdžiu galima imtis kaimyninių valstybių naujuosius statybos įstatymus, atitinkamai pritaikius mūsų sąlygoms tų įstatymų nuostatus. Lietuvos inžinierių ir architektų 1938 m. kongrese tarp kita ko buvo irgi iškeltas statybos įstatymo reikalas, siūlant tam reikalui sudaryti komisiją prie Valstybės Tarybos. Manyčiau, kad vis dėlto būtų sveikiau komisiją sudarius prie centrinės statybos priežiūros įstaigos, nes techniškojo įstatymo darbui turi vadovauti ne teisininkai, bet technikai. Teisininkai kviestini tik kaip ekspertai, o ne kaip vadovai, kaip kad būtų, jei iniciatyva išeitų iš Valstybės Tarybos. Technikams vadovaujant, manau, kad ir pats darbas eitų sparčiau, nes jam vadovautų žmonės, kuriems kalbamasis įstatymas yra gyvybinis reikalas.

Norint pašalinti kitas planavimo vykdymo kliūtis, reiktų iš žemės ūkio ministerijos išskirti tokią matininkų grupę, kad jų pakaktų vienu metu visų miestų bei miestelių nuotraukų darbams atlikti. Toji grupė priskirtina prie centrinės įstaigos, kuri duotų atitinkamus tam darbui nurodymus, nes palikus matininkus žemės ūkio ministerijos žinioje, jų darbe galėtų pasitaikyti nesklandumų. Iki šiol matininkų padarytos nuotraukos nevisiškai tiko planavimo darbams, nes jos nebuvo pilnos, kadangi matininkai darydavo tik grynai miesto teritorijos nuotraukas, palikdami planuose visai tuščią ploto vietą, jei jis nebuvo priskirtas prie miesto. Kaip žinoma, planuojant miestus, ne gana turėti vien tik dabartinės miesto teritorijos nuotraukas, o visuomet turi būti ištiriamas mažesnis ar didesnis rajonas, vadinamoji įtakos zona, aplink projektuojamąjį objektą - miestą, kurios didumas yra tiesiai proporcingas miesto dydžiui. Štai dėl to ir turėtų būti matininkai iš žemės ūkio ministerijos prikomandiruoti prie centrinės įstaigos visam savo darbo laikui, nes vien tik specialiai dirbąs planavimo darbą tos įstaigos personalas galės parengti nuotraukoms sudaryti instrukciją ir visą laiką kontroliuoti jų darbą. Atrodo, kad matininkų kalbamajam reikalui nestigs, nes jų darbas kaimuose vis labiau atkris, kadangi žemės reforma ir skirstymasis viensėdžiais beveik jau baigti.

KRAŠTO PLANAVIMO GAIRĖS

XX amž. pradžioje, ypač po pirmojo pasaulinio karo, iškilo krašto planavimo problema. Turint galvoje nepaprastą krašto planavimo

reikšmę miestų planavimui, - pastarasis, atrodo, iš viso negalės būti be pirmojo tinkamai vykdomas, - beveik visas planavimo skyriaus personalas iš pradžios turėtų būti įpareigotas dirbti krašto planavimo darbą, kolei šis darbas tiek bus pažengęs priekin, kad jau galės būti pradėti rimtas miestų planavimo darbas. Aišku, į krašto planavimo darbą turės būti įtraukta ištisa eilė kitų sričių specialistų, pvz.: geologų, ekonomistų, agronomų ir kt., kuriems reiktų mokėti už tą darbą atskirą atlyginimą. Šalia to, betgi negalima visiškai pamiršti eilinio miestų tvarkymo, kurį galėtume pavadinti ne tiek planavimu, kiek profilaktika, kuri apimtų tokius darbus, kaip rinkos sutvarkymą, gatvių praplatinimą, parko sutvarkymą, šlaitų sutvirtinimą. Bet tuo pačiu metu, kiek įmanoma, vengtina imtis tokių darbų, kuriais ateityje, krašto planavimą baigus, gyvenamoji vietovė galutinai galėtų būti sutvarkyta, pvz., kaip viešam trobesiui netinkamos vietos parinkimas, kanalizacijos bei vandentraukio darbai ir kiti dalykai, kurie glaudžiai susiję su tuo galutiniu vietovės planavimu.

Krašto planavimo darbo procese, analizuojant esamųjų Lietuvos miestų bei miestelių tinklą, mano nuomone, reiktų pirmiausia tvarkyti tik tokias vietoves, kur gyventojų skaičius yra ne mažesnis kaip 500 žmonių. Pagal 1923 m. visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenis, tokių miestų, miestelių ir bažnytkaimių iš viso yra 183, išskiriant Vilniaus ir Klaipėdos kraštus. Surinkus duomenis ir iš šių kraštų, tvarkytinų vietų skaičius padidėtų ne mažiau kaip iki 300. Čia pateikiu tvarkytinų vietovių sąrašą ir jų gyventojų skaičių iš rusų viešpatavimo laikų ir iš visuotinio 1923 m. gyventojų surašymo. Rusų laikų skaičiai paimti iš atitinkamų metų Kauno ir Suvalkų gubernijų "Pamiatnaja knižka", į kurias, kaip tensakoma, tie skaičiai yra patekę iš "Gubernskago Statističeskago Komiteta". Sunku pasakyti, kiek tie skaičiai teisingi; vis dėlto atrodo, kad didelių klaidų nėra, nes kalbamojo komiteto duomenys yra oficialūs duomenys. Be to, 1898 m. knygoje, atrodo, buvo įrašyti gyventojų skaičiai, kurie gauti per visuotinį Rusijos imperijos gyventojų surašymą 1897 m.

MIESTŲ IR MIESTELIŲ SU DAUGIAU KAIP 500 GYVENTOJŲ

s ą r a š a s

Eilės Nr.	Vietovės pavadinimas	Gyventojų skaičius pagal metus							
		1887	1893	1898	1901	1905	1907	1915	1923
		A l y t a u s a p s.							
1.	Alytus	989	-	-	-	-	-	-	6322
2.	Butrimonys	-	-	-	-	-	-	-	1631
3.	Punia	-	-	-	-	-	-	-	1005
4.	Daugai	-	-	-	-	-	-	-	1153
5.	Birštonas	-	-	-	-	-	-	-	268
6.	Jeznas m.	-	-	-	-	-	-	-	989
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	101
	Iš viso								1090
7.	Merkinė	-	-	-	-	-	-	-	2105
8.	Meteliai bžtk.	888	-	-	-	-	-	-	549
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	187
	Iš viso								736

	1887	1893	1898	1901	1905	1907	1915	1923
9. Seirijai m.	3700	-	-	-	-	-	-	1884
dv.	-	-	-	-	-	-	-	40
Iš viso								1924
10. Stakliškės	-	-	-	-	-	-	-	1787
11. Simnas	1861	-	-	-	-	-	-	1519
12. Perloja	-	-	-	-	-	-	-	1070
B i r ž ų - P a s v a l i o a p s.								
13. Biržai	-	4050	4413	5100	5172	5211	8025	5315
14. Joniškėlis m.	-	500	670	732	841	851	389	560
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	349
Iš viso								909
15. Nem. Radviliškis	-	500	635	843	845	851	945	646
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	77
Iš viso								723
16. Pasvalys m.	-	2750	3109	3099	3533	3552	1512	2211
" vnsd.	-	-	-	-	-	-	-	565
Iš viso								2776
17. Pumpėnai	-	1650	1471	1604	1716	1728	930	1139
18. Pušalotas m.	-	1100	1337	1382	1419	1430	855	697
" km.	-	-	-	-	-	-	-	123
Iš viso								820
19. Saločiai m.	-	700	388	590	687	698	422	556
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	76
Iš viso								632
20. Vabalninkas m.	-	2900	2340	2899	2892	2914	3130	1287
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	74
Iš viso								1361
21. Vaškai m.	-	300	857	942	560	566	866	849
" plv.	-	-	-	-	-	-	-	23
Iš viso								872
22. Žeimelis m.	-	1050	639	673	738	754	778	1209
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	95
Iš viso								1304
K a u n o a p s.								
23. Kaunas	-	-	-	82718	88126	88022	72575	92446
24. Jonava	-	4850	5034	5290	5702	5708	5920	4115
25. Babtai	-	850	865	950	697	711	830	770
26. Čekiškė m.	-	1650	666	770	799	840	840	577
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	64
Iš viso								641
27. Garliava	1360	-	-	-	-	-	-	936
28. Rumšiškės	-	600	519	560	598	569	624	1010
29. Seredžius	-	2400	1642	1740	1849	1930	1319	931
30. Veliuona m.	-	1650	820	895	925	870	1043	470
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	103
Iš viso								573
31. Vandžiogala m.	-	600	654	700	779	790	790	552
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	50
Iš viso								602
32. Vilkija m.	-	3200	2017	2130	2201	2500	2101	1797

		1887	1893	1898	1901	1905	1907	1915	1923
	Vilkijos km.	-	-	-	-	-	-	-	189
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	82
	Iš viso								2068
33.	Zapyškis	564	-	-	-	-	-	-	589
				K ė d a i n i ų a p s.					
34.	Kėdainiai m.	-	9100	6111	6660	6625	6710	7560	5778
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	336
	" glž.st.	-	-	-	-	-	-	-	224
	" Babėnai	-	-	-	-	-	-	-	335
	Iš viso								6673
35.	Ariogala	-	-	-	-	-	-	-	1197
36.	Paliepiai bžtk.	-	-	-	-	324	341	327	533
37.	Dotnuva	-	400	616	670	715	714	760	491
38.	Grinkiškis m.	-	1150	930	992	1048	1050	1431	867
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	55
	Iš viso								922
39.	Gudžiūnai bžtk.	-	-	-	-	-	-	-	762
40.	Josvainiai	-	1200	663	730	1520	1559	1630	1194
41.	Krakiai m.	-	1550	1849	2011	2112	2130	2193	1386
	" vnl.	-	-	-	-	-	-	-	44
	Iš viso								1430
42.	Šėta	-	2250	1670	1462	1441	1419	934	877
43.	Žeimiai m.	-	514	160	207	249	252	243	460
	" I dv.	-	-	-	-	-	-	-	102
	" II dv.	-	-	-	-	-	-	-	38
	Iš viso								600
				K r e t i n g o s a p s.					
44.	Darbėnai m.	-	1500	2061	2368	2400	1815	1262	705
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	33
	Iš viso								738
45.	Grūšlaukė	-	500	73/?/497		498	161	181	510
46.	Gargždai m.	-	2500	2465	2604	2230	2281	2422	2127
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	67
	Iš viso								2194
47.	Kartena m.	-	600	523	623	650	699	701	620
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	124
	Iš viso								744
48.	Kretingė m.	-	5000	3173	3426	3540	3563	5172	2532
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	169
	" km.	-	-	-	-	-	-V	-	806
	Iš viso								3507
49.	Mosėdis	-	600	603	638	656	659	454	685
50.	Palanga m.	-	-	-	-	-	-	-	2039
	" km.	-	-	-	-	-	-	-	178
	Iš viso								2217
51.	Notėnai bžtk.	-	-	-	66	696	669	762	872
52.	Plateliai	-	700	623	646	483	489	492	645
53.	Salantai m.	-	2500	2447	2308	2425	1942	1979	1817
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	125
	Iš viso								1942
54.	Lenkimai bžtk.	-	500	417	435	414	419	477	568

	1887	1893	1898	1901	1905	1907	1915	1923
55. Skuodas	-	5000	3826	3902	3102	3124	3821	3614
56. Veiviržėnai	-	550	1032	753	790	803	875	934
M a r i j a m p o l ė s a p s.								
57. Marijampolė	6623	-	-	-	-	-	-	10962
58. Kalvarija	9950	-	-	-	-	-	-	4529
59. Prienai	3304	-	-	-	-	-	-	3260
60. Kazlų-Rūda bžtk.	546	-	-	-	-	-	-	1339
61. Balbieriškis m.	2604	-	-	-	-	-	-	1391
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	168
" km.	-	-	-	-	-	-	-	253
Iš viso								1812
62. Liubavas bžtk.	1249	-	-	-	-	-	-	593
63. Liudvinavas	1992	-	-	-	-	-	-	645
64. Skriaudžiai bžtk.	673	-	-	-	-	-	-	576
65. Veiveriai bžtk.	877	-	-	-	-	-	-	813
66. Višakio-Rūda "	381	-	-	-	-	-	-	585
M a ž e i k i ų a p s.								
67. Mažeikiai	-	-	-	2407	2745	3750	3869	4300
68. Akmenė	-	1550	1519	1023	1210	1200	1277	1453
69. Ylakiai	-	700	1374	1410	1231	1239	1057	999
70. Laižuva m.	-	1000	954	1345	1248	1260	1337	796
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	49
Iš viso								845
71. Seda	-	1000	2029	2081	2116	2114	3166	1851
72. Tirkšliai	-	700	1212	1290	1282	1284	1483	791
73. Viekšniai	-	2450	3006	5650	6065	6000	6113	2024
74. Pikeliai	-	400	1754	1796	2139	2232	1881	575
75. Židikai	-	300	1243	1301	1341	1354	1020	893
P a n e v ė ž i o a p s.								
76. Panevėžys	-	16800	12048	14106	14723	14102	13894	19197
77. Kupiškis	-	1900	3740	3891	3995	4070	4399	2672
78. Šeduva	-	4200	4488	4532	4561	4543	6137	3186
79. Krekenava	-	1300	2187	2088	2150	2176	2029	1048
80. Naujamiestis m.	-	350	989	972	1004	1024	998	739
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	100
Iš viso								839
81. Raguva m.	-	1600	1569	1630	1685	1683	1780	1015
" km.	-	-	-	-	-	-	-	322
Iš viso								1337
82. Ramygala	-	650	1225	1277	1317	1336	1234	1246
83. Rozalimas	-	400	600	653	724	734	721	713
84. Subačius	-	750	739	771	830	830	913	680
85. Subačius glž.st.	-	-	-	-	-	-	-	538
86. Treškūnai m.	-	1200	1226	1001	1040	1027	1223	877
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	224
" glž.st.	-	-	-	-	-	-	-	51
Iš viso								1152
R a s e i n i ų a p s.								
87. Raseiniai	-	12110	7455	7586	7580	7609	5988	5270

		1887	1893	1898	1901	1905	1907	1915	1923
88.	Jurbarkas	-	4250	4600	5892	6011	5858	6818	4409
89.	Girkalnis	-	500	647	695	717	780	845	580
90.	Skirsnemunė	-	800	257	285	405	405	460	1192
91.	Kelmė m.	-	3600	3827	4080	4100	4100	4473	2890
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	177
	Iš viso								3067
92.	Kražiai m.	-	2050	1717	1795	1800	1800	1960	1590
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	23
	Iš viso								1613
93.	Nemakščiai m.	-	1000	1186	1230	1300	1314	1488	890
	" km.	-	-	-	-	-	-	-	128
	Iš viso								1018
94.	Šiluva	-	1000	1006	1115	1241	1380	1510	992
95.	Vadžgirys bžtk.	-	250	104	132	147	160	175	622
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	75
	Iš viso								697
96.	Tytuvėnai	-	800	1302	1385	1415	1556	1695	1164
97.	Viduklė m.	-	600	737	789	789	870	930	694
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	74
	Iš viso								768
			R o k i š k i o a p s.						
98.	Rokiškis	-	2400	3262	3420	3796	3692	3829	4325
99.	Kamajai m.	-	1100	1106	1196	1204	1154	1172	625
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	76
	Iš viso								701
100.	Obeliai m.	-	800	929	1250	1350	1300	1557	976
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	117
	" plv.	-	-	-	-	-	-	-	122
	" glž.st.	-	-	-	-	-	-	-	113
	" km.	-	-	-	-	-	-	-	69
	Iš viso								1397
101.	Pandėlys m.	-	900	1221	1241	1292	1319	1382	847
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	142
	" km.	-	-	-	-	-	-	-	91
	Iš viso								1080
102.	Suvainiškiai	-	100	715	743	767	753	803	597
103.	Rokiškio glž.st.	-	-	-	-	-	-	-	715
104.	Skapiškis m.	-	800	1183	1203	1275	1302	1360	988
	" glž.st.	-	-	-	-	-	-	-	105
	Iš viso								1093
105.	Svedasai	-	1150	645	1530	1581	1587	1698	1146
			S e i n ų a p s.						
106.	Kapčiamiestis	1147	-	-	-	-	-	-	835
107.	Lazdijai	4055	-	-	-	-	-	-	2364
108.	Leipalingis m.	896	-	-	-	-	-	-	751
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	122
	Iš viso								873
109.	Veisėjai	2308	-	-	-	-	-	-	1295
			Š a k i ų a p s.						
110.	K.Naumiestis	6273	-	-	-	-	-	-	3067

	1887	1893	1898	1901	1905	1907	1915	1923
111. Šakiai	3980	-	-	-	-	-	-	2044
112. Barzdai bžtk.	590	-	-	-	-	-	-	542
113. Griškabūdis bžtk.	411	-	-	-	-	-	-	779
114. Lukšiai bžtk.	269	-	-	-	-	-	-	412
115. Slavikai	397	-	-	-	-	-	-	534
Šiaulių aps.								
116. Šiauliai	-	22350	16151	16422	17439	17415	23624	21387
" Gubernija	-	-	-	-	-	-	-	642
Iš viso								22029
117. Žagarė m.	-	17000	8156	9285	10040	10015	11839	4730
" I dv.	-	-	-	-	-	-	-	72
" II dv.	-	-	-	-	-	-	-	81
Iš viso								4883
118. Gruzdžiai m.	-	1350	518	1058	1290	1381	1485	1124
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	230
Iš viso								1354
119. Joniškis	-	7950	4757	5828	6015	6095	6415	4141
120. Klovainiai m.	-	800	730	775	810	819	812	773
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	113
Iš viso								886
121. Kuršėnai m.	-	1200	3214	3410	3598	3592	3905	2882
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	153
Iš viso								3035
122. Linkuva m.	-	2050	1332	1379	1579	1601	1603	1837
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	14
Iš viso								1851
123. Lygumai m.	-	400	506	1219	1213	1252	1306	753
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	124
Iš viso								877
124. Pakruojis m.	-	1300	1435	1497	1701	1727	1832	1065
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	112
" glž.st.	-	-	-	-	-	-	-	25
Iš viso								1202
125. Papilė	-	1200	1969	2957	2960	2955	3065	1432
126. Pašvitinys	-	500	775	1098	1062	1075	1266	818
127. Radviliškis m.	-	3850	4377	4464	3650	3729	3887	5464
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	40
Iš viso								5504
128. Šaukėnai m.	-	1300	986	989	998	1024	1175	684
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	107
Iš viso								791
129. Šiaulėnai m.	-	1700	1120	1159	1172	1170	1213	801
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	85
Iš viso								886
130. Tryškiai m.	-	1100	1999	2098	2119	2122	2202	1300
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	101
Iš viso								1401
131. Užventis m.	-	500	926	945	1087	1184	1168	792
" dv.	-	-	-	-	-	-	-	95
Iš viso								887
Tauragės aps.								
132. Tauragė	-	5800	6796	7558	7958	8250	9256	5470

		1887	1893	1898	1901	1905	1907	1915	1923
133.	Kaltinėnai	-	400	548	740	750	750	810	660
134.	Kvėdarna	-	-	-	-	-	-	-	864
135.	Laukuva	-	600	751	874	951	964	600	724
136.	T.Naumiestis	-	2400	2459	2668	2730	2730	3059	1771
137.	Skaudvilė m.	-	900	1392	1446	1500	1498	1680	1362
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	51
	Iš viso								1413
138.	Šilalė m.	-	2000	1413	1480	1550	1549	1790	1058
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	90
	Iš viso								1148
139.	Švėkšna m.	-	8600?	2161	2321	2798	2598	2998	1340
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	198
	" km.	-	-	-	-	-	-	-	138
	Iš viso								1676
140.	Vainutas	-	600	515	554	95/?/589		652	1291
					T e l š i ų	a p s.			
141.	Telšiai	-	11300?	6121	6288	6545	6476	9471	4691
142.	Plungė	-	6000	4498	6827	6520	6529	6815	2236
143.	Ž.Kalvarija	-	600	837	837	614	611	740	713
144.	Rietavas m.	-	1300	1819	1490	1560	1578	1715	1720
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	311
	Iš viso								2031
145.	Tvėrai	-	600	831	872	1016	1021	740	564
146.	Luokė	-	-	-	-	-	-	-	1287
147.	Varniai	-	2000	3092	3264	3364	3374	2921	1983
					T r a k ų	a p s.			
148.	Aukštadvaris m.	-	-	-	-	-	-	-	728
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	87
	Iš viso								815
149.	Kaišiadorys m.	-	-	-	-	-	-	-	1704
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	93
	Iš viso								1797
150.	Darsūniškiai	-	-	-	-	-	-	-	817
151.	Kruonis	-	-	-	-	-	-	-	738
152.	Onuškės	-	-	-	-	-	-	-	609
153.	Semeliškiai	-	-	-	-	-	-	-	878
154.	Žasliai	-	-	-	-	-	-	-	1707
155.	Žiežmariai m.	-	-	-	-	-	-	-	2198
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	148
	Iš viso								2346
					U t e n o s	a p s.			
156.	Anykščiai	-	3500	3223	5960	5214	5214	5307	3518
157.	Molėtai	-	-	-	-	-	-	-	1772
158.	Tauragnai m.	-	1050	1066	1101	1104	1320	1136	999
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	48
	Iš viso								1047
159.	Utena	-	2550	2973	3188	4865	4830	5152	4890
160.	Užpaliai	-	1200	726	2208?	920	895	978	1519
161.	Vyžuonos m.	-	1300	559	1047	1099	1130	1221	1193

		1887	1893	1898	1901	1905	1907	1915	1923
	Vyžuonų dv.	-	-	-	-	-	-	-	179
	Iš viso								1372
	V i l k a v i š k i o a p s.								
162.	Vilkaviškis	10080	-	-	-	-	-	-	7263
163.	Kybartai	1354	-	-	-	-	-	-	6000
164.	Virbalis	3929	-	-	-	-	-	-	4018
165.	Pajevonys bžtk.	661	-	-	-	-	-	-	513
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	127
	Iš viso								640
166.	Pilviškiai	3599	-	-	-	-	-	-	2358
167.	Vištytis	4066	-	-	-	-	-	-	1295
	U k m e r g ė s a p s.								
168.	Ukmergė	-	16605	13499	12906	13399	12386	15153	10604
169.	Balninkai m.	-	1150	279?	537	554	562	586	614
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	37
	Iš viso								651
170.	Deltuva m.	-	-	-	-	-	-	-	442
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	66
	Iš viso								508
171.	Gelvonys m.	-	-	-	-	-	-	-	622
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	115
	Iš viso								737
172.	Kovarskas	-	1400	1511	1650	1784	1794	1868	869
173.	Kurkliai	-	550	788	654	768	798	792	755
174.	Musninkai m.	-	-	-	-	-	-	-	556
	" I dv.	-	-	-	-	-	-	-	102
	" II dv.	-	-	-	-	-	-	-	75
	Iš viso								733
175.	Siesikai m.	-	450	439	401	418	430	135	488
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	117
	Iš,viso								605
176.	Širvintai m.	-	-	-	-	-	-	-	1893
	" km.	-	-	-	-	-	-	-	275
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	133
	Iš viso								2301
177.	Želva	-	600	903	954	1550	1549	1614	631
178.	Liduokiai m.	-	-	-	-	-	-	-	471
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	137
	Iš viso								608
	Z a r a s ų a p s.								
179.	Zarasai	-	7500	6253	6640	6899	7037	7128	3785
180.	Antalieptė	-	500	493	519	510	612	620	581
181.	Antazavė m.	-	100	57	72	69	69	105	36
	" dv.	-	-	-	-	-	-	-	101
	Iš viso								137
182.	Dusetos	-	1400	1172	1255	1248	1400	1261	1164
183.	Salakas	-	1950	2358	2445	2432	2500	2660	1918

Sutrumpinimai: m.- miestelis,miestas; bžtk.- bažnytkaimis; km.- kaimas; dv.- dvaras; plv.- polivarkas; glž.st. - geležinkelio stotis; vnsd.- viensėdis; vnl.- vienuolynas

Dėl šiame sąraše pateiktų miestų bei miestelių gyventojų statistikos duomenų, dėl pačių gyventojų skaičiaus svyravimo ir kitų dalykų galima padaryti šių pastabų:

1. Miesteliai Nr.Nr. 5, 37, 114 ir 181 įtraukti į tvarkytinų miestelių sąrašą arba dėl savo dabartinės reikšmės, arba dėl savo būdingo plano, arba pagaliau dėl kitų ypatingumų, neatsižvelgiant į tai, kad jie turi mažiau kaip 500 gyventojų.

2. Miestelio Nr.45 1898 m. gyventojų skaičius, manau, bus klaidingas - gal spaudos klaida. Tas pat su miesteliu Nr.140 1905 m. Gera būtų pasitikrinus iš vietos gyventojų.

3. Miestelio Nr.181, Antazavės miestelis, įtrauktas į tvarkytinų miestelių skaičių tik kaip pavyzdys prie dvaro įsikūrusio miestelio, kurio gyventojų skaičius yra mažesnis už paties dvaro gyventojų skaičių. Čionai, atrodo, turima reikalo su miesteliu, kuris dvarininko buvo įkurtas biznio sumetimais, todėl ir neišaugo, neturėdamas pakankamo ekonominio pagrindo.

4. Manau, sąrašan reiktų įtraukti Biržų apskrityje esantį Smardonės kurortą. Nors tuo tarpu ten beveik nieko nėra, bet ateityje, atrodo, atsiras neblogas kurortas: analizė parodė, jog Smardonės vandenys savo sudėtyje turi tokių medžiagų, kurios pasitaiko išgarsėjusiuose užsienio kurortų vandenyse, pvz., Latvijos Kemeruose, plačiai žinomuose dėl savo gydomųjų sąlygų.

5. Miestelio Nr.139 1893 m. gyventojų skaičius greičiausiai bus perdėtas, nes sunku patikėti, kad tas skaičius per keletą metų daugiau kaip dukart būtų sumažėjęs. Galėtume prileisti, kad tais metais ten buvo daug kariuomenės, o gal čia korektūros klaida - gal vietoj 8 turėtų būti 2. Ir čia senesnio amžiaus žmonių reiktų paklausinėti apie 1893 m. gyventojų skaičių. Tas pat galima pasakyti ir dėl Telšių miesto /Nr.141/ irgi 1893 m. gyventojų skaičiaus, dėl Užpalių miestelio /Nr.160/ 1901 m. gyventojų ir dėl Balninkų /Nr.169/ 1898 m.

6. Miestelis Nr.117 - Žagarė yra pavyzdys, kaip gali sumažėti gyventojų skaičius, kada tranzitinis susisiekimas nukreipiamas kita kryptimi ir atokiai nuo tos apgyvendintos vietovės /Rygos-Tauragės magistralė/.

7. Miestas Nr.67 - Mažeikiai 1901 m. buvo gavę pakeistą Muravjovo vardą, žinomajam korikui Vilniaus generalgubernatoriui Muravjovui atminti. Politinei konjunktūrai pakitus, 1905 m. buvo grąžintas senasis vardas, o reakcijai vėl įsigalėjus 1907 m. dar kartą Mažeikiai buvo pakrikštyti Muravjovo vardu. Savo seną gražų vardą miestas atgauna nepriklausomojoj Lietuvoj.

8. Miestai Nr.Nr.110 ir 111, būtent, K.Naumiestis ir Šakiai, yra pavyzdys, kaip pasikeičia miestai, kai į juos perkeliamas arba iš jų iškeliamas apskrities centras. K.Naumiestis anksčiau yra buvęs apskrities centru /Vladislavovo aps./, ir gyventojų skaičius jame tuomet buvo beveik dukart didesnis negu dabar, kada apskrities centru yra pasidarę Šakiai, kurių gyventojų skaičius išaugo daugiau kaip dvigubai. Per šį karą beveik visiškai sudegęs K.Naumiestis, reikia manyti, ateityje dar labiau nusmuks.

9. Miestai Nr.Nr.163 ir 164 - Kybartai ir Virbalis yra dviejų šalimais esančių miestų didėjimo ir smukimo pavyzdys, kada magistralinės reikšmės geležinkelis nutiesiamas toliau nuo miesto, o to miesto stotis pastatoma greta esančiam kaime, be to, dar visai prie

valstybės sienos. Tas kaimas nepaprastai išauga, o pagrindinis miestas ne tik kad neauga, bet rodo net mažėjimo tendencijos.

10. Daugeliui miestelių į jų gyventojų skaičių 1923 m. įtrauktas to paties vardo dvarų, kaimų, kai kada ir geležinkelio stočių, esančių už 0,5-1 km atstumo nuo miestelio, gyventojų skaičius. Būdamos arti, atrodo, ateityje tos vietovės galėtų būti prijungtos prie miestelio. Tačiau, sprendžiant prijungimo klausimą, būtų reikalinga iš pagrindo tai apsvarstyti, nes tik dėl pakankamų ekonominių priežasčių tas prijungimas vykdytinas.

Iš lentelės matyti kaip nelygiai svyravo gyventojų skaičius įvairiose vietovėse: vienur jis auga tolygiai, kitur šuoliais, o vėl kitur mažėja. Pvz., Kretingos aps. Veiviržėnų miestelis 1893 m. turėjo 550 gyventojų, 1898 m. - 1032, o jau 1901 m. tik 753; po to gi skaičius palengvėl auga. Kitur pastebime dar didesnių svyravimų. Paaiškinti juos galima, atrodo, tik tuo, kad į gyventojų skaičių gal bus buvę įtraukiami ir kariai, kurių skaičius įvairiais laikais būdavo nevienodas.

Toliau iš lentelės matyti, kad normalus natūralusis gyventojų prieauglis Lietuvos miesteliuose sudaro tik 1,3-1,5%. Atrodo, kad, jei konjunktūros sąlygos po karo žymiai nepasikeis, tą prieauglį reikėtų nustatyti 1,5% ir šį nuošimtį imti skaičiavimų pagrindu.

Kaip jau 10. pastaboj minėta, prie miestelių labai dažnai pasitaiko dvarų, 0,5-1 km atstumo nuo jų. Tie dvarai gali turėti įtakos miestelio planavimui, nes kai kada, atrodo, būtų racionalu juos organiškai įjungti į miestelio planą. Tuo būtų pasiekiama kaip ir dvigubo tikslo: į miestelio planą būtų įjungiamas dvaro parkas, jį atitinkamai sutvarkius ir pavertus viešuoju parku; paties dvaro trobesiai galima būtų pritaikyti kokiam nors viešajam kultūriniam reikalui, pvz., klubui, kinui, teatrui ar kt., juoba, kad tie trobesiai, nors apleisti, dažnai būna gražus stilingas, daugiausia empiro stiliaus pastatas. Dvaro laukai galėtų būti paverčiami miestelio gyventojų daržu, ypač bulvėms pasisodinti.

Sudarant krašto planavimo projektą, labai svarbu nustatyti magistralinių kelių kryptis, nes šie susisiekimo keliai turi didelę reikšmę miestų planavimui. Tiksliai nenumačius ateities kelių tinklo, neįmanoma atlikti jokio miestų planavimo, nes kiekvieno miesto planas ir krašto kelių tinklas taip glaudžiai tarpusavyj susiję, jog vienas be kito negalėtų būti tinkamai tvarkomi. Ypač didelę įtaką miesto planui daro plentai /autostrados/, geležinkeliai ir transportui tinkamos upės. Jeigu geležinkelis nutiesiams pertoli nuo miesto, tai dėl to prie geležinkelio stoties ima augti naujas miestas, mažai besuristas arba visiškai nebesuristas su pagrindiniu miestu, ir tuo būdu miesto plano schema gauna visiškai nenormalų vaizdą: butelio formos su padidintu kamščiu. O jeigu geležinkelis nutiesiamas perdaug arti prie miesto, tai ateityje dėl to gali rastis didelių sunkumų miesto planavimui. Sakysim, Kaune geležinkelis taip kliudo didžiausio Kauno priemiesčio - Šančių planavimui, jog klausimo išspręsti jau nebeįmanoma be didelių pertvarkymų Kauno geležinkelių mazge. Taigi, pradedant kiekvieno miestelio planavimą, reikia tiksliai nustatyti koks magistralinis susisiekimas eis pro tą miestelį, ir tik šį klausimą išsiaiškinus, galima jau toliau daryti to miestelio ateities projektą.

Autostrada, nors ir ne tokia didelė kliūtis miesto planavimui, vis dėlto ir ji taip pat nelanksti prisitaikymui, lygiai kaip gele-

žinkelis. Paprastai autostrada visados turi būti tiesiama už miesto ribų; tarp jos ir miesto reikia palikti statybai draudžiamoji zona, naudojama arba viešajam žaliajam plotui planuoti, arba daržams. Jeigu pro miestą praeina keletas autostradų, tai jos turi būti tarp savęs sujungtos aplink miestą einančiu žiedu, panašiai kaip ir geležinkeliuose, kad važiuojantieji tranzitu galėtų visai per miestą nevažiuoti. Tą pat, tik gal ne taip griežtai, galima pasakyti ir apie magistralinės reikšmės plentus.

Didelės, transportui tinkamos upės ir kitokie vandens plotai bei keliai taip pat turi įtakos planui, nes gatvės turi būti tiesiamos lygiagretiškai ir statmeniškai su jų krantų vingiais. Taigi tos upės ir vandens plotai irgi reikia tinkamai tvarkyti miesto apybrėžose, nes jie turi būti panaudojami ne tik naudos tikslui - susisiekimui, bet ir miesto pagražinimui. Visų pirma į susisiekimą reikia atsižvelgti tik tada, kai jis esti didelis; priešingu atveju visų pirma turi būti atsižvelgiama į estetinę pusę, o paskui tarp kitko ir į susisiekimą. Bet ir esant dideliam susisiekimui, reikia jį stengtis sutelkti tam tikrose vietose, būtent, uostuose ir tam reikalui pritaikytose krantinėse, o kitos didesnės krantų dalies tam tikslui nenaudoti; jie taip tvarkytini, kad vanduo būtų panaudotas motyvu vietai pagražinti. Net ir prekines krantines planuoja taip, kad jos būtų ko mažiau matomos. Tokios krantinės paprastai daromos žemiau viešosios gatvės ir taip, kad visokie sandėliai, pašiūrės ir kiti panašūs įrengimai būtų pastatyti irgi žemiau tos gatvės arba net po pačia gatve.

Nereiketų pamiršti ir aerodromų, nes aviacija vis labiau ir labiau tobulinama ir, reikia manyti, ateityje ji bus viena iš svarbiausiųjų susisiekimo šakų. Turint galvoje aerodromui reikalingą didelį plotą, - normaliai 900x1400 m^2, o nutūpimo aikštės min. 200x300 m^2, neatsižvelgiant į veją, - jis paprastai turi būti už miesto ribų, nes tenai žemės kaina mažesnė ir statyba mažiau kliudo aerodromui. Pagal mūsų įstatymą namų, esančių aplink aerodromą, aukštis neturi prąšokti 10° kampo ribų, kurio viršūnė turi būti ant aerodromo ribos; taigi, kiek aukštesnė statyba leidžiama toli už aerodromo ribų.

Uostai irgi reikalauja didelio ploto, be to, jie turi turėti patogų ryšį su geležinkelių tinklu. Pačiam uostui įrengti, lygiai jo prijungimui prie geležinkelių tinklo, reikalinga daug pinigų. Dėl to, jeigu toks uostas būtų projektuojamas mieste, tas darbas turi būti stropiai atliekamas, uostų specialistams būtinai bendradarbiaujant su urbanistais, kad ateityje uosto įrengimai nesudarkytų bendrojo miesto plano. Uosto planas turi sudaryti tik atskirą to bendrojo miesto plano elementą, darniai surištą su juo į bendrą vienetą. Kartais uosto sujungimas su geležinkelių tinklu esti susijęs su dideliais sunkumais ir reikalauja nemažų išlaidų. Sakysim, Kaune yra numatoma uostą perkelti iš centro į Vilijampolę, turint sumanymą dabartinę uosto vietą paversti centriniu parku. Nors naujoji vieta uostui ir labai tinka, nes jo įrengimui būtų reikalinga, palyginti, nedaug lėšų, bet jo sujungimas su geležinkelių tinklu sunkinamas nelygaus Kauno reljefo ir ateityje, kai toks sujungimas taps būtinas, pareikalaus nemaža pinigų - apie 10.000.000 litų.

Pramonės suskirstymas taip pat turi būti padarytas krašto planavimo procese, pagal vietos žaliavų sunaudojimo planą, ir tik tokį suskirstymą padarius, galima pradėti tvarkyti atskirus pramonės rajonus, jau konkrečiai nustatant jų sąryšį su tos gyvenamosios

vietovės, miesto ar miestelio, planu. Aplamai reikia nurodyti, jog tas pramonės rajonas turės būti taip išplanuotas, kad įmonės galėtų ko daugiau sumažinti savo gamybos savikainę. Svarbiausioji priemonė savikainei sumažinti yra transporto išlaidų sumažinimas žaliavai, pusfabrikačių ir ypač pagelbinių medžiagų /kuro/, taip pat ir pagamintų gaminių. Atsižvelgiant į pramonės rūšį, tos išlaidos siekia net 35-40% daiktų vertės. Aišku, jos yra mažiausios didelės vertės gaminiams ir didžiausios masiniams gaminiams, sakysim, kaip plytoms, cementui, medžiui, geležiai ir kt. Transporto išlaidoms sumažinti geriausioji priemonė tiek žaliavai, tiek lygiai pagelbinei medžiagai - kurui, yra tinkamas vietos parinkimas pramonės rajonui, iš pradžių krašto planavime aplamai, o paskui detaliai jau mieste, netoli nuo geležinkelio, vandens kelių ir kitų susisiekimo kelių. Darant pramonės dislokaciją krašte, reikia turėti galvoje, jog labai dažnai būna sunkiau ir brangiau atvežti pagelbinę medžiagą, pvz., kurą, nekaip pagrindinę žaliavą. O parenkant, jau konkrečiai, vietą įmonei, reikia vispusiškai ištirti tą vietą, kad nebūtų padaryta tokių klaidų, kaip, pvz., Ruhro krašte, kur apie 60% visos turimos žaliavos yra po miestais ar net ir po pačiomis įmonėmis, ir tuo būdu negali būti kaip reikiant išnaudota. Be to, turės būti ištirta galimybė patogiai išplanuoti darbininkams gyvenamąjį rajoną, kuris reikalinga atskirti nuo įmonių rajono žaliąja juosta, bent 100 m platumo, įjungiant ją į bendrąją miesto parkų sistemą.

Tiesiant geležinkelį, Lietuvos sąlygomis geriausia panaudoti liečiamąjį tipą, kai miestas esti vienoje pusėje nuo geležinkelio arba kai tik vienas pramonės rajonas esti kitoje jo pusėje. Skirstomosios stoties padėtis miesto atžvilgiu turi būti radialinė, o ne periferinė, nes tuomet būtų apsunkintas atskirų miesto dalių iš abiejų stoties pusių tarpusavis susisiekimas. Be to, jame tektų tuomet tektų daryti ilgų ir brangių viadukų, ko būtų išvengta radialinėje padėtyje, nes radialinis susisiekimas kur kas didesnis už periferinį ir pastarajam jau nebetektų statyti brangių viadukų.

Mūsų krašte, vykdant krašto planavimą, reiktų visų pirma neužmiršti, jog Lietuvą teks atstatyti jau nebe medinę, o mūrinę. Juk karo meto okupantai taip bus apnaikinę mūsų miškus, kad statyti namus iš rąstų būtų jau per didelė prabanga, kartu padarant didelę žalą kraštui. Tad visame krašte, kur tik bus tinkamos žaliavos ir kur bus nemalkinio kuro tai žaliavai apdirbti, turės būti įsteigta daugybė plytinių ir kitų statybinėms medžiagoms gaminti įmonių. Šios įmonės irgi gali turėti nemažą įtaką miestų bei miestelių planavimui, jų ateities planus projektuojant, nes tos vietos, kur bus tinkamos žaliavos, negalės būti užstatomos kapitaliniais pastatais, o galės būti panaudojamos tik žemės ūkiui. Ypač kruopščiai tokios vietos turėtų būti nustatytos krašto planavimo procese aplink kiek didesnius miestus, nes kaip tik čia daugiausia pasitaiko kapitalinio pobūdžio pastatų. Mes šioje srityje veik nieko nesame padarę. Tiesa, sudarytas mūrinei Lietuvai statyti planas, bet praktiškai dar beveik nieko nesuspėta padaryti, tuo tarpu kai kaimyninėje Latvijoje jau seniai buvo įsteigtas specialus geologinis institutas, kuris labai daug yra padaręs. Kalbamojo instituto nuveiktą darbą galima buvo pamatyti 1939 m. vasarą buvusioje statybos parodoje Rygoje. Paaiškėjo, kad tenai buvo net ištirtas statybinės medžiagos klausimas, pvz., žvyro, smėlio ir panašių inertinių medžiagų. Buvo sudarytas tam tikras žemėlapis - schema, iš kurio galėjai aiškiai matyti, kur ir kokią medžiagą reikia panaudoti, kad pigiau atseitų

statyba. Buvo rasta labai gražios medžiagos namų fasadams apdirbti - kalkinių tufų, iš kurios pastatyti Rygoje Brolių Kapai kariuomenei. Lietuvoje, nors gamtos turtai beveik visiškai neištirti, atrodo, irgi galima būtų rasti panašių medžiagų pastatų fasadams ir vidui apdirbti. Krašto gamtos turtams tirti pas mus teskirdavo juokingai maža lėšų. Sakysim, V.D.Universiteto geologijos katedrai būdavo tvirtinama tokia maža sąmatėlė, jog apie rimtus tyrinėjimus tebuvo galima tik svajoti. Nebeturėtų būti taip ateityje, reiktų daugiau dėmesio atkreipti ir į šį klausimą.

Yra visiškai aišku, kad tik sudarius krašto žaliavos sunaudojimo planą galima bus atsakyti į klausimą, kokia pramonė ateityje turės būti įkurta ir kuriose vietose ji turės būti. Tik išsiaiškinus šį klausimą, galima bus pradėti rimtą miestelių planavimo darbą; kitaip gi būtų pridaroma didelės žalos ne tik miesteliams, bet ir visam kraštui. Žaliavos sunaudijimo planą sudarius, galės net paaiškėti reikalas įkurti naujų miestelių ten, kur bus patogiau pigiausiam žaliavos sunaudojimui. Gal tada pasirodys, kad kai kurie miesteliai visai panaikintini, paverčiant juos kaimais arba, geriausiu atveju, bažnytkaimiais. Dažnai tą darbą bus gal ir nesunku atlikti, nes iš daugelio miestelių gal bėra likę tik griuvėsiai po karo.

Kai tiriamas dviejų gretimų miestelių praeities ekonominis gyvenimas, dažnai gali paaiškėti, kad ar dėl jų artumo vienas prie kito, ar dėl tos vietos menko ekonominio gyvenimo būtų sveikiau ateityje palikus tik vieną miestelį, kitą paverčiant bažnytkaimiu, arba tiesiog net ir kaimu, išskirsčius jį į viensėdžius. Aišku daiktas, jog tokie sprendimai darytini labai atsargiai, randant tam tikrą pagrindą. Čia negalima remtis vien išorinėmis aplinkybėmis, pvz.: vienas miestelis išlikęs sveikas, o kitas tuo tarpu yra sugriautas, tai tat dar nereiškia, kad reikės palikti tą miestelį kur sveikas, o panaikinti tą, kur sugriautas. Rimtai klausimą sprendžiant, gali pasirodyti kaip tik atvirkščiai. Žodžiu, negalima į šį klausimą žiūrėti siaurai, kaip kad pas mus labai dažnai būdavo mėgstama, bijant dabar didesnių išlaidų, kurių nauda visiems bus aiški tik ateityje. Šie klausimai spręstini valstybiniu mastu, o ne šeimyniškai, kaip pas mus neretai irgi atsitikdavo. Reikia pagaliau nusikratyti siauros smulkaus ūkininko psichologijos, sprendžiant panašius, visam kraštui svarbius, klausimus. Jau praėjusio karo metu, 1941-1942 metais, buvo kilęs toks klausimas dėl Nemakščių ir Viduklės miestelių. Šie miesteliai stovi netoli vienas kito ir prieš karą ekonomiškai varžėsi vienas su kitu. Dėl to, sugriautų Nemakščių klausimą sprendžiant, ir kilo abejonė, ar to miestelio atstatymas reikalingas krašto ekonominiam gyvenimui. Atrodė, kad būtų verčiau ekonomiškai sustiprinti Viduklę, turinčią geležinkelį, Nemakščius išdraskius viensėdžiais ir paliekant tenai tik bažnyčią. Bet galutinai šio klausimo negalėta išspręsti tik dėl krašto planavimo nebuvimo. Jei ateityje pasirodytų, kad Nemakščių apylinkėse nesama jokios vertingos žaliavos, kuri praverstų apdirbti vietoje, tai aišku, kad atstatyti šį miestelį nebūtų jokios prasmės.

Kitas svarbus klausimas, galįs iškilti planavimo darbe, yra miesto perkėlimas iš vienos vietos į kitą, kuri būtų patogesnė miestui planuoti. Štai toli nuo stoties esąs miestas yra beveik sugriautas ir jo teritorijoje dabartiniu metu, be seno išdaužyto grindinio ir vienų kitų namų, nieko gera daugiau nebelikę. Todėl ir gali kilti klausimas, ar nevertėtų tą miestą perkelti arčiau prie stoties, tuo būdu organiškai įjungiant jo teritorijos rajoną į miesto planą. Pvz.,

Vilkaviškio miestas yra beveik visiškai sugriautas, todėl būtų svarstytina tą miestą perkelti arčiau stoties, esančios dabar net už 5 km nuo miesto, ir arčiau Pažerių ežero, esančio apie 5 km nuo miesto į vakarus, juo labiau, kad toje vietoje esąs Simanėliškių dvaras yra valstybinis ir todėl būtų nesunku išspręsti žemių sukeitimo klausimą. Toks perkėlimas, atrodo, būtų sveika ne tik pačiam miestui, bet ir tranzitiniam susisiekimui, kuris dabar eina per patį miesto centrą, o tuomet eitų jo pakraščiu arba net ir visiškai už miesto ribų.

Šie pavyzdžiai aiškiai sako, kokią svarbą krašto planavimas turi miestų planavimo klausimus sprendžiant, dėl to jis turėtų būti vykdomas, kai tik bus įmanoma. Darbas turi būti atliktas rimtai apsvarsčius visas kurios nors vietos dabartinės ekonominės padėties aplinkybes, nes labai lengvai, aplinkybėms pasikeitus, pasikeičia ir ekonominė padėtis. Antai, melioraciją ar nusausinimą padarius, galės iš pagrindų pakisti tos vietos ekonominiam gyvenimui sąlygos, ir anksčiau beveik negyvenamas rajonas virsta tirštai gyvenamu, pvz., Pontinijos pelkės Italijoje.

Svarbiausieji klausimai, kuriuos iš pat pradžių tenka išspręsti pradedant planavimo darbą, yra: Ar visi sąraše paminėtieji miesteliai aplamai yra reikalingi krašto ekonominiam gyvenimui, turint galvoj Nemakščių ir Viduklės atsitikimą? Ar ne geriau būtų miestelį paversti kaimu, išskirsčius jį viensėdžiais, paliekant tik bažnyčią ir kleboniją? Krašto planavimo vyksme gali kilti ir toks klausimas: Kodėl taip silpnai, palyginti su kitais rajonais, kuris nors rajonas apgyventas? Atsakyti į šį klausimą galima tik gerai ištyrus visą tą rajoną. Reikia išsiaiškinti tokie klausimai: Ar iš šito rajono anksčiau buvo emigracija į kitus rajonus? Jei buvo, tai kodėl? Kokių priemonių reikia imtis, kad ateityje tai emigracijai būtų užkirstas kelias, žinoma, jei tatai iš viso reikalinga padaryti? Kaip galima sustiprinti ūkininkų ekonominį pajėgumą, ekonomiškai sustiprinant dabar esančius tame rajone miestelius bei bažnytkaimius? Ar negalima bus ateity įkurti naujų miestelių, ir jei taip, tai kur ir kokio dydžio? Iš kur paimti jiems gyventojų? Kokio pobūdžio turės būti tie naujai įkurtieji miesteliai? Šiems ir panašiems klausimams spręsti vien tik urbanistinių žinių ne gana. Reikės pritraukti prie to darbo ir kitų specialistų, ypač žemės ūkio žinovų ir hidrotechnikų bei melioratorių, nes, atliekant krašto planavimą, vidutinį gyventojų tankumą reikia stengtis padaryti visur maždaug vienodą vienodomis vietos sąlygomis, pvz., pagal žemės rūšies vienodumą ar panašiai. Aišku, kad visiškai to pasiekti nebus įmanoma; vis dėlto pasitaiko tokių vietų, kur gyventojų tankumas galėtų būti padidintas, padarius techninių pagerinimų, pvz., nusausinimą, melioraciją ir kt. Į tokias vietas galėtų būti atkelta gyventojų iš žemės ūkiui netinkamų miškingų rajonų, sakysim, kaip iš Varėnos apylinkės, tuos rajonus paskui palikus želdinimui. Kartais rajono ekonominį pajėgumą bus galima sustiprinti, gerinant jame susisiekimą ir pritaikant tam tikrų palengvinimų tarifų srityje. Žinoma, šį klausimą turi spręsti tik susisiekimo specialistai ir ekonomistai, nes jis jau perdaug specifiškas, kad galėtų jį spręsti ir menkiau jį išmaną urbanistai. Pas mus gan dažnai tarifinių palengvinimų būdavo teikiama pervežti prekėms į Klaipėdos uostą iš atokiausiai nuo jo esančių rajonų, kad ekonomiškai stiprėtų tiek pati Klaipėda, tiek tie tolimieji rajonai.

Visa tai turint prieš akis, be to, turint galvoje ir faktą, kad svarbiausias krašto planavimo tikslas yra padėti parūpinti visiems

be išimties valstybės gyventojams darbo, maisto ir higieniškų, profesijoms pritaikytų butų, - mūsų krašte tam planavimui turėtų būti sudaryta tokia programa: 1/Krašto tyrinėjimai gamtos turtų atžvilgiu. 2/Ploto suskirstymas pagal žemės rūšį, sudarant nusausinimo, melioracijos ir miškų želdinimo planus. 3/ Pramonės dislokacija. 4/ Miestų bei miestelių tinklo nustatymas, panaikinant, jei tam būtų ekonominis pagrindas, kai kuriuos esamuosius miestelius arba įkuriant naujus. 5/Susisiekimo tinklo patobulinimas, pradedant geležinkeliais ir baigiant bent pirmos rūšies vieškeliais. 6/Butų statybos miestuose bei miesteliuose programos nustatymas, aptariant ir lėšų klausimą. 7/Butų statybos kaimuose, ypač darbininkams bei kumečiams, programos nustatymas, aptariant taip pat ir lėšų klausimą.

Kadangi krašto planavimui yra reikalinga žemėlapių 1:25.000, o kartais tirštai gyvenamose, ypač pamiesčių, vietose net ir 1:5000, tai reiktų neatidėliojant susirūpinti tokių žemėlapių sudarymu, pradedant nuo svarbesniųjų vietų, pvz., nuo Kauno, Vilniaus, Klaipėdos ir kitų apylinkių. Vietoje žemėlapių laikinai galima naudotis ir aero nuotraukomis, kurių pagaminimas kur kas spartesnis ir pigesnis.

Planuojant kraštą, nereikėtų užmiršti, kad tarp kaimo ir miesto visuomet turi būti tam tikra ekonominė pusiausvyra. Planavimo proceso toji pusiausvyra neturėtų būti sudarkyta, ir tik tuomet pasiseks taip išplanuoti kraštą, kad jo resursai bus išnaudoti 100%. Tada ilgą laiką tautos prieaugliui nereikės bėgti į užsienius geresnių gyvenimo sąlygų ieškotis, nes ir pačiame krašte bus sudarytos visiems gyventojams ne tik minimalinės, bet ir daug geresnės pragyvenimo sąlygos.

Turint galvoje nepaprastą statistikos reikšmę planavimo darbams, statistikos rinkimo darbas reikėtų daug geriau organizuoti, negu kad buvo prieš karą. Kiekvienoj valdinėj ar privatinėj įstaigoj bei įmonėj turėtų būti specialus statistikos skyrius arba bent vienas tarnautojas, kuriam būtų pavestas statistikos darbas. Visas statistikos tvarkymas reiktų centralizuoti specialioje statistikos įstaigoje ir periodiškai skelbti specialiais biuleteniais. Juk tik statistika gali mums parodyti, kokių esama skirtumų tarp mūsų krašto ir kitų Vakarų Europos kraštų, - parodyti, kad 100% vadovautis užsienio pavyzdžiais bei normomis mūsų miestų bei miestelių planavime negalima.

Specialistų urbanistų stoką galės pašalinti tik laikas, kai V.D. Universiteto Architektūros Skyrių baigs daugiau studentų, paėmusių diplominiams darbams temas iš urbanizmo srities. Praplėsti tų specialistų akiračiui ir jų bendrajam išsilavinimui šioje srityje, jiems turėtų būti rasta proga pasidairyti po užsienį, skiriant tam reikalui net ir stipendiją. Tokios kelionės yra būtinos, nes iš matomų planavimo pavyzdžių natūroje visada įgyjamas didesnis jų supratimas ir jie ilgiau pasilieka atmintyje. Be to, kas mato tuos planavimus natūroje, geriau galės orientuotis planavimo klausimuose, nes matys aiškiau, negu vien tik iš atvaizdų, kokie pavyzdžiai įmanomi panaudoti ir pas mus ir kokie neįmanomi. Tas, kuris matė pavyzdžių iš natūros, taip pat geriau atskirs urbanistinius ansamblius nuo architektūrinių, ir tuo būdu bus išvengta ateityje tokių planavimų, kaip, sakysim, Vilijampolės Sąjungos aikštė, Julijanavos priemiestis arba Frandseno plano fragmentas Kaune. Iš daugelio puikių užsienio pavyzdžių bus suprastas ir paminklų vietos parinkimo svarbu-

mas, į kurį pas mus dažnai nekreipta akies, kartais pastatant paminklų visiškai ne vietoje.

KONKRETŪS UŽDAVINIAI BEI PASIŪLYMAI

Jau konkrečiai kalbant apie būsimąjį Lietuvos miestų bei miestelių tvarkymą, visų pirma reikia pabrėžti, kad jis turi būti atliekamas pagal pagrindines urbanizmo taisykles, kurias galima rasti kiekviename urbanizmo vadovėlyje. Šiame darbe ypač nepamirštinas pagrindinis urbanizmo dėsnis - prisitaikymo dėsnis, nes tikrasis urbanizmas dirbtinumo nepripažįsta. Bet, Lietuvos miestus bei miestelius tvarkant, teks susidurti ir su daugeliu specifinių, kitur jau beveik nebepasitaikančių klausimų, kurių negalime palikti čia nepaminėję.

Mano nuomone, būsimiesiems Lietuvos miestų bei miestelių tvarkytojams stovi prieš akis šie uždaviniai:

1. Nustatyti miestų bei miestelių teritorijos tikslias, ekonomiškai pagrįstas ribas, lygiai ir jų įtakos zonų ribas. Tai yra vadinamieji ekonominiai ir demografiniai tyrinėjimai. Čia pas mus mažne visur viešpatavo visiškas chaosas: ribos būdavo nustatomos atsitiktinės, panašiai kaip kad buvo daroma rusų laikais, be jokio ekonominio ar kito kurio nors pagrindo. Dažnai tos ribos ėjo gatvėmis ar keliais taip, jog viena pusė priklausė miestui, o kita kaimui. Dėl to būdavo tikras kurjozas, kai nieko nesiskiriančių namų gyventojai nelygiai būdavo aprūpinti miesto patogumais, pvz.: paštą gaudavo tik vienos pusės gyventojai, tuo tarpu kai kitos pusės savo korespondenciją turėdavo atsiimti patys iš pašto ir t.t. Tam chaosui reikės padaryti galą; miestų ribos turės būti tiksliai nustatomos atkreipiant dėmesį į visas vietos sąlygas, panašiai kaip kad daroma daugumoje užsienio miestų. Nemažesnės svarbos turi ir įtakos zonų ribų nustatymas, nes tik tuo būdu visais atvejais galės būti garantuotas gyvenamosios vietovės aprūpinimas ir tas aprūpinimas bus atliekamas pigiausiu būdu. Visos kapitalinio pobūdžio statybos visoje zonoje arba bent pirmoje, t.y., sodų ir daržų juostoje, turės būti miesto savivaldybės kontroliuojamas ir gretimųjų valsčių savivaldybių teisės šioje srityje reikės susiaurinti. Žinoma, šioji kontrolė turės būti pagrįsta gera valia, o ne prievarta, nors, kita vertus, ir užsienyje labai dažnai pasitaiko šiame klausime ginčų tarp miesto ir apskrities savivaldybių, kuriuos gauna spręsti jau aukštesnysis organas /centrinė įstaiga?/. Ypač gi kruopščiai turės būti tos ribos nustatomos kiek didesniam miestui, sostinei ir apskrities miestams. Nenustačius tikslių miesto ribų iš viso neįmanoma pradėti miesto tvarkyti moderniais pagrindais.

2. Išimti įvairias istorines vietas, pvz., piliakalnius, milžinkapius, pilių griuvėsius ir kt., iš privačios nuosavybės ir organiškai jas įjungti į apgyvendintos vietovės planą, sutvarkant kaip viešąjį žaliąjį plotą. Užsienyje šis reikalas daug kur jau sutvarkytas, o pas mus dar toli gražu iki sutvarkymo: juk labai dažnai mūsų ūkininkai dar tebearia piliakalnius arba tenai gano savo galvijus. Tas nesveikas reiškinys turės pranykti, kai bus išleistas atitinkamas įstatymas, įpareigojąs savivaldybes tvarkyti šį reikalą savo teritorijoje. Atitinkamai sutvarkius tokias istorines vietas, be ypatingų lėšų bus prisidedama prie išorinės miestų bei miestelių išvaizdos sutvarkymo.

3. Sudaryti savivaldybinės žemės rezervą įvairiose miestų dalyse, nes tik tokį rezervą turint ateityje bus įmanoma užkirsti kelią

spekuliacijai sklypais ir vykdyti būtinus pertvarkymus miestuose, pvz., fabrikų iškėlimą iš centro į periferiją. Prie miestų bei miestelių esantieji dvarai, atrodo, irgi turėtų pereiti savivaldybių žinion, dvaro laukus panaudojus gyventojų daržams, parką kaipo viešą žaliąjį plotą įjungus į vietovės planą, o rūmus taip pat paskyrus kokiam nors viešajam tikslui. Ateityje dvaro laukai galės būti panaudojami eventualiam miestelio praplatinimui. Tokio žemės rezervo sudarymą palengvina tai, kad daug kur sklypai likę be savininkų. Atitinkamo įstatymo išleidimu panašūs sklypai turėtų pereiti savivaldybių žinion /ne valstybės/. Aplamai, idealu reikia laikyti, kad visa be išimties miestų žemė priklausytų savivaldybėms, panašiai kaip kad esti su sodų miestais /garden-city/. Dėl to činšinės žemės išpirkimas turės būti sustabdytas, ir toliau už nedidelį atlyginimą /labiau simbolinį/ ja reikės duoti naudotis miesto piliečiams. Taip klausimą išsprendus, būtų sustabdoma spekuliacija sklypais. Reikėtų sutvarkyti ir činšinės žemės perdavimą naudotis kitam asmeniui, kai pirmasis nuomininkas nepagrįstai daug pasipelno. Visiškai panaikinti perdavimo mokestį gal būtų neprotinga, nes tada pirmasis nuomininkas nebus suinteresuotas atsisakyti nuo nuomos, ir žemė bus toliau netikslingai naudojama, arba čia iš savivaldybės pusės tektų pavartoti prievartą, kas irgi nepageidaujama. Bet dalį pelno nuo perdavimo, bent 50%, turi paimti savivaldybė, kuri geriau jį sunaudos visų gyventojų labui, negu atskiras pilietis, pvz., savo žemių rezervo padidinimui. Pagaliau, turės būti įvesta įvairių, užsienyje jau seniai esančių mokesčių, pvz., kaip neužstatytų sklypų mokestis, padidėjusios vertės mokestis ir kt., kurie taip pat padidins savivaldybių pajamas, reikalingas naudoti visų pirma žemės rezervo padidinimui.

4. Visokios rūšies vandens plotų krantai miestų ribose, t.y., upių, upelių, ežerų, kūdrų ir t.t., paimti iš privačios nuosavybės, juos sutvirtinti ir ateityje apsaugoti nuo teršimo, visus šiuos plotus organiškai įjungti į vietovės planą žaliaisiais plotais arba juostomis. Tie vandens plotai, kurie būtų neįmanoma apsaugoti nuo užteršimo, be atodairos turės būti panaikinti, upelius miestų ribose sukanalizuojant, o kitus plotus užpilant ir paverčiant daržais arba viešu žaliuoju plotu skvero pavidalu. Šis reikalas pas mus buvo visiškai pamirštas, nes net apskričių miestuose, kaip Panevėžyje, Marijampolėje, Vilkaviškyje, Šakiuose ir kitur, upės bei upeliai ne tik kad nebūdavo miesto pagražinimas, bet ir sudarydavo įvairių kvapų, nešvarumų ir net ligų šaltinius. Krantai priklausė miesto gyventojams, ir į juos išeidavo sklypų užpakalinės dalys, kurias naudodavo visokios rūšies atmatoms, nes daugumas miestų kanalizacijos neturėjo. Aišku, kad taip būti negali toliau. Ir mažiausias miestelis turėtų į šį reikalą atkreipti dėmesį. Bet tvarkomąjį savo ribose viešą žaliąjį plotą nereikia daryti perdaug didelį, nes kitaip miestelis iš kuklios savo kasos neįstengs jo kaip reikiant, gražiai sutvarkyti. Visiškai pakaktų, jei būtų sutvarkyti upelio krantai, o pats upelis apsaugotas nuo užteršimo, kaip tatai galima pastebėti daugelyje Vokietijos miestelių. Naudinga mažuose upeliuose daryti užtvankas, kad juose visuomet būtų vandens. Didesniuose miestuose nedidelių upelių krantai reiktų paversti žaliąja juosta, įjungiant ją į miesto parkų sistemą. Tos juostos platumas turėtų siekti bent 100 m ir tik ypatingais atvejais kiek mažiau, bet ne mažiau kaip 50 m. Didelių upių krantai irgi taip sutvarkomi, kad upė būtų miesto papuošalas, ir tik uosto rajone utilitarinio tikslo paisoma pirmoje vietoje. Kaip pavyzdį tinkamam upės sutvarkymui galima imti Münchene Isaro krantų sutvarkymą.

5. Urbanistiniu atžvilgiu tikrinti visokios rūšies melioracinius /kultūrtechninius/ projektus, atliekamus miestų ribose, nes, kaip praktika yra parodžiusi, nors ir tobuli techniniu atžvilgiu, projektai nepaprastai kliudo tinkamai suplanuoti tuos rajonus, kurie tų projektų paliečiami. Sudarydami projektus, kultūrtechnikai dažniausiai kreipia dėmesį tik į technikinę projekto pusę, pamiršdami jo estetinę pusę. Sakysim, reguliuodami koki nors upelį, paprastai stengiasi jį ištiesinti, tuo būdu padidindami nuolydį. Jeigu tat visiškai pateisinama techniniu atžvilgiu, tai estetiniu sunku pateisinti, nes tiesiosios, dirbtinai sudarytos linijos įvedimas miesto plane dažniausiai sudarko planą. Vandens linijos miesto plane, kaip ir kiekvienas gamtos elementas, turi didelės įtakos tam planui, o gamtoje retai kada tepasitaiko visiškai tiesi linija. Tuo tarpu jei, visiškai nenusikalstant technikai, vietoj tiesiosios būtų įvesta šiek tiek išlenkta linija, jos dirbtinumas išnyktų, gamtos elementas pasiliktų gamtiniu ir kaip toks geriau tiktų urbanizmui, kuris dirbtinumo nepakenčia.

6. Tikrinti miestų bei miestelių ribose statomųjų tiltų vietas ir net jų konstrukcijos parinkimą urbanistiniu atžvilgiu, nes, kaip iš praktikos patirta, retas Lietuvoje pastatytas tiltas, gal ir tobulas konstruktyviniu atžvilgiu, atitiko vietos gamtovaizdį. Beveik vien tik Raudondvario tiltas galėtų būti paminėtas kaip teigiamas pavyzdys. Užsienyje jau seniai, kai projektuojami tiltai, kviečiamas talkon ne tik tiltininkas konstruktorius, bet ir architektorius; juo labiau toks kvietimas būtinas, kai tiltai statomi miestų ribose. Tiltams vieta parenkama ne vien tik pagal technines sąlygas, bet jos parinkimas žymiai rišasi ir su miesto plano sutvarkymu ateityje, t.y., jau grynai su urbanistinėmis sąlygomis. Dėl to urbanistų intervencija, šį klausimą sprendžiant, yra būtina, juo labiau, kad praeityje padaryta stambių klaidų. Pvz., Kauno tiltai, Prienų tiltas ir kiti primygtinai verčia tos nuomonės laikytis.

7. Pašalinti tranzitinį judėjimą iš paties miestelio teritorijos, jei miestelis nedidelis /iki 2000 gyv./, ir nukreipti tą judėjimą į pakraštį, jeigu miestelis didesnis. Tranzitinis judėjimas būna žalingas miesteliams, nes duoda vien tik nuostolių. Jis gadina grindinį, sukelia dulkių, tuo būdu mažindamas higieniškumą ir nieko miesteliams neduodamas. Be to, reikalas mažinti greitį, važiuojant per miestelio teritoriją, pačiam tranzitiniam judėjimui yra žalingas ir nuostolingas. Dėl to, tiesiant naujus plentus ar tvarkant pirmos rūšies vieškelius, tranzitinį judėjimą, kur tatai galima be didelių išlaidų, - nes tas judėjimas pas mus, palyginti, dar nedidelis, - teks nukreipti ne per miestelį, bet pro jį.

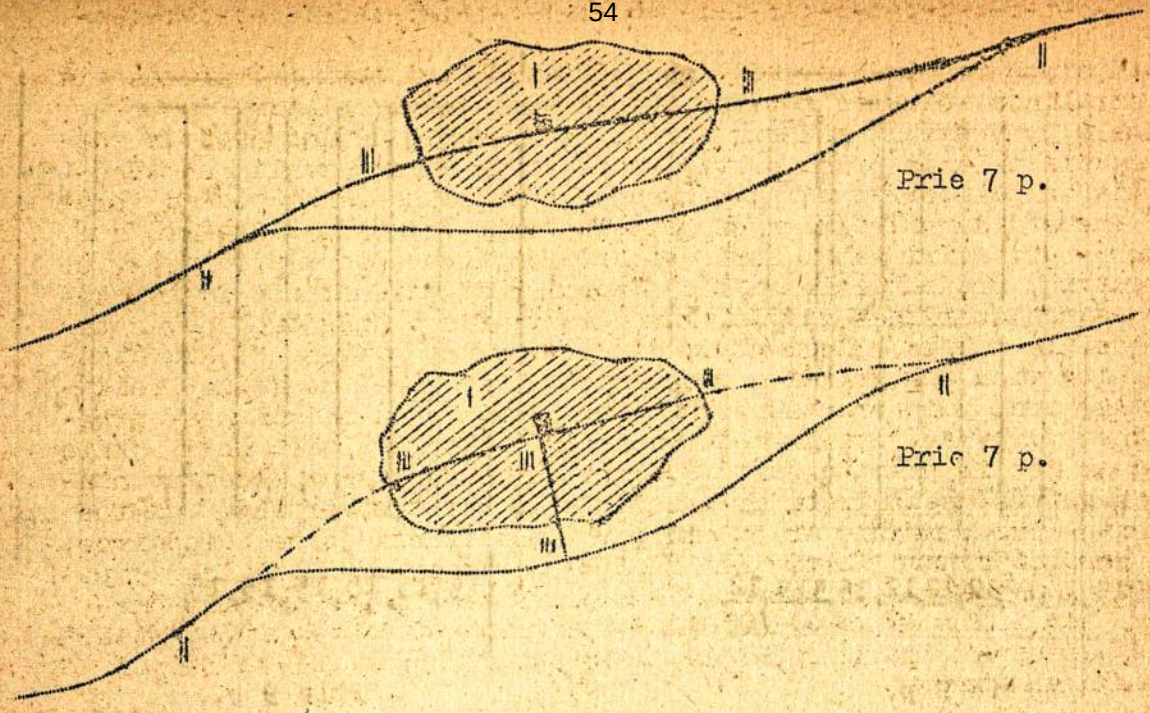
8. Sutvarkyti miestų bei miestelių esamąjį ir ateityje numatomąjį gatvių ir aikščių tinklą. Paprastai miesteliuose iki 2000-2500 gyventojų reikalinga vienos aikštės, sutvarkytos atitinkamai pagal jos dvejopas funkcijas - administracijos ir rinkos. Didesniuose miestuose turi būti suprojektuota antroji aikštė rinkai, parenkant jai centrinę vietą tarp gyvenamųjų kvartalų, tačiau to rajono pakraštyje /ne prie upelio krantų/, ir padarant jai aptarnauti specialią magistralinę gatvę, kad tuo judėjimu nebūtų apsunkinta miestelio svarbiausioji gatvė. Upelio krantų reikia vengti dėl to, kad utilitarinės rinkos funkcijos nesiderina su tos vietos funkcijomis, t.y., būti miesto papuošimu ir pasivaikščiojimo vieta. Parenkant gatvių plotį tarp reguliacinių linijų, reikia turėti galvoje, kad geriau būna siauresnė, bet gerai sutvarkyta gatvė, negu plati, bet blogai sutvarkyta. Tarptautinės gatvių pločiui nustatytos normos

/2,5 m stovėjimo ir 3 m judėjimo juostoms/ turi būti privalomos tik magistralinės reikšmės gatvėms, gyvenamųjų gatvių platumą darant minimalų, nevengiant kai kur daryti ir vienos judėjimo juostos gatvių su aikštelėmis prasilenkti, taip pat ir aklų gatvelių su aikštelėmis jų galuose grynai gyvenamuose kvartaluose, kaip tatai plačiai įprasta daryti užsienyje /miestų žemių įstatymo taisyklių str. 27 turi būti atitinkamai koreguotas/. Per ilguosius kvartalus, vietoj gatvių, projektuotini žalieji takai pėstiesiems; net ir kai kurios esamos skersinės gatvės, kur nėra ypatingo judėjimo, paverstinos tokiais takais. Tiesiant ir šiaip tvarkant gatves, reikia atsižvelgtina vien tik grynai į techninikinius, bet ir į meninius reikalavimus, nes, kaip praktikoje matyti, dažnai būna naikinamos urbanistinės vertybės, pvz., gražus vaizdas į bažnyčią arba kokį kitą viešą ar net ir privatų pastatą. Tvarkant senąsias ar tiesiant naująsias gatves, neužmiršti ir esančių toje vietoje vertingų gamtos elementų, pvz., medžių ar jų grupių, - nenaikinti jų be atodairos, kaip neretai būdavo daroma iki šiol, o įjungti juos į bendrą kompoziciją su užstatymu; apsaugoti ir skyrium stovinčius gražius medžius, net ir tuo atveju, kai jie atsiduria gatvės viduryje, padarant jiems specialias aikšteles, kaip tatai dažnai galima matyti užsienio miestuose.

9. Tinkamiau panaudoti miestų bei miestelių teritoriją, ją suskirstyti į kvartalus ir kvartalus suskirstyti į sklypus. Šį darbą nepaprastai palengvina jau anksčiau minėtasis savivaldybinės žemės rezervas. Kvartalų bei sklypų didumas nustatomas ir jie užstatomi atsižvelgiant į visų be išimties gyventojų interesus. Paprastai, kai nustatoma butų statybos programa, reikia sudaryti palankių sąlygų, kad visi tikrieji miesto gyventojai galėtų įsigyti nuosavybėn savo gyvenamąjį butą, ir tik miesto centre teturėtų būti tam tikras skaičius nuomojamų butų, skirtų nenuolatiniams miesto gyventojams, sakysim, valdininkams ir šiaip įvairių firmų bei įstaigų tarnautojams, kurie mažai tesuinteresuoti turėti nuosavybę tame mieste, kur jie gyvena tik laikinai. Miesto pakraštyje, kur vyrauja žemės ūkis, kvartalai reiktų projektuoti dvigubo platumo, panaudojant jų plotą daržams; ateityje, nutiesus viduryje išilginę gatvę, galėtų būti padaryti jau du normalūs kvartalai, kai to pareikalaus natūralus miesto augimas.

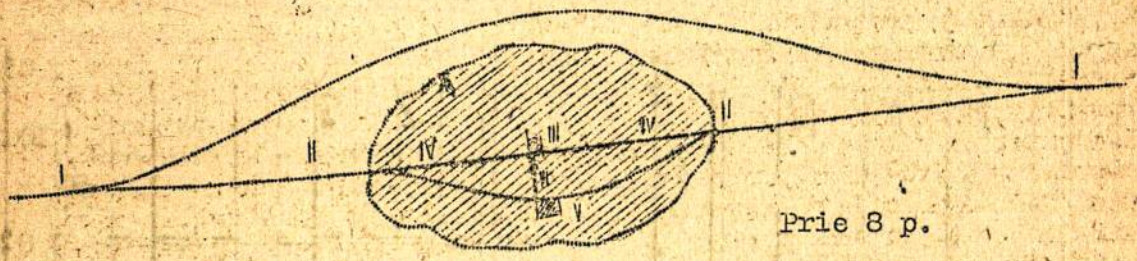
Vykdant miesto kvartalų užstatymą, 100% imtis pavyzdžių iš užsienio negalima, o reikia čia pasirinkti tokius namų tipus, kurie labiausiai atitinka Lietuvos sąlygas, t.y. tradicijas, papročius, klimatą ir t.t. Dėl to, parenkant namų tipus, atrodo, tektų sustoti ties: a/eilinio užstatymo vieno ir dviejų aukštų namų tipu; b/dvigubų namų, turinčių vieną bendrą sieną, vieno ir dviejų aukštų tipu; c/atskirai stovinčių namų - saunamio, vieno ar dviejų aukštų, bet su atskirais butais kiekviename aukšte, tipu. Užsienio gyvenamųjų namų tipas, kai vienas butas eina per du ar net ir per tris aukštus, mūsų krašto mažiems miesteliams yra svetimas ir todėl naudotinas tik didesniuose miestuose.

Sklypų dydžių nustatymui reikia turėti galvoje, kad nuosavo sklypo ploto pakaktųne vien tik namams bei kiemui, bet ir pakankamo dydžio daržui, skaitant po 100 m^2 vienam name gyvenančiam žmogui. Juk praktika parodė, kad tokio dydžio darže galima išauginti tiek daržovių, kiek jų reikalinga vienam žmogui per metus. Bet bulvėms sodinti reikia numatyti papildomųjų plotų tam reikalui tinkamose miestelio dalyse, sakysim, į pietus nukreiptame šlaite ar prie miestelio

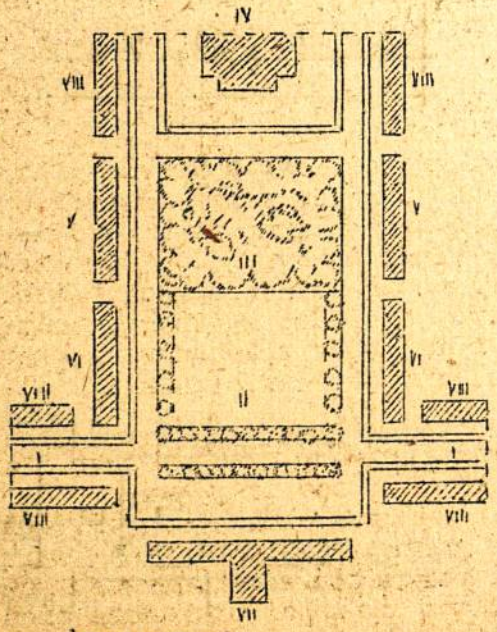

Prie 7 p.

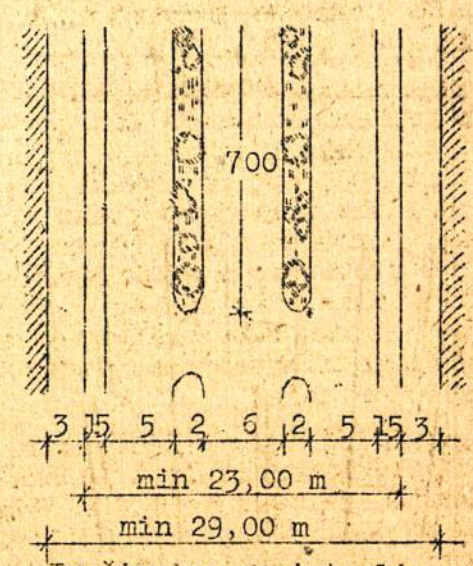
Prie 7 p.

Prie 8 p.

Prie 8 p.

Ivažiavimo magistralės dar grynai gyvenamuose kvartaluose

Prie 9 p.

miesiems klijentams, namų gabaritai užstatymo projektuose galės būti privalomi, nes jie bus jau lengvai įvykdomi, kadangi to rajono užstatymą projektuos ir vykdys, greičiausiai, vienas asmuo.

Ten, kur žemė priklauso daugeliui asmenų, gatvių planą reikia taip sudaryti, kad dažniau gatvių gale būtų uždaras vaizdas, sudarytas kokio nors fasado; be to, ir pačios gatvės ilgis neturėtų būti labai didelis, nes kitaip bus blogas vaizdas ilgos, užstatymo atžvilgiu neužbaigtos gatvės. Toks uždaras vaizdas pasiekiamas gatvių ašies nustūmimu, pvz., kaip kad Augsburgo-Haunstetten Siedlungen /DP Camp/.

Statybos linija neturi būti traktuojama kaip visai nepažeidžiama linija, nes užstatymo projektas yra reikalingas lankstumo visokiems eventualumams, kurių statybos vykdymo metu randasi iš vietos sąlygų. Pvz., jei ant statybos linijos patenka koks nors gražus medis arba, dar geriau, jų grupė, tai naikinti tuos medžius būtų tikras nusižengimas, juo labiau, kad toks anturažas gali tikti namams išryškinti. Toks statybos linijos pažeidimas turi būti specialių organų aptariamas ir, tik esant tikrai svarbiam argumentui, gali būti leidžiamas. Nutarimas turėtų būti daromas kelių asmenų komisijos, nes kitaip, leidimo klausimą sprendžiant, gali pasitaikyti sauvaliavimų.

Atskirų sklypų statybos linijos nustūmimas turėtų būti suderintas tarp savęs taip, kad, sklypus užstatant, statybos linija keistųsi ne prie sklypų sienų, bet sklypo vidury, kitaip sakant, kad nebūtų negražiai atrodančių kaimyninių namų ugniasienių dalių. Žinoma, jei kvartalas užstatomas paskirai stovinčiais namais, to galima ir nepaisyti.

Statybos linijos įstatymas /Baufluchtliniengesetz/ yra vienintelis ginklas statybą tvarkančiųjų organų rankose prieš perdidelį architektų individualizmą, atskiro sklypo užstatymą projektuojant. Dėl to individualizmo daugelyje miestų mes matome taip chaotiškai užstatytas gatves, nors paskiri tų gatvių namai, skyrium imami, ir būtų gražūs, nelyginant kaip kad garsų kakofonijoj pasitaiko atskirų gražių tonų. Tačiau įstatymais architektūra, kaipo meno šaka, negali būti suvaržoma: čia paliekama daug vietos architektoriaus nuožiūrai. Vis dėlto norėčiau priminti, kad architektas, projektuodamas namus, niekuomet neturėtų užmiršti, kad jo namas nėra atskiras tik jo projekto objektas, bet kartu yra viso kvartalo molekulė ar net viso miesto dalelė. Jeigu statybą tvarkantieji organai galėtų kištis į grynai architektūrinius atskirų trobesių klausimus, tai toks kišimasis privestų prie nemažesnių už chaotišką užstatymą blogybių, būtent, prie monotoniškumo, jau nekalbant apie neišvengiamus konfliktus tarp architekto ir miesto inžinieriaus, kuris norėtų statybą tvarkyti, kaip jam patinka, kitaip sakant, norėtų primesti savo skonį kvartalo užstatymui. Dėl to statybos įstatymas turi palikti laisvas rankas, kai sprendžiami grynai architektūriniai klausimai, nustatydamas tik priešgaisrines, higienos normas ir pagaliau statybos liniją. Viešųjų trobėsių architektūrai prižiūrėti, pvz., bažnyčių, turi būti įkurtas specialus organas - meno komisija.

10. Kontroliuoti, kad įvairūs mūsų miestuose bei miesteliuose esantieji architektūriniai ir negausūs urbanistiniai ansambliai nebūtų darkomi, ar netinkamai užstatant gretimus sklypus bei kvartalus, ar "moderninant" aplinkinių namų fasadus, pvz., padarius dirbtinio granito tinką, kaip kad Kauno Rotušės aikštėje. Vilniaus miestui specialiai turėtų būti išleistas įstatymas, kuris leistų miesto ar-

chitektui išvalyti senamiestį nuo netinkamos architektūros namų, darkančių istorinių gatvių vaizdą.

Užstatant kvartalus, o ypač aikštes, turi būti žiūrima, kad tas užstatymas visur, neišskiriant nė gyvenamųjų kvartalų, sudarytų ne vien tik architektūrinius, bet ir urbanistinius ansamblius, suderinant pastatus ne tik tarpusavyj, bet ir su gamtovaizdžiu, pvz., panaudojus ir skyrium stovinčius gražius medžius ar jų grupes. Aplamai, kaip jau nurodyta, kiekvienas gyvenamojoje vietovėje esąs medis turėtų būti paskelbtas šventu daiktu, kad jis būtų leidžiamas sunakinti vien tik tuo atveju, kai vietoj jo galėtų būti sukurtas iš tikrųjų geresnis, nors ir dirbtinis, bendrojo ansamblio elementas.

Ypatingą dėmesį reiktų kreipti ir į bendrąjį miestelio siluetą, kad jis sudarytų harmoniją su aplinkuma, t.y. su reljefu ir flora.

Apipavidalinant atskirų trobesių fasadus, atrodo, nereikėtų užmiršti savotiškos mūsų miestelių "romantikos", kai visi namai prie gatvės turi frontonus.

PASTABOS IŠ DISKUSIJŲ

Baigdamas savo pranešimą apie Lietuvos miestų bei miestelių atstatymą, doc.dipl.inž.K.Kriščiukaitis "Būsimosios Lietuvos" diskusijų ciklo dalyviams padėkojo už malonų dėmesį ir pareiškė: "Kviečiu ko plačiau dalyvauti diskusijose, kad kiek galint plačiau būtų galima ištirti šį taip svarbų ir mūsų kraštui klausimą. Urbanistus kviečiu savo darbe būti visiškai apolitiškus ir bešališkus, tarnauti visų be išimties miestų gyventojų interesams, o ne interesams kokios nors grupės ar net klasės, nes tik tuomet bus įmanoma pasiekti savo tikslo, kuris, anot Aristotelio, apibrėžtinas taip: Miestas yra tam, kad žmonės jame gyventų sveiki ir laimingi". Po to iš dalyvių tarpo gana gyvai, su dideliu susidomėjimu buvo iškelta svarstomuoju klausimu įvairių pastabų, kurios čia toliau trumpai, kaip jas užrašė J.Mikeliūnas, ir pateikiamos. Atsakymas į iškeltąsias pastabas bei klausimus čionai parengtas raštu paties pranešimo referento doc.K.Kriščiukaičio.

KUR GYVENSIME?
KULTŪRINĖS PAŽANGOS IR VISUOMENINĖS GEROVĖS!

PROF.S.KOLUPAILA pastebėjo: Referentas plačiai rėpė urbanizmo klausimą, ir tai natūralu, nes tas klausimas išsiasi su daugeliu kultūrinio gyvenimo sričių. Bet keltinas čia pagrindinis klausimas: Ar Lietuva ateityje gyvens miestuose, ar kaimuose?

Atsiminkime, kad 80% mūsų tautos yra kaimiečiai. Gera tai, kad kaimuose mūsų tauta išliko sveika. Bet bloga, kad savo miestus buvome užleidę svetimiesiems, kurie nei savo turumu, nei sveikumu neprilygs mums. Aplamai, Lietuvoje turėjome nemaža svetimų žmonių ir svetimos dvasios. Tiesa, buvo jų tarpe ir tokių, kurie mums gera yra padarę, bet daugeliui nerūpėjo mūsų tautos reikalai, jie težiūrėjo iš mūsų tik sau naudos.

Esama patogumų mieste, esama jų ir kaime. Ateityje skirtumai tarp miesto ir kaimo ims vis labiau išsilyginti, pvz., kaip Amerikoje, kur labai ištobulėję įvairios susisiekimo priemonės. Amerika viensėdžių nebepalaiko, bet remia grupinę statybą, stengdamasi atskirus ūkius sutraukti į grupes, nes tai naudinga, kai reikia juos aprūpinti vandeniu ir elektra, be to, patogiau įsijungti į susisiekimo tinklą. Maži kaimeliai - idealas. Alguva čia mums yra geras pavyzdys. Lietuvoje vienkiemius tektų telkti grupėmis.

Bet 80% krašto gyventojų kaime negali pasilikti. Reikia jų kaimui, bet taip pat reikia jų pritraukti ir miestui. Tačiau tarp kaimo ir miesto turi išlikti geri santykiai, kaip neblogi jie buvo

pastaraisiais karo laikais. Atsakant, kur Lietuva gyvens, - kaime ar mieste, reikia pasakyti, kad čia ateityje tektų išlaikyti pusiausvyrą tarp būsimųjų mūsų miestų bei miestelių ir sumaniai išplanuotų grupinių kaimelių.

Sunki buvo mūsų valstybės kūrimo ir krašto atstatymo pradžia. 1921 m. Kaunas šimtą kartų savo išvaizda buvo biauresnis už ano meto Maskvą. Burmistras J.Vileišis parūpino iš dano Frandseno miesto išplanavimo projektą. Nuėję kartu su burmistru ten, kur dabar Minties Ratas, radome balą ir durpyną. Be drenažo nė žingsnio negalima buvo eiti prie naujos miesto dalies statybos. Emus gi drenuoti, reikėjo susirūpinti kanalizacija, gatvių išplanavimu, net namų projektavimu ir kitais su tuo susijusiais dalykais. O lėšų stigo, kraštas nebuvo atsigavęs po markės smukimo. Be to, ir visuomenė, neturėdama didesnio kultūrinio subrendimo, neparodė tam darbui gyvesnio intereso. Tai ir liko neįvykdytas iki galo projektas, kad ir gražus. Aplamai, reikia pasakyti, jog urbanizmas glaudžiai siejasi su krašto kultūringumu: kelkime krašto kultūrą, kils ir urbanizmas!

Kas kliudė mūsų urbanizmui? - Ogi mes patys. Per dideli buvome individualistai, pasidavę konservatizmui, prieidami dėl to net iki nesąmonių. Štai, Panemunėje prie Kauno, palei pat Nemuną, kadaise vienas žmogus nusipirko sau sklypą, sumokėdamas tik po kelis centus už kv.metrą. Apsitvėrė tvora ir tapo jame tikras viešpats. Plečiasi miestas, prireikė pagal Nemuną nutiesti kelią. Ir kas: sklypo savininkas niekaip nebeleidžia nugriauti tvoros, reikalauja iš miesto po 20 litų už kv.metrą ir šitaip nori gerai pralobti iš anksčiau padarytos matininko klaidos. Arba vėl: dėl nuolat gatvių sankryžoj atsitinkančių susisiekimo nelaimių buvo gyvas reikalas praplatinti Parodos g-vės kampas ties Vytauto prospektu. Vos žadamo nugriauti medinio namūkščio savininkas tuoj užbėgo "griovėjams" už akių taip, jog nebeįveikė jo nė pati Ministerių Taryba. O savininkas ir toliau ramiai sau žiūrėjo, kaip palangėj daužosi vežimai. Ir kas čia kaltas? - patys savanaudžiai gyventojai, o jiems sutvarkyti nebuvo įstatymo.

Miesto taryboje kartkartėmis gintas visuomenės interesas, bet veikė kažkokios piktos jėgos, ir daugiausia nulemdavo viską vieno asmens interesai. Būta anarchijos, sava kišenė statyta į pirmą vietą.

Tad, tvarkant miestus, vyriausybė visuomenei turėtų duoti ko plačiausių teisių. Turėtų būti teisė, nepaisant sklypo savininko užsispyrimo, paimti jo sklypui, jeigu tai miestui reikalinga, naudinga ir gražu. Vykdant urbanizmo programą, visuomenės gerovė turėtų stovėti priešaky.

GEODEZINIS PLANAVIMAS

PLK.J.ANDRIUS: Miestų tvarkymą trukdė geodezinio krašto išplanavimo stoka, nes neturėta nei atskirų vietovių trianguliacinių planų, nei teodolitinių nuotraukų, nei kitų panašių dalykų. Dėl to, tvarkant miestus, padaryta netikslumų ir išmesta be reikalo pinigų. Iš rusų net Kaunui, kurio, kaip tvirtovės miesto, planai buvo laikomi paslaptyje, - nieko nepaveldėta. O patiems tuojau pasigaminti geodezinių planų buvo neįmanoma, nes stigo tam darbui pajėgų. Be to, nebuvo ir krašto planavimo centro, kuris būtų organizavęs planavimo darbus. Geodezinė Taryba prie Ministerių Tarybos, berods, sudaryta tik 1937 m.

Tik turint krašto geodezinio išplanavimo pagrindus bus įmanoma padaryti atskirų vietovių nuotraukas, įjungiant jas į viso krašto nuotrauką. Vadinas, planuojant miestus, reikia atsistoti ant geodezinio pagrindo, o geodezinis planavimas neįmanomas vykdyti be centrinės krašto planavimo įstaigos.

ATSARGIAU VERTINTI IR LABIAU PASIRENGTI!

AGR.P.ŽUMBAKIS: Agronomų patyrimu, kaimo apgyvendinimas grupinėmis sodybomis nėra racionalesnis už vienkieminį, kur žmogus daug savarankiškiau gali dirbti, kurtis. Grupinės sodybos gal daugiau rūpi toms santvarkoms, kurios žmones norėtų ko greičiausiai suvaryti į kolchozus.

Taip pat perdaug negalima smerkti lietuvių individualizmo. Jis mums, ypač žemaičiams, praeityje padėjo išsilaikyti nesunaikintiems svetimųjų invazijos.

Nesisekė mūsų miestai tvarkyti bei planuoti ir dėl to, kad nepaskirdavo veiklesnių tvarkytojų. Reikėjo sudaryti pajėgesnes miestų tarybas, ir būtų daugelis kliūčių nugalėta. Tai rodo pavyzdžiai: kur buvo energingesnės tarybos, ten padaryta nemaža. Sakysim, Tauragėj, kai statyta skerdykla, lengvai buvo nugalėti privačių asmenų interesai dėl sklypo.

Dejuojama, kad nėra gero miestų tvarkymo be statybos įstatymo. O kodėl negalima jo pradėti rengti jau čia, tremtyje, kur yra susirinkę nemaža inžinierių ir turi atliekamo laiko darbui? Įstatymo projektą turėtume namo parsivežti. Ir daugiau projektų galima dabar parengti, sakysim, kaip lietuviai tikslingiau galėtų būti įkurdinami mūsų miestuose ir kt. Dėl lėšų reikia pripažinti, jog be vidaus ir užsienio paskolos sunku bus išsiversti. Dabar daugelis miestų Lietuvoje bus apgriautų arba visiškai išgriautų. O kas už tai kaltas? Ar mes norėjome karo, ar mes ką užpuolėme? - Jau metas mūsų politikams bei diplomatams pradėti rūpintis, kad karo kaltininkai atsikuriančiai nepriklausomajai Lietuvai atlygintų karo nuostolius. Svarbu būtų gauti natūra: geležies, plytų ir kitos statybinės medžiagos.

PERMAŽAS ATLYGINIMAS IR UNIVERSITETO KALTĖS

DIPL.INŽ. ŽUKAS: Mūsų inžinieriams, kuriems kaip tik reikia rūpintis urbanizmu, tiesioginį darbą kliudė mažas atlyginimas. Su gaunama alga ne tik nebuvo galima įsigyti bibliotekos, reikalingos savo profesijai, bet ir pragyventi be pašalinio uždarbiavimo - be privačių užsakymų ėmimo. Tatai patvirtina ir kai kur pasitaikydavęs kyšių ėmimas. Atlyginimą skirstant, reiktų atsižvelgti ne tiek į stažą, kiek į sugebėjimą: juk būta inžinierių, kurie nė per 20 metų nepadarė pažangos, kai tuo tarpu ne vienas jaunųjų greit juos pralenkdavo.

Yra kaltės ir universiteto, kuris per ilgai marinuodavo studentą, kol šis gaudavo diplomą. Pamiršta, kad diplomas dar inžinieriaus nepadaro, o tik suteikia teisę toliau tobulintis. Permaža svetimų kalbų teišmokė universitetas, o tos kalbos inžinieriui, jo lektūrai yra būtinos. Kai kurie profesoriai savo kursą skaitydavo dar net iš 1863 m. katalogo, ir t.t.

Apskrityse inžinieriai savo kompetencija būtinai reikėtų atskirti nuo apskrities viršininko, kuris nėra statybos specialistas ir dažnai tik kliudo inžinieriams darbą savo nurodymais bei įsakymais. Kol apskrityse statyboms vadovaus apskrities viršininkas, tol tvarkos nebus.

Miestuose sklypų bei namų savininkai mokesčiais buvo jau gana piaunami, daugiau iš jų beišspausti būtų sunku.

LIETUVIŠKASIS STILIUS URBANIZME

DIPL.INŽ.J.KIZLAUSKAS: Vykdant naujuosius mūsų urbanizmo planus, reikėtų neužmiršti daugiau pagalvoti apie lietuviškojo stiliaus klausimą. Iki šiol dažnai tik diletantiškai būdavo bandoma taikyti mūsų liaudies stilių statyboms, tuo tarpu kai užsieniuose, Austrijoje ir čia, ryškiai pastebime kultivuojant tam tikrą vietinį stilių. Stiliui formuotis nemaža įtakos turi gamta ir kraštovaizdis, taip pat jame atsiliepia tautos būdas.

Po karo, vokiečiams ir rusams išnaikinus mūsų miškus, statyboje turės vyrauti plyta; pagal tai turėtų būti atliekami statybos planavimai ne tik miestui, bet ir kaimui. Ūkių sodybas galima sukilnoti kur patogiau susisiekimo ar kitais atžvilgiais, bet tas sodybas jungti į grupes pas mus nėra pagrindo. Mūsų ūkių sodybos turi skirtingumo nuo kitų kraštų ūkių sodybų; įdėmiau stebėdami, ir čia galime rasti lietuviškumo bruožų.

CENTRALIZACIJOS REIKALAS, ETIKA

DIPL.INŽ.Č.TAMAŠAUSKAS: Pas mus centrinės įstaigos krašto statybos planavimui bei tvarkymui buvo: Vyr.Statybos Inspekcija, Susisiekimo Ministerija, Žemės Ūkio Ministerija ir Žemės Ūkio Rūmai. Statybos Inspekcija pati nieko konkrečiai negalėjo veikti, nes ji buvo Vidaus Reikalų Ministerijos žinioje ir neturėjo savarankiškumo. Čia taip pat būdavo daug biurokratizmo: dėl paprasto namo nugriovimo, pvz., Kaune byla trukdavo net keletą metų ir kartais dėl menkniekių turėta daug rūpesčių. Ž.Ū.Rūmai savo techniškiniu svoriu irgi buvo nepajėgūs.

Inžinierių kongrese iškeltas sumanymas Technikos Rūmams steigti, kurie vieningai turėtų rūpintis krašto atstatymu - statybomis, miestų planavimu, architektūra, taip pat energijos reikalu ir kt. Kaip tą įstaigą pavadinti, pagaliau nesvarbu, o tik svarbu, kad ji būtų.

Teko dirbti savivaldybės įstaigoje, perėmus pareigas iš kito inžinieriaus. Pirmiausiai buvusieji klijentai ėmė tuoj lankytis su "pakietėliais". Mat, jam pačiam projektus gaminant ir tvirtinant, nesunku būdavę ir įgyvendinti, o iš to ir pasipelnyti. Tai smerktinas dalykas. Aplamai, čia iškyla etikos reikalas, kuris taip pat svarbus inžinieriams.

Lėšų galima būtų surinkti iš įvairių prabangos prekių pridedamųjų rinkliavų.

PROTEKCIJOS. KAIMO TVARKYMAS

DIPL.INŽ.PLK.J.ŠIMOLIŪNAS: Visoki "kromeliai" kliudė darbą, ir į tai reikia atsityje atkreipti dėmesį. Būdavo, atsiras koks nors

tipelis - kaip nori, taip ir įvykdo. Blogiausia, kad net ir inžinieriai, vadovaujamose vietose sėdėję, tuos "kromelius" proteguodavo. Miestų inžinierių pareiga vykdyti ir kontroliuoti, o ne biznį varyti. Jeigu jis miesto inžinierius, tai tame mieste negali imtis projektavimo ir savo projekto realizavimo.

Numatomoji centrinė krašto atstatymo įstaiga turėtų priklausyti tiesiog Respublikos Prezidento žiniai. Jeigu, skirstant lėšas atskirų ministerijų statyboms, leidžiama toms ministerijoms pačioms ir statybas vykdyti, tai pasidaro chaosas.

Ir kaimuose, kai ateis laikas, turės atsirasti geri keliai, elektra, vandentiekis. Dėl šių dalykų čia grupinė statyba būtų naudinga, todėl negalima, daugiau neapgalvojus, iš anksto smerkti kaimų grupinių statybų. Pačiuose ūkiuose reiktų praplatinti sodybas, gyvenamuosius namus atitraukiant nuo tvartų, o ūkio trobėsius sustatant arčiau kitas kito. Gaisrų pavojus mažės, kai ims nykti šiaudiniai stogai ir įsigalės mūrinė statyba.

KAIMO IR MIESTO PUSIAUSVYRA

DIPL.PDG.C.SURDOKAS: Prieš šį karą ryškiai galėjai pastebėti, kad kaimo ekonominis gyvenimas, ypač nuo 1930 V.D. metų, stovėjo vietoje arba net smuko, o miestai augo ir puošėsi. Ūkininkai negalėjo išsimokėti skolų, o Žem.Bankas nežinojo, kur investuoti kapitalus. Ūkininkas negalėjo pasistatydinti reikalingiausio trobesio, o Kaune dygo rūmai. Ūkininkas ir darbininkas gyveno primityviai, o miestietis, ypač išponėjęs valdininkas, buržuazėjo. Tiesa, gal ir buvo reikalinga užsienio akyse turėti reprezentacinį miestą ir dirbtinai rodyti savo pažangą, bet... Ar tai buvo natūralu ir sutiko su visos šalies kultūriniais siekimais ir ekonominėmis išgalėmis?

Kada grįšime namo, daug kur nerasime ne tik miestų, bet ir kaimų. Viską reikės iš naujo atstatyti. Būtų skaudu, jeigu senoji klaida pasikartotų, vėl viską pradedant nuo antro galo - nuo miesto.

Mūsų krašto pagrindas - žemės ūkis. Kai tas ūkis klestės, klestės ir miestai. Tad miestų planavimas būtinai turi būti įjungtas į bendrąjį krašto planavimą. Atsikuriančios nepriklausomosios Lietuvos vyriausybės pirmasis uždavinys - sudaryti planą žemės ūkio atkūrimui, o su tuo gretimais turi racionaliai eiti ir miestų atkūrimas. Be abejo, tuo neturėtų būti trukdoma miestų planavimo projektavimui, kuris galėtų būti atliktas ir tuojau pat; bet vieną reiktų visados turėti galvoje, kad urbanizmas tėra tik viena viso krašto kultūrinio ir ūkinio gyvenimo problema, kurios realizacija tegali būti vykdoma visų kitų svarbiųjų problemų derinimu.

Bus daug painiavos dėl nuosavybės denacionalizacijos. Šiaip ar taip, paprastu skelbimu neatšauksi įvairių bolševikinių ar nacinių potvarkių padarinių. Reikės ir naujai kai kas pertvarkyti. Taip pat reikės stropiai sekti, kad susidariusia naująja ekonomine konstelliacija nepasinaudotų įvairaus plauko spekuliantai, kurie, ir tautai merdint, paviršėlius graibėsi; sekti, kad būtų rastas koks nors išlyginamasis mastas tarp tų, kuriems dėl karo viskas žuvo, ir tų, kurie išliko mažiau paliesti ar visiškai nepaliesti.

Dėl nesveikos kaimo ir miesto ekonominės pusiausvyros, skurstant ūkininkui bei darbininkui ir išponėjant krašto vadovaujamam luomui, buvo jau žymi žaizda beatsiverianti tautos organizme - tam tikra

socialinė nelygybė. Ją mes aiškiau pajautėme, kai papūtė vėjai iš Rytų, ir tik vėliau žmonės praregėjo, kad svetimieji mums išganymo neatneša. Būsimoji nepriklausoma demokratinė Lietuva, tur būt, nebedarys klaidos, kad dėl nesveikos kaimo ir miesto pusiausvyros krašte įsigalėtų socialinis nelygumas, pavojingas tautos ir valstybės egzistencijai.

PRELEGENTO ATSAKYMAS

DOC.DIPL.INŽ.K.KRIŠČIUKAITIS: Gerb.prof.Kolupaila nurodė, kad pranešimas buvo perplatus. Tai teisybė, bet visi iškeltieji dalykai taip yra susiję su urbanizmu, kad jų negalima buvo nepaminėti. Žinoma, pačią temą galima buvo suskirstyti į dalis, pvz.: urbanizmo ekonominė pusė, jo meninė pusė ar kita kokia, bet tuomet toji problema nebūtų vispusiškai aptarta ir išnagrinėta. Mano gi uždavinys buvo kaip galint nuodugniau ją, tą problemą,nušviesti.

Į klausimą, ar lietuviai gyvens miestuose ar kaimuose,dabar atsakyti negalima ne tik šioje auditorijoje, bet ir apskritai ištrėmime. Tik padarius krašto išplanavimą, galima bus į šį klausimą duoti atsakymas. Dėl to aš ir nurodžiau savo pranešime, kad miestų planavimas be krašto planavimo iš viso neįmanomas.

Negaliu sutikti su teigimu, kad Amerikos pavyzdys grupuoti sodybas būtų sektinas ir Lietuvoje. Juk vis dėlto nesiskaityti su individuliu lietuvių charakteriu bei papročiais nepriderėtų, dėl to kartais ir technikas turi nusileisti prieš tradicijas, jei,žinoma, tos tradicijos nėra žalingos pažangai, o to kaip tik ir nėra Lietuvoj. Tvirtinti, kad tik lietuviškasis individualizmas kliudė miestų planavimui, būtų per drąsu. Čia kaltas ne jis, bet žema urbanistinė kultūra, kuri kaip tik gali būti priežastis tokių egoizmo pasireiškimų, kaip kad yra buvę Panemunėje. Teisiškai kalbamasis pilietis buvo teisus, nes gi statybos įstatymas buvo jo pusėje. Čia kaip tik yra dar vienas įrodymas, kad neatidėliotinai reikia parengti naują statybos įstatymą.

Mūsų miestai kraštui buvo svetimi dėl to, kad lietuviai dėl įvairių istorinių priežasčių iš viso buvo nustoję domėtis amatais bei prekyba. Ateityje būtinai teks pakeisti savo pažiūras į amatus bei prekybą, ir tai turės būti atlikta ne privačia iniciatyva, bet valstybiniu mastu, kaip kad mano pranešime jau buvo nurodyta. Kai pasiseks miestus atlietuvinti, savaime pagerės ir santykiai tarp kaimo ir miesto, kuris kaimui taps suprantamesnis ir savo dvasia artesnis.

Frandseno projektas, galima sakyti,buvo "bėdos projektas", sudarytas be jokių davinių, reikalingų rimtam projektui sudaryti. Dėl to reikia apgailestauti, kad jis iš viso buvo pradėtas vykdyti. Juk jau prieš pradedant jį vykdyti buvo aišku, kad monumentalinių valstybinių įstaigų trobesių toje vietoje nestatys, dėl to nereikėjo radialinės sistemos plano vykdyti, nes ši sistema mažiems trobesiams statyti nevisai tinka.

Naujasis miestų žemėms tvarkyti įstatymas padarė galą atskirų savininkų sauvaliavimui, bet, deja, ne dėl mūsų kaltės šiuo įstatymu veik neteko pasinaudoti.

Visiškai pritariu gerb.profesoriui, kad, vykdant urbanizmo programą, visuomenės interesus reiktų statyti aukščiau atskirų asmenų interesų. Juo labiau, kad, nemokamai imant iš žemės savininko

iki 30% jo turimos žemės vertės,visai nenusižengiama prieš nuosavybės teisę, konstitucijos paragrafais apsaugotą. Juk perplanavimą įvykdžius, tas sklypo savininkas ne tik kad nenukentėtų, bet priešingai - net pasidarytų turtingesnis, negu prieš žemės sutvarkymą, neatsižvelgiant į tai, kad jisai savo darbu prie to ir neprisidėjo.

Labai džiaugiuos, kad matavimo specialistai /p.Andrius/ visiškai palaiko mano nusistatymą dėl centralizuoto matavimo darbų organizavimo reikalingumo.

Pritariu p.Žumbakiui, o ypač dėl paskolos reikalingumo planavimo darbams organizuoti. Tikrai, paskolų baimė turi būti nugalėta, nes tiksliai sunaudotą paskolą visucmet bus lengva grąžinti.

Sutinku su kol.Žuku dėl mažų atlyginimų reikalo, tačiau negaliu sutikti visai su universiteto apkaltinimu. Kol.Žukui, matyti, nėra žinoma, kokius nepaprastus sunkumus universitetui teko nugalėti pirmajame savo gyvavimo dešimtmetyje. Juk Lietuvoje tais laikais ne tik kad nebuvo profesorių - profesionalų, bet ir šiaip inteligentinių jėgų labai stigo. Aš, buvęs tais laikais studentu,visiškai suprantu, kad pasiekti tai, kas kitur buvo pasiekta tik per šimtmečius, per 20 metų negalima. Tik keliolikos entuziastų žmonių dėka vis dėlto galima didžiuotis pasiektais rezultatais. Juk profesoriai savaime neatsiranda, juos tik laikas gali parengti,darant atranką iš gabesniųjų diplomantų. O tai beveik visada ir buvo daroma, kai parinkdavo asistentus, iš kurių tarpo daug kas jau yra pasiekęs ir profesoriaus laipsnio. Palyginę paskutinį dešimtmetį su pirmuoju, pastebėsime neabejotiną pažangą. Taigi, manau, taip pulti universitetą nebuvo pagrindo. Tiesa, diplomas inžinieriaus dar nepadaro, tačiau tas faktas visai neturi būti nepakankamo diplomanto parengimo priežastis. Žinoma, čia gali būti diskutuotinas mokslo planų klausimas, t.y., ar inžinierius turi būti išleidžiamas siauros specialybės, kaip Vakarų Europoj, ar jis turi būti enciklopedistas, kaip kad buvo caristinėje Rusijoje. Manyčiau, kad mes turėtume imtis aukso vidurį Lietuvos sąlygomis.

Visai sutinku, kaip ir esu nurodęs, kad inžinieriai turi būti išskirti iš apskrities viršininkų priklausomybės. Juk dviem ponams tarnauti negalima.

Visiškai pritariu kol.Kizlauskui stiliaus reikale.Tačiau stilių sukurti nėra taip jau paprasta. Juo labiau, kad mūsų liaudies meno formos taikomos medžiui, o po karo, atrodo, mes turėsime reikalo beveik vien su mūro statyba. Be abejo, reikia apgailestauti, kad, kaimus skirstant viensėdžiais, daug kur buvo sunaikinta vertingos medžiagos. Ši klaida, kiek įmanoma, turėtų būti atitaisyta.Būtų galima tam reikalui įsteigti prie centrinės statybos priežiūros įstaigos specialų skyrių.

Paliesdamas kolegų Tamašausko ir Šimoliūno padarytąsias pastabas, turiu nurodyti, kad iš tikrųjų nusižengimų etikai buvo labai daug. Su tuo reiktų visu griežtumu kovoti, svarbesniu atveju net atimant tam tikram laikotarpiui teises, arba net ir visai atimant, jei nusižengimas virs recidyvu. Privalu kovoti ir su perdėtu biurokratizmu, kuris daug kur kliudė produktingam darbui.

Apdėjus prabangos prekes mokesčiais, daug lėšų nesurinksime. Bet geriau mažai, nekaip nieko.

Palaikau ir p.Surdoko iškeltuosius klausimus. Iš tikrųjų,urbanizme negali būti progreso, jeigu nebus išlaikyta ekonominė ir aps-

kritai kultūrinė pusiausvyra tarp miesto ir kaimo, pvz., kaip kad yra TSRS, arba jei jis bus dirbtinis, pvz., kaip kad Brazilijoj. Tačiau negaliu sutikti su tuo, kad kaimas buvo visai jau užmirštas. Čia daug kur būdavo paties ūkininko kaltės, kad jis gaunamąją paskolą nevisur tikslingai sunaudodavo. Ateityje, atrodo, turėtų būti įsteigtas specialus organas tam reikalui prižiūrėti. Nereiktų taip pat pamiršti ir vyriausybės primokėjimų ūkininkams už bekonus ar kitas prekes.

Toliau, ar statyba buvo vykdoma vien tik miestuose? Toli gražu ne. P. Surdokas, tur būt, bus pamiršęs pieninių, mokyklų ir kitų trobesių statybą kaimuose. Žinoma, reikia laikyti dideliu apsileidimu, kad nesirūpinta butų statyba kaimo darbininkams bei kumečiams. Ateityje šis reikalas neatidėliotinai tvarkytinas.

Išponėjimas yra žemos kultūros padaras, todėl kovoti su juo galima keliant kultūrą. Jau mokyklos suole vaikams reiktų skiepyti dvasią kovai su tamsumu. Tuo būdu ir mūsų kaimas vis labiau eis šviesyn.

URBANIZMO PROJEKTO SUDARYMO EIGA

/PRIEDAS/

Turint galvoje visus planavimo principus, kuriuos galima rasti kiekviename urbanizmo vadovyėlyje, urbanistiniam darbui galima sudaryti tokią programą: I. Pagrindinės medžiagos rinkimas ir jos sutvarkymas. II. Pagelbinės medžiagos rinkimas, jos sutvarkymas ir analizė. III. Padarytos analizės sintezė, arba projekto sudarymas. Čia toliau aptarsime kiekvieną programos punktą skyrium.

I. PAGRINDINĖ MEDŽIAGA IR JOS TVARKYMAS

Pagrindinę medžiagą urbanistiniams darbams sudaro žemėlapiai bei geodezinės nuotraukos, būtent:

a/ Krašto žemėlapis. Pageidautina 1:400.000, bet galima pasitenkinti ir mažesnių mastelių žemėlapiais. Iš to žemėlapio nustatoma projektuojamojo objekto padėtis krašte ir jo ryšiai su kitomis apgyvendintomis vietovėmis, atsižvelgiant į bendrąjį krašto planavimą ir į padėties objekto didumą. Mažesniems objektams šis žemėlapis nereikalingas.

b/ Topografinė projektuojamojo objekto apylinkės nuotrauka, min. 1:25.000, o norm. 1:10.000, bent iki 10-15 km spinduliu aplink objektą. Iš tos nuotraukos nustatomas projektuojamojo objekto įtakos zonos didumas ir pagrindinis kelių tinklas.

c/ Projektuojamojo objekto geodezinė nuotrauka masteliu 1:2000, o min. 1:5000, su horizontalėmis kas 1,0 m, ogi kalnuotose vieto-

se kas 2 ar net ir 5,0 m su visais esančiais trobesiais, nuosavybių sienomis, apželdinimais ir pan. Ši nuotrauka turi apimti nevien tik dabartinį projektuojamojo objekto plotą, bet ir artimesnių apylinkių iki bent 0,5-1,0 km spinduliu aplink tą plotą.

Kai nėra tokio mastelio nuotraukų, provizoriniam projektui sudaryti galima pasitenkinti 1:10.000 nuotrauka, padidinus ją iki 1:5000 ar net iki 1:2000, be to, naudojant aero nuotraukas ir tikrinant vietoje svarbesnes nuotraukos dalis.

Projektuojamojo ploto dabartinio stovio nuotrauka išbraižoma juodu, tačiau labai praskiestu, tušu vatmane, horizontalėms naudojant "sjenos" spalvą.

Toji nuotrauka naudojama paskui galutiniam projektui užfiksuoti; joje bus matoma ir esamoji padėtis, todėl labai vaizdžiai matomi padaryti pakeitimai.

II. PAGELBINE MEDŽIAGA

Pagelbinę medžiagą sudaro įvairūs duomenys apie projektuojamąjį objektą, pvz., istorija, topografija, ekonomika, klimatas, demografija ir pan. Tos medžiagos rinkimui galima sudaryti tokį planą:

1. Istoriniai vietos duomenys

Tuos duomenis renkant, nereikia ignoruoti legendų ar net ir senų vietos žmonių pasakojimų. Tačiau į juos reikia žiūrėti kritiškai, stengiantis archyvuose ar bibliotekose iš juose esančių knygų bei dokumentų surasti kokių nors duomenų, kurie patvirtintų tų pasakų ar legendų tikrumą.

Projektuojamojo objekto plote tyrinėjamos saugotinos vietos, pvz., piliakalniai, istoriniai griuvėsiai ir t.t., iš tame plote esančiųjų pastatų išskiriami tie, kuriuos projektavimo eigoje dėl kokių nors priežasčių negalima bus griauti. Jei objektą sudaro koks nors senas miestas, tai nustatomas jo atsiradimą paskatinęs elementas, geografinis ar žmonių sukurtas; nustatoma istorijos įtaka miesto plane, nes yra pageidautina, kad pagrindiniai miesto bruožai ar plano charakteris nebūtų sunaikinti perplanavimo eigoje.

Visi šie istoriniai duomenys sutvarkomi aiškinamojo rašto forma, suskirstant juos pagal svarbumą, ypač nustatant tuos duomenis, kurie turės įtakos objekto planavimui.

2. Geografiniai, topologiniai ir geologiniai vietos duomenys

Šie duomenys renkami pačioje vietoje ir iš žemėlapių, nustatant projektuojamojo objekto padėtį /iš žemėlapio 1:400.000/, pagrindinių esančių kelių tinklą, įtakos zonos didumą, tereno charakterį, fauną ir floną ir, pagaliau, žemės gelmių charakteristiką ir gruntų atsparumą. Šie duomenys sutvarkomi aiškinamojo rašto forma, sudarant įvairias schemas, iš kurių svarbiausios yra šios:

a/ Schema, sudaroma iš krašto žemėlapio, dažniausiai spalvotais pieštukais, kalkėje, kurioje atvaizduojamos vietovės padėtis krašte, susisiekimo magistralės ir gravitacijos kryptys bei įtakos ribos.

b/ Schema, kurioje nurodoma gelmių charakteristika, pvz., molis, smėlis, žvyras, durpės, pelkės, pramonei naudingos žaliavos klodai ir pan., kartu nurodant ir grunto tinkamumą statybai, suskirstant

plotą į dalis pagal grunto atsparumą bei savybes, pvz., labai geras, geras, vidutinis, blogas ir labai blogas. Ši schema gali būti sudaryta irgi naudojant spalvotus pieštukus arba įvairiai štrichuojant atskirus plotus.

3. Hidrologiniai ir klimatologiniai vietos duomenys

Šie duomenys renkami pačioje vietoje ir metereologijos stotyse. Juos renkant, nustatomi vandenų horizontai, jų svyravimai, užliejamieji plotai, pelkės, kartu ištiriant ir grunto vandens stovį, vėjų kryptis, jų dažnumą, kritulius, temperatūros svyravimus, saulės apšvietimą, nustatant tokias vietas, kuriose negalima gauti bent minimalaus tiesioginiais saulės spinduliais apšvietimo.

Surinktą medžiagą tvarkant, sudaromos atitinkamos schemos ar diagramos, pvz., vadinamoji vėjų rožė, kurioje poliarinėse koordinatose atvaizduojamas vėjų dažnumas 8 svarbiausiomis kryptimis /objektas yra koordinatų pradžioje/.

4. Demografiniai vietos duomenys

Šiuos duomenis renkant, plačiai naudojama vietos statistika. Iš jos nustatomas gyventojų skaičiaus svyravimas per praėjusius 15-20 metų, vidutinis natūralaus prieauglio %, imigracijos ir emigracijos didumai ir priežastys praeityje.

Be to, nustatomas dabartinis gyventojų tankumas /žm./ha/ atskiruose rajonuose ar kvartaluose, sudarant diagramas ar schemas, pvz., tokias, kuriose tankumas pažymimas taškais, pagal jų skaičių 1 cm^2 plano.

Taip pat apskaičiuojamas ir spėjamasis gyventojų prieauglis ir bendras jų skaičius po 20-25 metų, atkreipiant dėmesį nevien tik į praeitį, bet ir į ateities perspektyvas pagal krašto planavimą.

5. Esamų trobėsių balansas

Čia nustatomas įvairių esamų trobėsių skaičius, jų rūšis ir stovis, jų padėtis projektuojamojoje teritorijoje.

Ypač kruopščiai reikia surinkti duomenis apie gyvenamuosius namus, jų stovį ir tinkamumą toliau naudotis jais, nustatant dabartinio gyvenamojo ploto sumą ir kiek to ploto tenka vienam žmogui, vidutiniškai, visoje teritorijoje ir, atskirai, kiekviename kvartale, sudarant atitinkamas diagramas, schemas ar tabeles, kartu nustatant esamai padėčiai užstatyto ploto %%.

6. Esamų inžinierinių įrengimų balansas

Čia nustatoma ir aprašoma: gatvių grindimų rūšys ir plotai, vandentiekio esamas tinklas ir jo stovis, kanalizacijos esamas tinklas ir jos stovis, tiltai, užtvankos, apsaugos pylimai ir pan. inžinieriniai įrengimai. Reikalui esant, sudaromos atitinkamos schemos.

7. Esamos pramonės balansas

Čia nustatoma: esamos pramonės rūšys, metinė produkcija, žaliavų šaltiniai, plėtimosi galimybė, ištiriant kartu ir naujų pramonės įmonių steigimo galimybę ateityje, atsižvelgiant į bendrąjį krašto planavimą.

8. Administraciniai-juridiniai duomenys

Čia nustatoma: dabartinis administracinis plotas, jo didėjimo etapai ir to didėjimo kryptys. Kartu nustatomi miestui ir privatiems asmenims priklausančių plotų dydis, sienos ir padėtis, jų valdymo teisės ir tų plotų naudojimo būdai, pvz., ar tie plotai yra užstatyti, ar naudojami kitam kuriam tikslui, kaip sodams, daržams ar žemės ūkiui ir pan. Visi šie duomenys irgi sutvarkomi aiškinamojo rašto forma, pridedant prie jo schemas bei tabeles.

Surinkus visą pagelbinę medžiagą, reikia ją sutvarkyti pagal svarbumą planavimo darbui, t.y., reikia padaryti jau anksčiau minėtą surinktų duomenų analizę, kad vėliau iš tos analizės galima būtų padaryti sintezę, t.y., patį projektą.

III. PROJEKTO SUDARYMAS

Pats projektavimo darbas vykdomas pagal tokią programą: 1.Miesto tipo ir ploto nustatymas, 2.Zoningo projektas, 3.Generalinio plano projektas, 4.Detalaus planavimo projektas, 5.Miesto įtakos zonos planavimo projektas ir 6.Aiškinamasis raštas. Čia toliau aptarsime kiekvieną programos punktą skyrium.

1. Miesto tipo ir ploto nustatymas

Pagal surinktus davinius ir atsižvelgiant į krašto planavimą, nustatomas projektuojamojo miesto tipas, t.y., ar jis bus pramonės, žemės ūkio, administracinis, įgulos ar kokių kitų funkcijų miestas.

Po to, atsižvelgiant į miesto tipą, nustatomas jo gyventojų skaičius projektuojamajam periodui, t.y., po 20-25 metų, suskirsčius tą laikotarpį 5 metų tarpais. Mat, nė vienas projektas negalės būti įvykdytas iš karto, be to, toks jo įvykdymas bus ir netikslus, nes visai nebus reikalo turėti iš karto pastatytą miestą tokiam gyventojų skaičiui, kuris normaliai turės būti tik po 20-25 metų.

Dėl to projekto vykdymas ir suskirstomas etapais, dažniausiai 5 metų laikotarpiais. Toks vykdymo suskirstymas etapais teigiamai atsiliepia ir į lėšų klausimo išsprendimą, nes paprastai dėl tos priežasties būna daug lengviau suprojektuoti miestą, nekaip paskui tą projektą įvykdyti.

Bendrą gyventojų skaičių nustačius /pagal sudėtinių %% formulę ir pagal sumanymą, jei mieste bus įkurta kokia nors nauja pramonė/, jie suskirstomi pagal amžių, t.y., vaikai ir suaugę, ir profesiją, nustatant kartu ir apytikrį šeimų skaičių, nes nuo to pareina butų bei sklypų didumai ir jų skaičiai, o nuo vaikų skaičiaus priklauso mokyklų ir kitų specialių trobėsių dydis ir jiems reikalingų sklypų dydžiai.

Gyventojus skirstant profesijomis, naudojamąsi esama toje vietoje statistika. Jei jos stinga, tai tas skirstymas atliekamas pagal analogiją su kitomis panašiomis vietomis arba net tiesiog pagal savo nuomonę, pagrįstą kokiais nors stipriais argumentais.

Šeimos dydis imamas pagal iš statistikos nustatytąjį vidurkį, pridedant prie jo 1 prie šeimos gyvenantį viengungį. Aplamai laikoma, kad viengungiai sudaro iš viso apie 20% suaugusiųjų gyventojų, tačiau šiam klausimui reiktų dar tolimesnių tyrinėjimų.

Tokį gyventojų suskirstymą padarius, parenkami įvairių tipų gyvenamųjų namų ir kitų trobėsių skaičiai, taikant principą - vienai šeimai atskiras butas ir, atsižvelgiant į juos, sklypų dydžiai.

Sudėjus visų sklypų plotus, gausime viso miesto netto plotą, o pridėjus prie jo tam tikrą % gatvėms ir aikštėms /apie 20-25%/ ir žaliajam plotui /apie 10-15%/ gausime jau apytikrį brutto plotą, neskaitant specialaus pramonės rajono ploto, kurio dydis nustatomas atskirai pagal pramonės rūšį, ir specialių susisiekimo įrengimų, pvz., geležinkelių, užimamo ploto, kurio didumas irgi nustatomas atskirai, kiekvieną kartą bendradarbiaujant su tos šakos specialistais.

Pagal miesto didumą nustatomas jo branduolio ir kitų dalių min. tankumas, o pagal nustatytus atskirų dalių plotus ir jų gyventojų skaičius padaromas tų atskirų miesto dalių tankumų patikrinimas, kad tie tankumai neišeitų permaži, įvedant priešingu atveju atitinkamas korektūras plotuose ar gyventojų skaičiuose.

Tikrasis brutto plotas gaunamas jau tolimesnio projektavimo eigoje, nustačius tiksliai specialių įrengimų plotus, sakysim, geležinkelių, sporto aikštynų ir pan. plotus.

Visi šie projektavimo daviniai sutvarkomi aiškinamojo rašto forma, tekste pridedant schemas, tabeles ir kt.

2. Zoningo projektas

Šitame projekte turi būti parodyta: gatvių, kelių ir geležinkelių tinklas ir atskirų plotų rūšys pagal jų paskirtį, pvz., plotai pagal užstatymo tipą, daržams naudojami plotai ir t.t. Dėl to zoningo projektas dažnai vadinamas dar ir plotų suskirstymo ar naudojimo projektu bei planu /Flaechenverteilungsplan/.

Šiame projekte atskirus plotus galima žymėti atskiromis sutartinėmis spalvomis arba naudojant įvairius štrichavimo būdus. Be to, jame nurodomi atskiri vykdymo etapai, nustatant tų etapų terminus. Dėl to galutinis zoningo projektas sudaromas kartu su generalinio plano projektu ir yra glaudžiai su juo surištas. Zoningo projektas sudaromas 1:2000 masteliu, dažniausia kalkėje.

3. Generalinio plano projektas

Šis programos punktas sudaro svarbiausiąją urbanistinio darbo dalį. Projektas atliekamas 1:2000 masteliu, dažniausiai Watmano popieriuje juodu bei spalvotu tušu ir akvarele, tiksliai prisilaikant mastelio ir galutinio, atitinkamų įstaigų patvirtinto, kompozicijos eskizo.

Šiame projekte parodoma: gatvių statybos, reguliacinės ir važiavimo dalies ribos /linijos/, kvartalų paskirtys, sklypų sienos, apstatymo rūšys ir gabaritai /kartais nurodomos tik užstatymo juostos, t.y., tarpas tarp dviejų statybos linijų, nudažant jas šviesesne spalva, negu kito kvartalų ploto spalva/, viešieji trobesiai, pramonės ir susisiekimo įrengimų plotai /be detalaus jų planavimo/, žalieji plotai, suskirstant juos rūšimis, sporto įrengimai, vandenys, paplūdymiai ir svarbieji inžineriniai įrengimai.

Kaip ir kiekviename projektavimo darbe, prieš projekto sudarymą padaromas eskizas, dažniausiai keletas varijantų. Eskizo sudarymo darbe prisilaikoma tokios darbotvarkės: analizuojant surinktus pagrindinės ir pagelbinės medžiagos duomenis, daromos pagrindinės

išvados kompozicijai, pvz., iš numatomų ar jau esančių kelių krypties galima numatyti miesto būsimojo plano formą ir jo griaučius, nes toji forma labai pareina nuo būsimojo judėjimo vystymosi tendencijos: miestas augs svarbiausiojo judėjimo kryptimi, žinoma, jei vietos sąlygos leis tatai padaryti.

Pats eskizavimas daromas pieštuku kalkėje, uždėjus ją ant dabartinės padėties geodezinės nuotraukos 1:2000 masteliu. Bet prieš tai naudinga bus 1:25.000 masteliu sudaryti principines atskirų rajonų grupavimo bei surišimo schemas, išaiškinus tuo būdu pagrindinę plano idėją - jo pagrindinius griaučius, iš dalies jau paaiškėjusią surinktos medžiagos analizavimo procese.

Eskizavimo darbe niekuomet nereikia iki galutinio projekto baigimo naikinti kompozicijos eigoje sudarytus eskizus, nes labai dažnai projektavimo eigoje tenka pasinaudoti atskirais kai kuriais atskirų eskizų fragmentais, pvz., kokios nors aikštės planavimo idėja. Dėl to patartina, atskirus eskizus sudarant, nesinaudoti trintuku, o vietoj to geriau uždėti naują kalkę, nenaikinant senos.

Eskizavimo eigoje gautas galutinis eskizas ir jo varijantai pristatomi atitinkamoms įstaigoms principiniam patvirtinimui. Gavęs tokį patvirtinimą, varijantas panaudojamas generalinio plano projekto sudarymui.

Sudarytasis generalinio plano projektas pristatomas galutiniam tvirtinimui, kartu su zoningo projektu, kuriame nurodomi vykdymo etapai ir jų terminai, ir ti paskui pradedamas detalaus planavimo projektas.

4. Detalaus planavimo projektas

Detalaus planavimo projektas susidaro iš atskirų rajonų ar net ir kvartalų, aikščių, atskirų gatvių, parkų, skverų, laiptų ir kitokių ypatingų vietų planavimo projektų, sudarytų 1:1000 arba net 1:500 masteliu, nurodant juose statybos ir reguliacines linijas, namų gabaritus ir visas planavimo smulkmenas, pvz., net ir atskirų sklypų išplanavimus.

Reprezentacinių rajonų aikštėms ir gatvėms ir pagal reikalą kitiems objektams sudaromi vertikalaus planavimo projektai su ansamblių vertikaliais gabaritais, perspektyvomis ar aksonometrijomis.

Atskiroms gatvėms sudaromi išilginio ir skersinio profilio detalūs, jau grynai techniniai, projektai, apskaičiuojant žemės darbų kiekius, numatant vietą, kur reikės pilti atliekamą žemę.

5. Miesto įtakos zonos planavimo projektas

Šis projektas daromas tik didesniam miestui, nes miesteliai jau savo teritorijoje turi pakankamai ploto, kad gyventojai galėtų išsimaitinti šiame plote išaugintomis daržovėmis ir kitais žemės ūkio produktais. Tuo tarpu didelio miesto įtakos zona yra reikalinga specialaus planavimo, kad tarp vartotojo ir gamintojo būtų ko mažiausia tarpininkų. Tokia zona paprastai skirstoma koncentriškomis juostomis, pagal ūkio pobūdį, t.y., sodų ūkis, daržų ūkis, gyvulininkystės ūkis ir pagaliau žemės ūkis pilnąja to žodžio prasme. Tačiau, skirstant įtakos zonos plotą, atskirų juostų planavime niekuomet nereikia siekti geometriškumo, bet tenka atsižvelgti ir į vietos sąlygas, pvz., žemės rūšį, reljefą ir pan.

Nustatant atskiroms sodyboms vietas, reikia atsižvelgti į kelių tinklą, reljefą, higieną ir pagaliau į estetiką, nes atskirųjų sodybų trobų situacija turi būti ne tik tokia, kad patenkintų vien tik techninius, panašioms statyboms keliamus reikalavimus, pvz., derliaus suvežimo patogumą, bet ir kitus, jau grynai estetinius reikalavimus. Būtent, sodybos trobesiai neturi darkyti vietos gamtovaizdžio, bet atvirkščiai: su juo jie turi sudaryti bendrą darnų ansamblį, kurio centran įeitų jau paties miesto siluetas.

6. Aiškinamasis raštas

Labai dažnai yra daug lengviau sudaryti projektą, nekaip jį įvykdyti. Dėl to kiekvieno urbanisto pareiga nevien tik sudaryti projektą, bet ir pasirūpinti, kad jis būtų įvykdytas.

Didžiausia planavimui kliūtis tai jo vykdymui lėšų gavimo klausimas. Ogi to klausimo teigiamas išsprendimas labai pareina nuo sugebėjimo įrodyti sudaryto projekto naudingumą, traktuojant jį ne siaurai, vien tik būsimojo miesto gyventojų atžvilgiu, bet daug plačiau - tiesiog valstybiniu mastu, pvz., bedarbių likvidacija, mirtingumo %% sumažinimas ir pan., sudaryto projekto įvykdymo pagalba. Dėl to prie pristatomo tvirtinti projekto visuomet turi būti pridėtas smulkus aiškinamasis raštas, kuriame ne tik išnanalizuojama surinktoji medžiaga, bet gerais, visiems suprantamais, argumentais pagrindžiama sudaryto projekto idėja ir to projekto įvykdymo būtinumas krašto labui.

Šia proga nurodoma, kad visuomet lengviau bus galima gauti lėšų, jei bus įrodytas sudaryto projekto rentabiliškumas, t.y., kad to projekto įvykdymas apsimokės, žiūrint grynai ekonomisto akimis. Žinoma, dažniausiai esti labai sunku tokį rentabiliškumą įrodyti. Dėl to reikia jį traktuoti ne siaurai, grynai matematiškai įrodinėjant planavimui išleistųjų pinigų grąžinimą ateityje, bet įrodinėjant lėšų ateityje grąžinimą kad ir netiesioginiu būdu. Pvz., juk mirtingumo % sumažinimas visiškai pateisina padarytąsias išlaidas arba, sakysim, įvykdžius kokios nors gatvių sankryžos perplanavimą, žymiai sumažėjęs toje vietoje nelaimių skaičius irgi visiškai pateisins padarytąsias išlaidas ir pan.

Aiškinamajame rašte turėtų būti aprašytas ne tik pats projektas, bet ir aptartas jo vykdymui lėšų klausimas, kad ir patarimo forma siūlant įvairių būdų to klausimo sprendimui. Toks motyvuotas aiškinamasis raštas gali žymiai palengvinti ir pagreitinti projekto įvykdymą. Tuo būdu kaip tik ir bus atsiektas svarbiausias urbanisto tikslas: matyti savo kūrinį ne vien tik popieriuje, bet jau įvykdytą natūroje, ir džiaugtis, jeigu ateityje iš tikrųjų paaiškės to projekto naudingumas, kai visi šitame mieste gyveną žmonės turės sveiką, higienišką darbo vietą, taip pat sveiką ir jaukų šeimos židinį.

T U R I N Y S

Psl.

1. K.KRIŠČIUKAITIS, LIETUVOS MIESTŲ BEI MIESTELIŲ ATSTATYMAS 3-51
Įžanginės pastabos 3. - Mūsų miestų vystymosi istorijon žvelgiant 4. - Nepriklausomojoj Lietuvoj ir okupacijoms prasidedant 13. - Ko laukiama ateityje 26. - Krašto planavimo gairės 29. - Miestų ir miestelių su daugiau kaip 500 gyventojų sąrašas 30. - Konkretūs uždaviniai ir pasiūlymai 45.

2. PASTABOS IŠ DISKUSIJŲ..... 52

3. URBANIZMO PROJEKTO SUDARYMO EIGA /priedas/..... 59

-oOo-

For private use

SUREDAGAVO "Alguvos Baro" redakcijos kolektyvas.
Brėžinius padarė inž.J.Gudelis, antraštės bei užsklandos
[illegible]. Paštukas, rankraščio kalbą palygino J.Mikeliūnas, matricas rašė A.Skladaitytė, išspausdino J.Penikas.

ALp(LKA)3125
1948, Nr. 7

90-779-190